

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HZ. PEYGAMBER'İN MEDENİYET TASAVVURU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Saffet SANCAKLI

HAZIRLAYAN
Şemsettin KARCI

MALATYA-2015

T. C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN MEDENİYET TASAVVURU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Şemsettin KARCI

Danışman
Prof. Dr. Saffet SANCAKLI

MALATYA-2015

KABUL VE ONAY

T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**HZ.PEYGAMBER'İN MEDENİYET
TASAVVURU**

YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

DANIŞMANIN UNVANI ADI SOYADI ÖĞRENCİNİN ADI SOYADI

PROF.DR. SAFFET SANCAKLI

ŞEMSETTİN KARCI

Jürimiz 16.10.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans/ ~~doktora~~ tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Temel İ. B. Anabilim, İlahiyat Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

imzası

1. Prof. Dr. Saffet Sancaklı
2. Yrd. Doç. Dr. Mehmet Dinçöz
3. Doç. Dr. Vezel Özkan
4.
5.

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Unvan Ad Soyad

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Saffet Sancaklı danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım HZ. PEYGAMBER'İN MEDENİYET TASAVVURU adlı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Şemsettin KARCI

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
ONUR SÖZÜ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZET	ix
ABSTRACT	x
GİRİŞ	1
1- ARAŞTIRMA KONUSU VE ÖNEMİ	1
2- ARAŞTIRMANIN AMACI	7
3- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	8
4- ARAŞTIRMANIN PLANI	11

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1-MEDENİYET KAVRAMI	12
2- UYGARLIK VE HADÂRA	15
3- KÜLTÜR, MEDENİYET VE TEKNİK	16
5-BEDEVİLİKTEN MEDENİYETE GEÇİŞ	23
6- MEDENİYETİN KURULDUĞU ŞEHİR: “el-MEDİNETÜ’L-MÜNEVVERE”	25

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER’İN MEDENİYET İNŞÂSI VE ÖZELLİKLERİ

1-PEYGAMBERLER VE MEDENİYET	32
2- HZ. PEYGAMBER VE MEDENİYET	34
3- HZ. PEYGAMBER’İN MEDENİYET İNŞÂSI	36
4- HZ. PEYGAMBER’İN OLUŞTURDUĞU MEDENİYETİN ÖZELLİKLERİ	38
1-İnsan Merkezli Olmak	43
2-Tevhit Merkezli Bir Medeniyet	51
3-Evrensellik İlkesi -Açık Bir Medeniyet-	54
4-İlim ve Bilgi Kaynaklı Bir Medeniyet	60

5- Hak ve Adalet Anlayışı.....	65
6-Cinsiyet Ayırımının Olmaması ve Eşitlik Anlayışı	67
7- İnanç, İbadet, Fikir ve Vicdan Hürriyeti.....	70
8- Çalışma Hayatı.....	73
9-Dünya- Âhiret Dengesi	76
10- Barış ve Kardeşlik.....	80
11- Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı	87
12-Diğergamlık (İsar).....	94
13-İyiliği Emretmek/ Kötülüğü Nehyetmek	97
14- Samimiyet ve Dürüstlük	104
15- Kolaylık ve Müsamaha	109
SONUÇ	116
BİBLİYOGRAFYA.....	118

KISALTMALAR

a. g. e.	: adı geçen eser
a.g.mad.	: adı geçen madde
a.g.mak.	: adı geçen makale
a. g. t.	: adı geçen tebliğ
b.	: İbn
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
H.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
M.	: Miladî
M.S.	: Milattan sonra
M.Ö.	: Milattan önce
r.a.	:Radiyallahu anhu
s.	: sayfa
sav.	:Sallahu aleyhi vesellem
terc.	: tercüme
ö.	: vefat tarihi
ty.	:tarih yok

ÖNSÖZ

Hız. Muhammed (sav), peygamberlik zincirinin son halkasıdır. Tüm peygamberler tevhit akidesini yerleştirmek ve bu akidenin ekseninde oluşacak bir medeniyet kurmaya çalışmışlardır. Birbirini takip eden bu ilahi mesaj, Hız. Muhammed (sav)'e inen Kurân-ı Kerimle tamamlanmış, din kemale ermiştir. Nitekim Yüce Allah'ın en son indirdiği âyetlerden biri olan Mâide sûresindeki âyette bu hakikat açıkca beyan ediliyor: *“Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim”* buyruluyor. Bu da gösteriyor ki, tüm peygamberlerin kurmak istediği medeniyet binası Hız. Muhammed (sav)'le birlikte kemale erdirilerek tamamlanmıştır.

Yüce Allah, insanlığın dünya ve âhiret mutluluğu için gelen ve tevhit merkezli olan bu din ve medeniyeti en güzel bir benzetmeyle şöyle anlatır. Yüce Allah bu medeniyet ağacını şöyle tasvir eder: *“Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti). (O ağaç), Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir.”*

Buradaki sözün “kelime-i tevhit” olduğunu kabul ettiğimizde, toprağa ekilen bir tohum misali, büyük gövdesi üzerinde yükselen dalları, insanı kuşatan semayı kapsayacak bir çınar gibi dallanıp budaklandığını ifade eder. Bu ağaç, İslâm medeniyetini ifade eder. Dallarının göğe serpilmiş olması, evrenselliğini ifade eder, tüm insanlığı kuşatır ve Allah'ın izniyle daima meyvelerini veren bir tazeliğe ve güncelliğe sahip olduğunu gösterir. Buradaki benzeyen ve benzetilenler eşleştirilince İslâm medeniyetinin, insan merkezli, ilâhi, evrensel, ilmi, adil, eşitlikçi, özgürleştirici, aktif, dünya-ahiret dengesi, barış ve kardeşlik, birarada yaşama, başkasını kendi nefesine tercih etme, iyiliği hâkim kılıp, kötülüğü engelleme, samimiyet ve müsamahakârlık gibi ulvi özelliklere sahip olan İslâm medeniyetinin temsili ifadesidir.

Tezimiz, Kur'ân'ın açıklayıcısı ve pratiği olan Hz. Peygamber'in inşâ ettiği medeniyetin temel ilke ve referanslarını tesbit etme amacını taşımaktadır. Tezimiz, hadis alanında olması hasebiyle sünneti öncelemektedir. Ancak, medeniyet konusunun, oldukça geniş bilim dallarını ilgilendiren kapsamlı bir konu olduğu müsellemidir. Bu nedenle, Sosyoloji, Tarih, İslâm Tarihi, Filoloji gibi pek çok bilim dallarının da uzmanlık alanlarına girmektedir.

Bu çalışmamızda, belirli bir alanla sınırlandırma imkânımız olmayan Medeniyet konusunu, özellikle “*sünnet*” alanıyla tahdît etmeye çalıştık. Bu nedenle kaynaklarımızın çoğunun hadis kaynaklarından oluşması normal karşılanmalıdır. Bunun yanında konuların Kur'âni çerçveleri, dilsel anlamları, kavramlara yüklenen tarihsel ve modern yaklaşımlar inceleme alanımıza girmektedir. Medeniyet konusunda yapılmış birçok yeni ve eski çalışmalar yanında, güncel bir konu olması nedeniyle birçok araştırmalar da devam edegelmektedir. Yakın gelecekte bu konunun daha çok dikkatleri celbedeceği de anlaşılmaktadır.

Giriş bölümünde, araştırmanın önemi, yöntemi ve planı üzerinde durulacaktır. Birinci bölümde kavramsal çerçeve olarak medeniyet kavramı ve eş anlamlı kavramlar ele alınacak. Bunlar, uygarlık, hadâra, umrân ve şehir kavramlarıdır. Diğer yandan medeniyetle direkt alakalı olan, kültür, teknik, bedevilik, şehir kelimeleri ile olan ilişkiler incelenecektir.

İkinci bölümde ise, Hz. Peygamber'in inşâ ettiği medeniyetin temel onbeş özelliği ele alınacaktır. Öncelikle âyet-i kerimeler, ikinci olarak da hadisler ışığında tesbitler yapılmaya çalışılacaktır. İslâm medeniyetinin her dönem ve aşamada, evrensel ve dinamik bir “*yaşam modeli*” sunduğu anlatılmaya çalışılacaktır.

Çalışmam boyunca emek verip değerli vakitlerini ayıran danışman hocam Prof. Dr. Saffet SANCAKLI'ya müteşekkirim. Ayrıca Doç. Dr. Abdurrahman ATEŞ hocama, değerli fikirleriyle katkı sunan Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÜRKMEZ'e, Yrd. Doç. Dr. Recep UÇAR'a ve araştırma görevlisi Serkan DEMİR'e ve tezin tashihini üstlenen değerli arkadaşım Mustafa GÜMÜŞ'e teşekkürlerimi sunarım.

Beni bu çalışmaya muvaffak kılan Rabbime hamd ederim.

şemsettin KARCI

Malatya-2015

ÖZET

Allah (c.c.), İlâhi vahyini Peygamberlerine kitaplar aracılığıyla bildirir. Peygamberler kavimlerine önderlik ederek vahyin uygulanan yaşam modelini oluştururlar. Biz buna medeniyet diyoruz. İlâhi dinlere dayalı ve bâtil inançlara dayalı olmak üzere iki medeniyet vardır. Ancak, tarih boyunca varlığını sürdüren medeniyetler hep ilâhi dinlere dayalı medeniyetler olmuştur. Batı medeniyeti ve İslâm medeniyeti gibi.

Hz. Peygamber, insanlığa gönderilmiş tüm elçilerin ortak dini olan İslâmı ve tevhit akidesini, 23 yıllık kısa bir sürede hâkim kılarak, Medine’den yükselen örnek bir medeniyet kurmuştur. Bu yönüyle Hz. Peygamber, tüm Peygamberlerin imân ve medeniyet davasını gerçekleştiren son elçidir.

Bu medeniyet, insanı önceleyen, Allah’ın birliği ve eşsizliği akidesi etrafında insanları hak, adalet, evrensel ve özgürleştirici bir akidenin kardeşleri kılmıştır. Aynı zamanda inanmayanlara da bu şemsiyenin altında gölgelenme imkânı tanımıştır.

Medeniyet kavramı, 18. yüzyılda, batıdaki sanayi devrimleriyle sağlanan ilerlemeler sonucunda kavramlaşan “*civilisation*” terimine karşın Osmanlıdaki yaygın kullanımı olan bir kavramdır. Arapça’da “*hadâra*”, öztürkçede “*uygarlık*”, ibn Haldun’a göre de “*umran*” diye ifade edilen, gelişmişliğin ifadesi olan şehirleşme ve imkânların bolluğunu ifade eder. Medeniyet aynı zamanda bedeviliğin de karşıtıdır.

İslâm medeniyeti, tarihteki eşsiz uygulamaları gibi her çağ ve dönemde uygulanabilir evrensel ve dimamik bir medeniyettir.

İslâm medeniyetinin sabiteleri ile uyarlanabilir ve değişken formlarının tesbit edilmesi, bu medeniyetin güncellenebilmesi için yapılması zorunlu olan bir çalışmadır. Biz de bu çalışma kapsamında, mütevazı bir katkı sunmaya gayret ettik. Başarı ve yardım sadece Allah’tandır.

Anahtar kelimeler: Peygamber, İslâm, Medeniyet, Tevhit, İnsan, İnşâ,

ABSTRACT

Allah makes descend his Divine revelation to his Prophets (peace be upon them) through the divine books. The Prophets(peace be upon them) have formed their lives by applying Divine revelation at the same time they have lead their communities by conforming to rules Divine revelition. We call this fenomenon civilization. The civilizations are two sorts: The first; is based on Divine religion and the second is based on superstitions.

However, the civilizations that have existed throughout history have always been based on the Divine religion. Those are western civilization based on Christianity and Islamic civilization based on Divine religion. The Prophets and the heavenly messengers (peace be upon them) have been sent to the humanity with the religious common tenets of Islâm and monotheism.

Also the Prophet Muhammed (peace be upon him) has been sent with the same common values to all human beings. He has made the Islamic religious faith dominant over Medine for a short time of 23 years. Thanks to his doing his best he has established a civilization rising from Medine. From the point of this view, Prophet Muhammed (peace be upon him) is the last of all prophets and messengers (peace be upon them) carrying the Islamic civilization and ideal movement.

This civilization, which preceded the human rights of people around the doctrines of Allah's unity and uniqueness, justice, universal and liberating Act's brotherhood and it acknowledge to the non-Muslims and Nonbelievers live right under this mercy's umbrella. So they also have been recognized shadowing opportunities under this umbrella.

The concept of civilization, in the 18th century, as a result of progress made by the Western industrial revolution was conceptualized "civilization" In return to using of the concept of civilization in the West World in the Ottoman Empire has been used the terms as a concept with widespread in Arabic, "Hadara" and in Turkish "uygarlık". According to Ibn Khaldun, it's been expressed in Arabic by word "umran" which refers to the abundance of urbanization and the development possibilities of expression. The concept civilization (medeniyet) also has meaning of being anti-Bedouin as well.

Islamic civilization in history as unique application is a universal and applicable in every age and period dinamic civilization. The determining of the adaptive variable

and constant forms of the Islamic civilization is a work that must be done to update this civilization.

We are also want to be part of this study, we have endeavored to offer a modest contribution. Allah only made of success and help.

Keywords: Prophet, Islâm, Civilization, Unification, Human, Building.

GİRİŞ

1- ARAŞTIRMA KONUSU VE ÖNEMİ

İslâm, ilâhi bir din olarak, hayatın ve insanın tüm alanlarını kuşatan bir hayat sistemi getirmiştir. Bu hayat düzenin iki ana kaynağı bulunmaktadır. Birincisi Kur’ân-ı Kerim, ikincisi de Kur’anın açıklanması ve tatbikatı olan Hz. Peygamber’in sünnetidir. Bu iki ana kaynak bir anlayış, hayatın varlık ve eşya planında tüm cephelerini yorumlayan, düzenleyen bir düşünce sistemi ortaya koymuştur. Bu hayat anlayışını, vahyin inişiyle birlikte, medeniyet merkezi olan “Medine” de, “Asr-ı Saadet” diye isimlendirilen 23 yıllık zaman zarfında uygulayan, tüm çağlara şahit olacak bir örneklik sunan Allah’ın Resulü Muhammed (sav)’dir. Böylece tüm insanlığa şahit ve önder olası istenen “vasat ümmet”in en güzel örneğini meydana getirmiştir. Kendisinden sonra, 30 yıllık bir dönemde, ‘Hulefâ-i Râşidin’ olarak isimlendirilen dört halifenin uygulamalarıyla, İslâm’ın sunduğu medeniyet tarzı oturmaya başlamıştır. Daha sonra gelen fetihlerle birlikte büyüyen İslâm coğrafyası, tüm ırk, bölge, kültür, anlayış ve yaşam şekilleriyle karşılaşmış, kendi ilkelerinin potasından geçirdiği anlayışları süzerek ve vahyin ilkeleriyle test ederek büyük medeniyetler oluşturmuşlardır. Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri, Fatımiler, Eyyübiler, Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Nihayet Osmanlılarla tüm dünyanın mutluluğunu sağlamaya çalışmış bir medeniyeti oluşturmuşlardır. İslâm Medeniyeti, bugünkü sorunları, krizleri, dünyanın içinde bulunduğu haksızlıkları ve zulümleri kaldıracak güce ve ufka sahiptir. Tabi bunun için bu medeniyetin kaynak ve refesalarının tekrar ele alınıp yeni şartlarla sentez edilmesi veya yeni yorumlarla güncellenmesi gerekmektedir.¹

Her şeyden önce “medeniyet” kavramının tanımlanması büyük öneme haizdir. Medeniyet kavramı ve içeriği hakkında çok çeşitli tarif ve izahlar yapılmıştır. İnsanlık tarihi boyunca yeryüzünde iki çeşit medeniyet görülmüştür. Bunlardan biri ilâhî dinlere dayanan toplumların ortaya koyduğu medeniyetler, diğeri de bâtil dinlere dayalı insan topluluklarının medeniyetleridir. Günümüzde meşhur olarak bilinen eski Hind, Asur, Mısır,

¹ Açıkgenç, Alparslan, “Bilgi, Medeniyet ve İslâm”, Köprü Dergisi (3 Aylık Fikir Dergisi), sayı: 69, Kış 2000, s. 55.

Yunan ve Roma medeniyetleri, putperest toplumların hayat anlayışlarının bir ürünüdür. Bunlar tek tanrı inancı yerine çok tanrılı inanca sahiptirler ve bu tanrıları insan gibi tasavvur ederler. Bu tanrıların heykelleri yapılır, tapınaklarda onlara tapınılır ve saçma sapan birçok şeye inanılır, bazı insanlara bilhassa krallara (Firavun, Nemrut, Promethe, Afrodite vs. gibi) hulûl ettiklerinden bu krallar yarı tanrı kabul edilirdi. Bu inanca göre toplum fertleri eşit olamazlar. Şekillenen günlük hayatta, insanlar: Asiller, aristokratlar, plepler, köylüler, köleler ve çeşitli isimler altında sınıflandırılır; hâkim sınıflar diğerlerini dini, ekonomik ve beşerî bakımından sömürürler ve zulmederlerdi. Bu farklılık öldükten sonra mezarda da kendini gösterir; üstün sınıflar için piramitler, kral mezarları gibi büyük mezarlar yapılırdı. Bu medeniyetlerin çoğunda kadınlar ikinci sınıf insan muamelesi görür ve bazılarında orta malı şeklinde düşünülürdü.²

İlahi vahye dayanmayan bu medeniyetler de zevkler de çok farklılık arz ediyordu. Örneğin Roma medeniyetinde, Atina'daki hipodromlarda insanları çırılçıplak spor müsabakalarına sokar; değişik isimler altında tertipledikleri eğlencelerde bol bol şarap içerek her türlü çılgınlığı yapar ve Roma'daki hipodromlarda köleleştirdikleri ve “gladyatör” dedikleri insanları birbirleriyle ölümüne dövüştürerek, günlerce aç bırakılmış aslanlara parçalattırırlardı. Daha sonra aynı cinsler arasında sapık münasebetlerde bulunma adiliği tezahür etmiştir. Böylesi toplumlara medenî denilemeyeceği aşîkârdır.

Diğer bir medeniyet Avrupa medeniyetidir. İlâhî dinlerden olan ve Avrupa başta olmak üzere, zamanla dünyanın çeşitli yerlerine yayılan Hristiyanlık dinine bağlı olanların ortaya koydukları medeniyet ise Hristiyan milletlerin eski inanç, örf, âdet ve anlayışlarıyla karışarak yarı putperest bir medeniyet meydana getirmiştir. Hz. İsa'nın göğe çekilmesinden çok kısa bir zaman sonra Yahudilerin tertip ve teşvikiyle bozulmaya başlayan Hristiyanlık, felsefecilerin, papaların ve Avrupa krallarının müdahaleleriyle daha çok bozulmuş, anlaşılmaz, karmakarışık merasimlerden ibaret bir din hâline gelmiştir. Bu hâliyle papaların elindeki Hristiyanlık, mensuplarını daima ilerletecek bir dinamizmden mahrum, sosyal hayatı düzenleyici prensiplerden

² Dayı, Hüseyin, *İslâm Medeniyetinin Küreselliği*, Akis Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2012, s. 21.

uzak, insanlığı olgunlaştırıp ilerletebilecek yol, yöntem ve usullerden uzak olarak evrensel bir medeniyet oluşturmamıştır. Papalık ve kilise, her türlü fen bilgisinin, ziraî, sınai, sıhhî, pedagojik ve diğer ilerlemelerin de en büyük mânisi oldu. Böylece Ortaçağ Avrupa'sı; put haneye döndürülmüş kiliselerle zalim derebeyi ve kralların şatoları ve sarayları etrafında bin bir çeşit hurafeyle doldurulmuş kafalar; adalet, merhamet, sevgi, saygı, cömertlik ve yardımseverlikten mahrum katı kalpler ve cehaletin kararttığı daracık ufukları içinde kaba, görgüsüz, pis ve yarı vahşî insanlarla doldu. İlim, fen, teknoloji ve teknik âletler asırlar boyunca olduğu yerde kaldı, hatta geriye gitti. Hastalıklar çaresiz, hastalar bakımsız, fakirler ve köylüler hor ve zelil; ilim adamları, düşünen insanlar tehlikeli ve büyü; kadınlar her türlü hakaret ve zilletin hedefi idi. Müslümanlar İspanya'yı fethederek burada bir İslâm medeniyeti kurdular. Haçlı Seferleri sonunda Avrupalılar, önce şaşkınlık ve hayranlık içinde bocaladılar. Sonra yavaş yavaş uyanarak çocuklarına Endülüs Üniversitelerinde fen bilgileri tahsil ettirmeye; İslâm âlimlerinin yazdığı fen bilgileri kitaplarını kendi dillerine çevirmeye ve Müslümanlarda gördükleri teknik âletleri yapmaya başladılar. Bu arada İslâm âlimlerinin eski Yunan filozoflarının bozuk kitaplarına verdikleri ilmî, inandırıcı cevapları okuyarak içine düştükleri bataklıklardan kurtulmağa çalıştılar. Bu hal, İslâmiyet'in üstünlüğü karşısında ezilen ve papazların aforoz tehdidiyle suskunluk içinde olan Avrupalıları bu defa eski Yunan mitolojisini incelemeye, öğrenmeye sevk etti. Öğrendiklerini resim, heykel, felsefe ve edebiyat eseri, müzik bestesi olarak kendilerine göre tekrar yazıp yayarak yeni bir yol tuttular. Bunlara “Rönesans”, Hıristiyanlık dininde yaptıkları yeni değişikliklere de “reform” adını verdiler.³

Böylece Avrupa'da; gün geçtikçe tesiri azalan ve bir süs unsuru hâline gelen bir kilise hayatı ortaya çıkarken, öte yandan, ruhi açlıklarını tatmin için sık sık değiştirdikleri sanat ve estetik anlayışlarıyla maddî refahı hedef alan bir bilim, teknoloji ve sanayileşme başladı. Fransızların dünyaya övündükleri Versay (Versailles) Sarayı'nda bir hamam bile yoktu. Su ve temizlik düşmanlığı, papazlardan sonra, krallarda, asillerde ve halkta da yaygındı. Hatta papazlar yıkanmaya karşı gelerek sırtlarındaki kir kalınlığına göre birbirlerini

³ Kalın, İbrahim, *İslâm ve Batı*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2007, s. 93.

derecelendirirlerdi. Müslüman milletlerden ve bilhassa Osmanlılardan görüp öğrendiklerini tatbik ederek, üzerinde asırlar boyu çalışıp geliştirerek bugünkü ilmî ve teknolojik seviyelerine ve ihtilâllerle yerleştirilen rejimlere ulaştılar.⁴

Günümüz dünyasında bir Hristiyan medeniyetinden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü Hristiyanlığın, Hristiyan denilen milletlerde bir fantezi ve teselli kaynağı olarak kabul ettikleri üç tanrı inancı (teslis), bir süs eşyası olarak taşıdıkları haçlarla her türlü eğlencelerinin sembolü hâline gelmiş şarap ve kilise korolarından türemiş çılgın bir batı müziği ve bunların neticesi olarak her gün süratle artan ahlâkî çöküntüye medeniyet demek mümkün değildir.

Medeniyet tasnifleri içinde, her bakımdan mükemmelliğe erişmiş, yüksek ve bütün olgunlukları içinde bulunduran hiç kusursuz olan İslâm medeniyetidir. İslâm medeniyeti; İslâmiyetin vâzettığı îmân, îtikâd, amel ve ahlâk esasları, cemiyet hayâtı, idâri prensipleri ve dünyâ nîmetlerinden insanın yaratılış maksadına uygun olarak faydalanma erginliği ile bütün dünyâya hitâbeden, her türlü görüş, düşünce ve fikirlerin doğru ve iyi taraflarını varlığında barındıran ve zamânı (çağları) peşinde sürükleyen, insanlık târihi boyunca yaşanmış en ileri ve parlak bir medeniyettir. Bunu iyi anlamak için İslâmiyeti doğru bilgilerle iyi öğrenmek ve tanımak şarttır. Bu nedenle, Kur'ân ve onun yorumu ve uygulaması niteliğinde olan Sünnet olgusunu çok iyi kavramak gerekir.

Müslümanların târih boyunca kurdukları bütün medeniyetlerin kaynağı, mümtaz örneği ve rehberi, Asr-ı Saâdet'tir. O devirdeki İslâm medeniyeti, sonra gelen Müslüman milletlerin daha çok benzemek için çırpındıkları ötelerin ötesindeki bir nurlu idealleri olmuştur. Araplar, Afrika kavimleri, Asya'da Gürgâniye, Harzemşahlar gibi meşhur Müslüman milletler ve Müslüman Türkler, bugün bile gıpta edilen, imrenilen medeniyetlerine bu yolla ulaşmışlardır. İslâmiyet, belli milletlere değil, bütün insanlığa her devirde en yüksek medenî seviyeye ulaşmak için lâzım olan her şeyi bildirmiştir. Bu bakımdan İslâm medeniyeti evrensel bir medeniyettir. Ancak milletlerin bu evrensel medeniyete ulaşma dereceleri, İslâmı iyi öğrenme, doğru anlama ve İslâma tam uyma derecelerine göre farklı olmuştur. Bu milletler içinde

⁴ Cahit, Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İFAV, İstanbul, 3. Baskı, 2010, s. 21; Dayı, Hüseyin, a.g.e., s. 189.

Osmanlıların, bâzı dönemlerde yükseldikleri seviye, hepsinden ileri olmuştur. Bu sebeple altı asır boyunca bütün dünyâya her şeyiyle mükemmel bir medeniyet nümûnesi göstermişler, buna da İslâm Medeniyeti adı verilmiştir. İstanbul, bu medeniyetin sembol şehri, İstanbul'da yaşayanlar da, sembol insanlar olmuşlardır.

İslâmiyet, medenî insanın ve medeniyet sâhibi toplulukların îmân, ibâdet, iş, ahlâk ve cemiyet hayâtında uyması gereken her şeyi bildirmiştir. Bunlar, Allah Teâlânın bildirdikleri, Resûlullah'ın öğrettikleri, Ashâb-ı kirâmın naklettikleri ve mezhep imâmalarının açıkladıklarıdır. İnsanlığın bunaldığı her şeyin çözüm ve çâresi onların içinde mevcuttur.

Günümüzde bütün dünyâ milletleri bu medeniyetin hayranlığını dile getirmekte, dünyâdaki pekçok ilim adamı, vakıf, yayınevi, araştırma teşkilâtları insanlığın günlük hayâtından en girift meselesine kadar içine düştüğü buhranlara çâre bulmak için, bu medeniyeti incelemektedir. Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, anlayabildikleri ve sentezleyebildikleri kadarıyla tatbik ederek ilerlemekte, aynı toplumda çokuluslu yaşama konusundaki sıkıntılarını azaltmaktadırlar. Medeniyeti, ne sâdece gelişmiş ve ileri bir teknoloji olarak ele almak ne de sanat, edebiyat, estetik duygu ve düşüncede yükselmışlik olarak kabul etmek doğru değildir. Geçmişte ve günümüzde de her iki vasma sâhip cemiyetler vardır. Medeniyet için her iki unsurun gerektiği kadar ve ölçülü bir şekilde mevcudiyeti şarttır. İlim ve teknikte çok ileri olan memleketlere bunları ne yönde kullandıklarına bakmadan medenî demek büyük bir yanlışlıktır. Bunlar medeniyeti göstermez. Bunları medeniyet sanmak her silâhlıy gâzi, mücâhid sanmak olur. Hâlbuki bunlara sâhip olan eşkiyâlık da yapılabilir.

İnsanoğlu giderek dünyâyı ve tabiatı daha çok kontrol altına almakta, ancak rahatı, refahı ve huzuru sağlamak konusunda aynı başarıyı gösterememektedir. Yirminci asırda dünyânın içine düştüğü buhranın kaynağında da bu yatmaktadır. Bütün dünyâda inançların giderek unutulmaya yüz tutması sebebiyle, mânevî değerlerin zayıflaması, çeşitli buhranlara ve sıkıntılara sebep olmaktadır. Medeniyetlerin güçlenmesi ve yaygınlaşması teknolojiyle inancın birbiriyle çok iyi bir şekilde telif edilmesine bağlıdır. Maddî sahadaki gelişmeler gibi sâdece mânevî sahadaki gelişmeler de kâfi değildir.

Astek medeniyeti, İspanyolların silâhlarına tahta kılıçla mukâbele etmesi sebebiyle çökmüştür. Kezâ “hamam medeniyeti” diye de tâbir edilen Roma medeniyetinin yıkılışı da ahlâksızlığı sebebiyle olmuştur. Müslümanlar, İslâmiyeti götördükleri yerlere, İslâmiyetin gereği olan medeniyeti de berâber taşımışlar, insanların refah, huzur içerisinde kardeşçe yaşamasını sağlamışlardır. Bu medeniyetin bir parçası olan sanat dalında o bölgelere yollar, köprüler, hamamlar, kervansaraylar, ibâdethâneler, çeşmeler, su kanalları yapmışlardır.

İslâm sanatı, Müslüman milletlerin ortaya koyduğu ortak bir sanattır. İslâmiyet, insanın dünya ve ahirette huzur içinde yaşamasını isterken ondaki güzellik duygularını ve sanat merakını da ortaya çıkarır. İslâm sanatları içerisinde mîmârî, edebiyat, minyatür, kitap süsleme, tezhip, el sanatları, hüsn-i hat, ağaç ve mâden sanatları, çinicilik, kakma, oyma çok ileri gitmiştir. Müslümanlar her gittikleri yerlerde mîmârî eserler yaptırmışlardır. İspanya’daki Kurtuba Câmii, işgal altında bulunan Mescid-i Aksa Câmii, İstanbul’daki Süleymâniye, Edirne’deki Selimiye câmleri İslâm mîmârî sanatının bir şâheseridir. İslâm sanatı Emevîler zamânında başlamış, Abbâsî, Fâtîmî, Eyyûbî, Memlûk, Selçuklu şeklinde gelişerek nihâyet Osmanlının doğu sanatlarıyla batı sanatlarını sentez etmesiyle yüksek ve geniş kubbeli direksiz câmler, yüksek kemerli köprülerle zirveye ulaşmıştır. Bugünkü modern mîmârî sanatı, Osmanlı mîmârî sanatını örnek almıştır. Osmanlı mîmârî sanatına paralel olarak Hindistan-Türk mîmârî sanatları da çok ileri gitmiştir. Şah Cihan’ın yaptırdığı Taç Mahal, bu eserlerin en muhteşemidir.⁵ İslâm dünyasında yetişen âlimler de, birçok ilmin kurulmasına önderlik yapmışlardır. İmâm-ı Şâfiî (ö. 204/820) hukuk usûlünün, İmâm-ı Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö.224/840) devletler hukûkunun, İbn-i Haldûn (ö. 808/1406) târîh sosyolojisinin, İbn-i Heysem (ö.424/1040) fizik ve optik kısmının, Harezmi (ö. 234/850) cebirin, Cezerî (ö.608/1206) sibernetiğin temellerini atmışlardır. Yine yetişen binlerce âlimin yazdığı sayısız kitaplar, asırlarca ilim âlemine ışık tutmuş medeniyetin yükselmesine yardımcı olmuş hatta Avrupa bunlara sahip çıkmış ve kendi adamlarına mal etmiştir.⁶

⁵ Sarıçam, İbrahim ve Erşahin, Seyfettin, *İslâm Medeniyet Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2. Baskı, 2012, s. 191.

⁶ Şeriatî, Ali, *Medeniyet Tarihi*, Tercüme: Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara, 1. Baskı, 2011, c.1, s.15-28.

2- ARAŞTIRMANIN AMACI

Bugün insanlık, başta Batı medeniyeti olmak üzere, teknik ve teknolojik devrimler gerçekleştirmiş olmasına rağmen, fıtrata ters ve insanlığa mutluluk sunamayan medeniyetlerin zulmü altında huzursuzluk ve ayrayışlar içerindedir. Teknolojik tüm keşifleri yapan bu medeniyet, bir türlü huzur ve mutluluğun, insanca ve hakca yaşamının formülünü bulamıyor. Müslümanlar ise, gerek tarihi, gerekse tecrübî ve teorik anlamıyla ispat edilmiş büyük evrensel bir medeniyet birikimine sahip olmalarına rağmen, bu hazinenin kendilerinde olduğunun dahi farkına ümmet olarak varamıyorlar. İslâm medeniyetini kendisine tek rakip gören Batı medeniyeti, bu farkındalığın oluşmaması içinyıllarca uyutma politikalarının ardından, bugün de bu medeniyetin en zirve sembolşehirlerini yıkmak için, İslâm coğrafyasında savaşları sürekli kılma politikası gütmektedir. İlk önce Kudüs işgal edildi ve bir asra yakın karmaşa, zulüm ve çözümsüzlük hali sürdürülmektedir. Daha dün, İslâm'ın Batı dünyasındaki ilk kapısı olan Bosna-Hersek'te, beş yıl süreyle sürdürülen jenosid/soykırım, Saraybosna'daki tarihe ve medeniyetlere meydan okuyan Mostar köprüsünün sembolik anlamını yıkarken, İslâm medeniyetinin izlerini silme niyeti, ya da 21. yüzyıldaki Haçlı zihniyetinin tezahürlerini gizleyemiyordu. Bugün ise, İslâm medeniyetlerine başkentlik yapmış, aynı zamanda diğer medeniyet ve anlayışları birarada asırlarca yaşatmış olan, İslâm medeniyetlerinin sembolleri olan, Şam, Halep, Kahire, İskenderiyye, Bağdat, Samarra, Musul, İslamabad, Kabil, Peşaver, Trablusgarb, Bingazi, İstanbul, Bursa, Anadolu gibi en önemli merkezleri ya yerle bir edilerek medeniyetin izleri yok ediliyor, yahut türlü türlü siyasi oyunlarla Müslümanların ilerlemesi durdurulmaya çalışılıyor. Asrımızda İslâm coğrafyası, kan, gözyaşı, fitne, karmaşa, açlık, fakirlik, kardeş kavgaları yıllardır devam ediyor. İnsanlık için evrensel değerler sunan medeniyetin mensupları, kendilerinde takat bulamadıkları için, bu hazineyi insanlığın istifadesine sunamıyor. Ancak her zaman ümitvar ve umutluyuz. Her şeyin aslına rücu ettiği gerçeğinden hareketle, Müslümanların özlerine rücu edeceklerine, insanlığın da fitratının sesini dinlemekten daha fazla kaçamayacağına inancımız tamdır.

Bu çalışmamız, “Hz. Peygamberin Medeniyet Tasavvuru” adını taşıyor. İslâm medeniyetinin ilk uygulanış şekliyle Allah Resulünün ortaya koyduğu ilkeleri tespit etmek ve anlayarak yorumlayabilmek, önemli bir sorumluluk olarak Müslüman araştırmacıların, âlimlerin ve akademisyenlerin omuzlarında duruyor. İnancın, fikrin, tasavvurun, hayatta varkılınması, ete kemiğe büründürülerek mücessem kılınması

gerekiyor. Aksi takdirde, medeniyet fikri kuru teorik bir düşünüş olarak kalmaya mahkûm olacaktır. Aradığımız; pratiği doğuran teoridir.

“Hz. Peygamber’in Medeniyet Tasavvuru” konusu, geniş bir yelpazenin Allah Resulü (sav)’in söz, fiil ve davranışlarıyla sınırlandırılmış halini ifade ediyor. Çalışma alanımızı, Hz. Peygamber ve Medeniyet inşası olarak sınırlandırdığımızdan başta Hadis-i şerifler olmak üzere, referans ve kaynakları zikretmeye çalıştık. Hadisleri orijinal Arapça metinleriyle sunmamız, çalışmanın ayırıcı özelliklerinden sayılabilir. Oldukça geniş olan İslâm Medeniyeti konusunu bu çalışmamızda biz, “*Asr-ı Saadet*”deki Hz. Peygamber’in uygulamalarıyla sınırlandırdık. Bunu yaparken Hz. Peygamber’in inşa ettiği medeniyet’in ana özelliklerini genel hatlarıyla belirlemeye çalıştık. Elbetteki konu bizim ele aldığımız şekilden daha geniş ve kapsamlıdır. Konu ile ilgili yapılmış birçok önemli çalışmanın yanında bizler de mütevazı bir katkıda bulunmaya gayret ettik. Şayet katkıda bulunabilmişsek, çalışmamız başarıya ulaşmış demektir.

3- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Araştırmamız, öncelikle dil yönünden kavramsal semantik incelemelerle konuyu ele almaktadır. Burada, İbn Manzur’un (ö. 711/1311) *Lisanu’l-Arab*’ı, Rağıb el-İsfahânî’nin (ö. 502/1108) *Müfredat*’ı, Cevherî’nin (ö. 400/1009) *Sihah*’ını kaynak olarak alacağız. Daha sonra, Kur’ân âyetlerinin zikri ile konunun Kur’ânî çerçevesini tespit etmeye gayret edeceğiz.

Biz bu çalışmamızda, İslâm medeniyetini kaynak açısından ele aldık. Konumuzu, ikinci teşri kaynağı olan sünnet çerçevesiyle sınırladık. “Hz. Peygamber’in Medeniyet Tasavvuru” ismi, öncelikle hadislere gitmemizi, kaynaklarından ana referanslara ulaşmamızı zorunlu kılmaktadır. Tabii bu, hiç Kur’ân âyetlerini zikretmediğimiz anlamına gelmemektedir. Tam tersi, İslâm medeniyetinin temel özelliklerini belirlemeye çalıştığımız bu çalışmada ilk önce âyet-i kerimeleri zikredeceğiz. Bu âyetlerin tefsirleriyle ilgili açıklamaları, uygun olan tefsirlerden aktardıktan sonra, konuyla ilgili hadisleri, başta Buhârî (ö.256/870) ve Müslim (ö.261/874)’in *Sahihleri* olmak üzere, “*Kütüb-i-Sitte*” diye bilinen hadis kaynaklarından nakiller yapacağız. Ayrıca, Ahmed b. Hanbel’in (ö.241/855) *Müsnedi*’ni ve İmam Malik’in (ö.179/795)

Muvatta’sını kaynak olarak kullanacağız. Diğer sünen kitapları ile tarih kitaplarından da istifade edeceğiz.

Konumuz özellikle, hadis alanını öncelediğinden, Hz. Peygamber’in başta kavli olmak üzere, fiili ve takriri sünneti ile konuyu açıklamaya çalışacağız. Tabi ki hadislerin naklinde, orijinal metinlerini, hadisın alındığı kaynaktaki senet zinciriyle birlikte vermeye gayret ettik.

“Medeniyet” olgusu, hicretle birlikte “*Yesrib*” isminin “*Medine*” olarak değiştirilmesiyle başlayan bir süreçtir. Tezimizde, “Hz. Peygamber’in medeniyet inşası” sürecini ele alarak, bu medeniyetin ana umdelerini, ilahi vahye dayanan temel ilkelerini belirlemeye çalışacağız. Böylece, İslâm medeniyetinin vahiy ve onun uygulanması olan sünnetteki yerini tespit etmeye çalışılacaktır. Yöntem olarak, konu etrafında yazılmış eserler incelenmiş ve hadis kaynaklarına ulaşılabilecektir. Oldukça genel ve teferruatlara dalmadan ele aldığımız medeniyet ve ilkeleri, İslâm medeniyetini, diğer medeniyetlerden ayıran ana özellikler olmaktadır. Bu ilkelerin belirlediği insanî, tevhidî ve evrensel İslâm medeniyetinin mükemmelliği ile fitrî ve ilahî kaynaklı olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Konu her zaman araştırılmaya ve derinleştirilmeye uygun bir konu olarak, yeni yeni araştırmaları hak etmektedir.

Medeniyet konusuyla direk veya dolaylı olarak alakalı olan birçok eser mevcuttur. Bunlardan bazılarının isimlerini zikretmek yerinde olacaktır. Ülkemizde bu çerçevede yapılmış bazı çalışmaların isimleri aşağıda verilmiştir:

Bayram Ali Çetinkaya, *İslâm Medeniyetinin Dinamikleri*, İstanbul, 2013

Bayram Ali Çetinkaya, *Medîne’den Medeniyete*, İstanbul, 2013

Kasım Şulul, *İbn Haldun’a Göre İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 2011

Ali Akdoğan, *Ahlak Medeniyet ve İslâm*, İstanbul, 2011

Cahid Baltacı, *İslâm Medeniyeti’nin Tarihi*, İstanbul, 2010

İbrahim Canan, *Medeniyet, Kültür ve Teknik*, İstanbul, 1984

Hüseyin Dayı, *İslâm Medeniyetinin Küreselliği*, İstanbul, 2012

İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 2012

Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, İstanbul, 2012

Bekir Karlığa, *Din ve Medeniyet*, İstanbul, 2012

Erdoğan Pazarbaşı, *Kur'ân ve Medeniyet*, İstanbul, 1996

İsmet Özel, *Üç Zor Mesele Teknik-Medeniyet-Yabancılaşma*, İstanbul, 2014

Ahmet Çoşkun, *İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 2013

Ömer Bolat, *Medeniyet İdeali*, İstanbul, 2007

Haki Demir, *İslâm Medeniyet Tasavvuru, I-III*, Kahramanmaraş, 2014

Haki Demir, *Medeniyetin Göç Vakti*, Kahramanmaraş, 2014

Ali Akyüz, *Hazreti Peygamber'in Medeniyet Projesi*, İstanbul, 2010

Mustafa İslamoğlu, *Medeniyet Yazıları*, İstanbul, 2012

Mahfuz Söylemez, *Bedevilikden Hadâriliğe Kûfe*, Ankara, 2011

İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı*, İstanbul, 2007

Yabancı yazarlardan konu ile ilgili yazılmış ve dilimize tercüme edilmiş bazı eserler de şunlardır:

Yusuf Karadâvi, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, İstanbul, 2012

Aliya İzzet Begoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, İstanbul, 2011

Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm'da Bilim ve Medeniyet*, İstanbul, 2008

Ramazan el-Buti, *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*, İstanbul, 2007

Ali Şeriatî, *Medeniyet Tarihi I,II*, İstanbul, 2011

Hasan en-Nedvî, *Müslümanlar'ın Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, İstanbul, 2014

Fârâbî, *İdeal Devlet(el-Medinetü'l-Fâzıla)*, Ankara, 1997

Ali Kureyşi, *Malik bin Nebi'ye Göre Toplumsal Değişim*, İstanbul, Tarih yok

Malik b. Nebi, *Düşünceler*, İstanbul, 2008

İbn Haldun, *Mukaddime*, İstanbul, 1991

Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, İstanbul, 2004

Andre Miquel, *İslâm ve Medeniyeti*, Ankara, 1991

Ayrıca konuyla ilgili olarak sünnet alanında yazılmış, Yusuf Kardavi'nin Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet, kitabı ile İbrahim Canan'ın Medeniyet, Kültür ve Teknik adlı eserleri konuyu direkt ele almaktadır. Konuyla dolaylı olarak ilişkili olan diğer alanlarda yazılmış birçok eserden de yararlanılacaktır.

4- ARAŞTIRMANIN PLANI

Tezimiz, giriş bölümü ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın önemi, yöntemi ve kaynaklarından bahsettik. Birinci bölüm, kavramsal çerçeve olarak, “medeniyet” kavramı ve bu kavramla eşanlamlı dört kavramı ele almaktadır. Bunlar; *uygarlık hadâra* ve *ümran*, *şehir* kavramlarıdır. Medeniyetin kurulduğu şehir olması hasebiyle “*Medine-i Münevvere*”yi özellikle sahih hadis kaynakları ışığında anlatılacaktır. Medeniyet konusu ile ilişkili olan başka kavramlar da incelendi. Bunlar; *Teknik*, *kültür* ve *bedevilik* kavramlarıdır. İlgili kavramların lügat yönünden anlamları incelenmektedir. Medeniyetle eş anlamlı olan, “*hadâra*”, “*umran*”, “*uygarlık*”, “*şehir*” kavramlarının benzerliklerine ve farklılıklarına dikkat çektik. Daha sonra *medenilik* ve *bedevilik* karşılaştırılması yapılacaktır.

İkinci bölümde, Peygamberleri medeniyetler kuran önderler olarak incelemeye çalıştık. Daha sonra medeniyet inşa eden Hz. Peygamber ve inşa sürecini ele alınacaktır. Burada özel olarak Hz. Muhammed (sav), genel olarak da tüm peygamberlerin medeniyetlerin fiili önderleri ve inşa edenleri olduğu tespiti yapılacaktır. Âdem (as)’dan başlayarak, son peygambere kadar, tüm peygamberlerin medeniyetler kuran veya onları geliştiren önderler oldukları kaynaklar aracılığıyla tespit edilecektir.

İkinci bölümde ayrıca, Resulullah (sav)’in kurduğu İslâm medeniyetinin ana ilkelerini Kur’ân ve Sünnet çerçevesinde belirlemeye çalıştık. İslâm medeniyetinin 15 ana ilkesini genel hatlarıyla, Asr-ı saadetteki tatbikatlarını ölçü alarak zikredilecektir. Tezimizi hazırlarken, medeniyet konusunun yüksek lisans düzeyinden çok daha yüksek bir düzeyi gerektirdiğinin farkındaydık. Bu nedenle, konunun en azından doktora düzeyinde ele alınabilecek derinliğine sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1-MEDENİYET KAVRAMI

Medeniyet, “m-d-n” kökünden olup, “bir yerde oturmak ve ikame etmek” anlamındadır. “Medine” kelimesi de aynı kökten olup “şehir ve oturulan yer” manasındadır. İskân etmek maksadıyla “etrafta sur veya kale ile çevrilen her yere” Medine yani şehir denir.⁷ Şayet medeniyet kavramının “dâne yedînu deynun veya dînun” köklerinden geldiği kabul edilirse, bu durumda “deyyentu el-kavme” kavmi yönetmek, velayet etmek, “dintuhû” yani malik olmak anlamlarına gelmektedir. “ed-Dînu, otorite ve hükmetmek manasındadır.⁸ İsm-i fail olarak erkek köleye “medînu” cariyeye ise “medînetu” denmektedir. Sanki de yaptığı iş kendisini zillate duçar kılmış ve köleleştirmiştir. Saffât sûresi 53. âyet-i kerime de aynı manadadır: “Derdi ki: Sen de (dirilmeye) inananlardan mısın? Biz ölüp kemik, sonra da toprak haline geldiğimiz zaman “innâ lemedînûn” (diriltilip) cezalandırılacak mıyız?” Yani biz hükmedilen mahkûmlar mıyız? Aynı şekilde Vâkıa sûresi 86. âyette: “felavlâ in kuntûm ğayre medînîn”, “mademki sizler ceza görmeyecekmişsiniz, o canı geri çevirsenize; şayet iddianızda doğru iseniz”. Burada da ceza ve karşılık anlamında kullanılmıştır.⁹

Medeniyet kelimesinin, ayrıca “yönetmek ve malik olmak” anlamı da bulunmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, şayet medeniyet kavramının “dâne yedînu deynun veya dînun” köklerinden geldiğini söyleyenlere göre, bu durumda “deyyentu el-kavme” kavmi yönetmek, velayet etmek, “dintuhû” yani malik olmak anlamlarına gelmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, “ed-Dînu, otorite ve hükmetmek manasındadır.¹⁰

Kur’ânda Medine kelimesinin kullanımı daha ziyade “şehir” anlamındadır. Kur’ân’da “Medine” sözcüğü, on dört defa, çoğulu ola “medâin” ise, üç yerde geçmektedir. Bu sözcük, Mekke’de nazil olan ayetlerde cins, Medine’de nazil olanlarda

⁷ İbn Manzûr, Ebu’l- Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü’l-Arab*, “m-d-n” maddesi, Dar’us-Sâdır, Beyrut, 3. baskı, 1994, c. XIII, s. 402.

⁸ İbn Manzûr, a.g.e., “d-y-n maddesi” c. XIII, s. 170; Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, tercüme: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, “m-d-n” maddesi, Çıra Yayınları, 3. Baskı, 2012, s. 994.

⁹ İbn Manzûr, a.g.e., c. XIII, s. 170.

¹⁰ İbn Manzûr, a.g.e., c. XIII, s. 170.

ise Hz. Peygamber'in yerleşim yerine delalet eden, özel bir isim olarak kullanılmaktadır. Medine'nin eski ismi olan “Yesrib” ise, sadece bir yerde geçmektedir. Şu ayeti kerimeler bunun sadece birkaç örneğidir: “*Derken şehrin (Medine) öbür tarafından bir adam koşarak geldi...*”¹¹ Bir diğer ayeti kerime de şudur :¹² “*...Şehir (Medine) halkı sevinerek geldi*”.¹³

Şehirler ve köyler; insanların bir arada yaşadıkları yerlerdir. Adeta şehirler medeniyet kavramıyla bütünleşmiş gibi kabul edilir. Medeniyet kavramının düşünce tarihi boyunca kazandığı anlamların ortak noktasında daima, “şehir” anlamı bulunmaktadır. Buna göre medeniyet; “*şehir hayatının sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda mümkün kıldığı birikim, düzey ve fırsatları ifade etmektedir.*”¹⁴ Çünkü medeni hayatın gerektirdiği imkânlar genel olarak şehirlerde bulunmaktadır. Adeta medeni hayat şehir hayatıyla ifade edilmektedir.¹⁵

Medeniyet ve şehir ilişkisi oldukça güçlü bir ilişkidir. Şehirler, medeniyet ve fikirlerin beşiğidir. Şehir bir dünya görüşünün tatbikatı için en uygun vasattır. Bir dünya görüşü veya tasavvur bir şehirde uygulanabiliyorsa, o dünya görüşü veya tasavvur uygulanabilir demektir. Bu yönüyle şehir, fikir ve medeniyetlerin tecessüm etmiş halleridir. Şehir, fikrin nazım halidir. Şehirler, medeniyet tasavvurlarının, tatbikat sahasıdır. Bu yönüyle de düşünce ve tasavvurların imtihan alanıdır şehirler. Şehirler fikir ve medeniyetlerin teşkilatlanmış altyapısıdır. Fikir, teşkilatlanma maharetini ilk defa şehirde gösterir. Bu sebeple tüm medeniyetler şehirlerden başlayarak kendi mecrasında akan nehirler gibi çağlar durur.¹⁶ “Şu halde, şehir ve medeniyet arasında cüz’i ve küllî bir ilgi bulunmakta, bu ilişki de kap ile kabın içindeki ilgiyi çağrıştırmaktadır. Benzer şekilde ev halkı, bir evin içinde bulunmaktadır. Ancak ev, ev halkından ayrı bir şeydir. Bunun gibi, şehir de medeniyetin bir parçasıdır.”¹⁷

¹¹ Yasin, 36/20.

¹² Çetinkaya, Bayram Ali, *Medine’den Medeniyete*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 20.

¹³ Hicr, 15/67.

¹⁴ Kutluer, İlhan, “Medeniyet” maddesi, DİA, Ankara, 2003, c. XXVIII, s. 296.

¹⁵ Akdoğan, Ali, *Ahlak, Medeniyet ve İslâm*, Pınar yayınları, İstanbul, 2011, s. 260.

¹⁶ Demir, Haki, *İslâm Medeniyet Tasavvuru 3, Şehir ve Medeniyet*, Fikir Teknesi Yayınları, K. Maraş, 1. Baskı, Ekim, 2014 s. 11.

¹⁷ Çetinkaya, a.g.e., s. 37.

Medine ile Hz. Peygamber'in şehri olan “ *Medine-i Münevvere*” nin kastedilmesi genel kabul görmüş bir olgudur.¹⁸ Hz. Peygamber'in şehrine nispet amaçlı, “medenî” denmektedir. Aynı kelime, ismi mensup olarak “medenî” şeklinde Medîne'denazil olan ayetler için kullanılmaktadır. “Medeniyye” şeklinde olunca da “*şehirli*”, “*şehir mensup*”, “*şehir mensup hasletler*” gibi manalara gelmektedir. Ancak “Medine” kelimesi, devletin karşılığı olarak da yazılı metinlerde yer almaktadır. Bu kapsamda Fârâbî'nin “*el-Medînetü'l-Fazıla*”sı, siyaset felsefesi açısından kayda değer bir modeli içinde barındırmaktadır.¹⁹

Medeniyet kavramı, sözcük olarak ifade ettiği anlamdan daha genel bir anlam ifade etmektedir. Buna göre “medeniyet”, herhangi bir toplum veya benzer toplumlardaki maddi, ilmî, teknik, edebi ve sosyal kalkınma göstergelerinin tümüne verilen isimdir. Bu anlamıyla kelime, Arapçadaki “*el-bedâvet*” (bedevilik-ilkellik) veya “*el-hemeciyye ve't-tevahhuş*” (barbarlık ve vahşilik) kelimelerinin karşıtı olarak kullanılmaktadır. Buna göre “*ehlü'l-hadr*” denildiğinde, şehir ve köylerde yaşayanlar; “*ehlü'l-bedv*” denildiğinde de çöl, mezra ve çadırlarda yaşayan kimseler kastedilir. Çölde yaşayan insanlar genellikle katılık, sertlik, kabalık, cehalet ve okuma-yazma bilmemekle tanınırlar. Bu sebeple Allahu Teâlâ, çöl halkından hiçbir peygamber göndermemiş; bütün peygamberlerini şehir ve köylerden (karye-kurâ), yani medeni insanlar arasından seçmiştir. Allahu Teâlâ, Resulü'ne hitaben şöyle buyuruyor:

“*Senden önce de şehirler halkından kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber göndermedik.*”²⁰

Bu ayetin tefsirinde müfessirler, şehir ve köy halkının, çöl halkına göre daha bilgili, kültürlü, ağır başlı ve yumuşak huylu olduğunu söylemişlerdir.²¹ Müfessirler “şehir halkı içinden” ifadesiyle peygamberlerin göçebe kesimden değil, yerleşik medeni toplumlardan seçilmiş oldukları kanaatine varmışlardır.²²

¹⁸ İbn Manzur, a.g.e. c. XIII, s. 170; Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tacu'l-Luğati ve Sihâhi'l-Arabiyyeti*, Daru'l-İlmi'l-melayîn, Beyrut, 1990, c. V, s. 2201.

¹⁹ Kutluer, İlhan, “*Medeniyet*” maddesi, DİA, Ankara, 2003, c. XXVIII, s. 296.

²⁰ Yusuf, 12/109.

²¹ Yusuf el -Karadavî, *Bilgi ve Medeniyet kaynağı olarak Sünnet*, Tercüme: Özcan Hıdır, Nida Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 325.

²² Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB. Yayınları, Ankara, 2012, c. III, s. 263.

2- UYGARLIK VE HADÂRA

Uygarlık, Uygurcadan türetilmiş bir kavramdır. ”*Belli yasalara uyarak şehirde yaşayan halk*” manasına gelir. Uygurcadan türetilen *uygarlık* kelimesi de günümüz Türkçesinde medeniyet karşılığı olarak kullanılan bir yaygınlığa sahiptir.²³ Uygarlık, medeniyet mefhumunun Türkçe’deki karşılığı olmaktadır. Uygar kelimesinden hareketle, “ilerleme, gelişmişlik, olgunlaşma ve toplumsal refah düzeyini” anlamı ifade edilmektedir.

Civilisation teriminin modern Batı düşüncesi içerisinde kazandığı anlamları karşılamak üzere, son devir Osmanlı Türkçesinde “*medeniyet*” kelimesi kullanılmıştır. Modern Arapçada ise daha ziyade *hadâre* kavramı yaygınlık kazanmıştır.

Hadâret sözcüğü, “*ha-da-ra*” حضر kökünden masdar olup, şehirde ikamet etmek, şehirli veya köylü olmak, medeni olmak, medeniyet gibi anlamlara gelmekte ve “*hadaret*” veya “*hıdaret*” şeklinde kullanılmaktadır.²⁴ Bu kökten türeyen “*hâdır*”; şehir sakini, büyük mahalle, su kenarına yerleşen kavim, “*hâdır*” da şehirler, köyler ve meskûn yerler, buraların halkı, yaşantısı, çölün zıddı, büyük şehir anlamındadır.²⁵ Şehirde yaşayanı, şehirliyi belirtmek üzere, “*bedevi*”nin karşıtı olara “*hadari*” kullanılmaktadır. Başlangıçta, “*medeni*” sözcüğünde olduğu gibi, yerleşik olarak yaşayanı, diğerlerinden ayırmak için kullanılan “*hadari*” sözcüğü, bu tarz yaşamın uzantısını da içeren bir anlam kazanmıştır. Buna göre *hadari* ve *medeni* eşanlamlı olmaktadır. “*Hadaret*”in karşıtı da, çölde yaşamak anlamında olan, “*bedâvet*” sözcüğüdür. Başka bir deyişle; medeniyet anlamındaki *hadaret* sözcüğünün zıddı, *bedavet* olmaktadır.²⁶

Kısaca ifade etmek gerekirse, yerleşiklik, yerleşik hayat anlamlarını belirtme bakımından; *umrân*, medeniyet ve *hadâret* sözcükleri eşanlamlı olmakta bazan da, birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Uygarlık sözcüğü de dâhil olmak üzere bu kavramların tümü, şehirde yaşama ve örgütlenme anlamlarını ifade noktasında birleşmektedir. Bu kavramlar farklı kullanımlarıyla aynı anlamları ifade etmek maksadıyla geliştirilmiş olmaktadır. “*Şehir hayatının sosyal, siyasal, entelektüel,*

²³ Kutluer, a. g. m., DİA, c. XXVII, s. 296.

²⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.* , c. IV, s. 196; el-İsfahânî, *a.g.e.* , s. 291.

²⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.* , c. IV, s. 197; el-İsfahânî, *a.g.e.* , s. 291.

²⁶ Pazarbaşı, *a.g.e.* , s. 21.

kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda mümkün kıldığı birikim, düzey ve fırsatları ifade etmektedir”²⁷ diye tanımladığımız medeniyet’in, modern Arapçadaki karşılığına tekabül eden “hadâra”, öz Türkçede “uygarlık”, son dönem Osmanlısında ise “medeniyet” kavramı ile karşılanmaktaydı.

Uygarlık veya medeniyet, bir ülke veya toplumun, maddi ve manevi varlıklarının, düşünce, sanat, bilim, teknoloji ürünlerinin tamamını ifade eder. Uygar kelimesi, yerleşik hayata geçen ilk Türk kavmi olan Uygurlardan gelmektedir.²⁸

Medeniyet ve uygarlık kavramları çoğunlukla aynı anlamda kullanılmakla birlikte, uygarlığın daha geniş bir anlam taşıdığını ifade etmek mümkündür. Medeniyetin, belirli bir insan topluluğu veya topluluklarının belirli bir coğrafya üzerinde ve belirli bir zaman içinde ortaya koydukları değerlerle sınırlı olmasına karşın; uygarlık kavramının, binlerce yıl devam eden gelişmeler sonunda, insan aklının, bilim ve teknolojisinin katkısı ile ortaya çıkan ve tüm insanlığın eseri ve malı olan evrenselliği söz konusudur.

Uygarlığın doğuşuna ve yükselişine Çin’den Uygur ve Orta Asya Türklerine; Hindistan’dan ve Mezopotamya medeniyetinden eski Mısır medeniyetine; Ege kıyılarındaki antik çağ sitelerinden Roma’ya; Batı Avrupa’da aydınlanma çağını yaratan, sanayi inkılâbını gerçekleştiren milletlere ve nihayet Amerika ve Uzak Doğu’daki Japonlar’a kadar, tarih boyunca sayılamayacak kadar birçok ülkenin ve ulusun katkısı olmuştur ve olmaya da devam etmektedir.

3- KÜLTÜR, MEDENİYET VE TEKNİK

Kültür ve medeniyet birbirine çok yakın kavramlardır. Hatta bazen birbirlerinin yerine kullanıldıklarına da şahit oluyoruz. 18. ve 19. yüzyıllardaki ilk kullanımlarıyla bu iki kavramın birbirinin yerine kullanıldığını, hatta Fransa’da sosyoloji mektebinin önde gelen simâlarından biri olan Emile Durkheim’e göre, kültür ve medeniyet birbirleriyle eş anlamlı kelimeler olarak kabul edildiği görülür. Durkheim’in Türkiye’deki temsilcisi durumunda olan Ziya Gökalp tarafından da, bu nedenle kültür ve medeniyet kelimelerinin uzun bir müddet aynı manada kullanıldığı, 1914-1918 yılları arasında

²⁷ Kutluer, *a.g.m.* , c. XXVII, s. 296.

²⁸ Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, medeniyet maddesi, Beyan Yayınları, İstanbul, 6. Baskı, s. 754, ayrıca uygarlık maddesi, 1989, s. 1122.

üniversitelerimizin ıslahı için Almanya'dan getirilen bir kısım iktisâdiyâtçılarla temasdan sonradır ki, bu iki tabirin birbirinden ayrıldığı belirtilir.²⁹

“Aslında ekim, ziraat manasını taşıyan kültür kelimesinin tarihçesi biraz enteresandır. Ortaçağda Fransızcada “ dini perestiş”(culte religieux) manasına gelen bu kelimeyi 18. asırdan sonra bir kısım müellifler rûhun terbiyesini ifade etmek için kullanmaya başlamışlardır. Günümüzdeki manası ile ilk defa 18. asrın sonlarında Almanya’da kullnılmaya başlanmıştır. Almanyadan İngiltereye geçen bu kelime, bu manada, (yani bugünkü sosyolojik ve antropolojik manada) Fransa’ya girmede gecikmiştir. Sözelimi, 1860’larda basılmış olan “Dictionnaire National” gibi ciddi bir lügatte *Culture* kelimesinin muhtelif manaları açıklanırken, bugünkü manasına yer verilmediği görülür.”³⁰

Kültür kelimesini ilk defa Voltaire’nin kullandığı söylenir. Voltaire, kelimeyi, insan zekâsının meydana gelmesi, ilerlemesi, tekâmül ettirilmesi, yüceltilmesi anlamında kullanmıştır. Kült kelimesinde ise, ibadet, tapınma ve din anlamı vardır.³¹ Fransızcada, kurallı ziraat ve ekim manalarında kullanılan kelime, adeta insanı da uygun tarımın yapıldığı gibi bilgi ve eğitimle donatarak geliştirmek anlamı kastedilmektedir.³² Aslı Fransızcada “*Culture*” olan kültür terimi, “toprağı işlemek, yetiştirmek, tarım, ziraat, ekmek anlamında iken mecâzi anlamda ise, uğraşmak ve geliştirmek anlamındadır.³³ Kelimenin bu asli anlamı ile ilgili ülkemizde son zamanlarda kullanılan “*kültür mantar yetiştiriciliği*” ifadesi de ayrıca dikkat çekicidir. Buna göre “*bir topluluğun bütün fertlerinin sahip olduğu olayları ve meseleleri karşılayan, duyuş, düşünüş şekilleriyle, tarih içinde meydana gelen fikir ve sanat verimleri ve değer hükümlerinin bütünü, hars, irfan*”³⁴ diye tanımlanabilir. Kültürün diğer bir tanımı ise şöyledir: “*Bir kısım rûhi kabiliyetlerin, muvafık zihni faaliyetlerle geliştirilmesidir. Ruha tenkit etrme kabiliyetin, şahsi zevkini, hüküm verme vasfını vs. geliştirmeye imkân tanıyan mükteseb (sonradan kazanılmış)malûmatların tamamıdır.*”³⁵

²⁹ Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Hadislerinde Medeniyet Kültür ve Teknik*, Cihan yayınları, İstanbul, 1984, s. 15-16.

³⁰ Canan, İbrahim, a.g.e. , s. 16.

³¹ Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Kültür maddesi, Beyan Yayınları, 6. Baskı, 1989, İstanbul, 1989,s. 703.

³² Rocher, Guy: *L’Action Social*, Editöre: HMMH, Paris, 1968, s.105-106.

³³ Rocher, a. g. mad. S. 105-106.

³⁴ Doğan, a.g.e. , s.703.

³⁵ Canan, a.g.e. , s.18-19.

Merhum Nurettin Topçu da kültürü şöyle tanımlar: “Okuyan insanın zevkini, tenkit etme ve hüküm verme kabiliyetini inkişaf ettirmesidir. Şu halde bir milletin kültürü, onun bütün fertlerinin sahip olduğu, hadiseleri karşılayan duyuş şekliyle, bütün tarihi içinde meydana getirdiği değer hükümleridir. Bu değer hükümleri, ilim, felsefe, sanat ve din tarafından yaşatılmaktadır.”³⁶

Kültür için sayılamayacak kadar tanımlama yapılmıştır. Aynı zamanda kültür-medeniyet ilişkisi, kapsayıcılık yönüyle hangisinin daha kapsamlı olduğuna değinen birçok değerlendirmeler de yapılmaktadır. Ancak kanaatimizce tüm bu tarifelerin keşiştiği ornak noktaları yakalamak, varolan dağınıklığın toparlanmasına katkı sağlayabilir. Örneğin kültür için yapılan tanımlamaların bulunduğu ana noktalardan birisi de şudur: Kültür; doğuştan gelen, fitri olmayan ve insanın sonradan oluşturduğu şeylerdir. Buna göre kültür, tabiatın ve fitri olanın zıddı telakki edilir. Bu yaklaşıma göre, kültür, canlılar arasında sadece insana özgü bir olgudur. Örneğin arıların petek ve bal yapmak gibi bir marifeti varsa da, bu bir kültür değildir. Bu tabiat ve fitrattır. Çünkü doğuştandır. İnsanın yaptığı ev ise kültürdür, çünkü fitratında “ev” mevcut değil, sadece korunma insiyakı, eve sahip olma ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacın mağaraya, ağaç kovuğuna girerek de karşılayabilir. Öyle ise onun, bu fitri ihtiyacını karşılamak üzere, iradesini, kabiliyetini, zekâsını da kullanarak ortaya koyduğu her vasıta örneğimizdeki ev, çadır vs. kültürdür. Bu yaklaşım kültür ve medeniyeti eşanlamlı görenlerin yaklaşımlarını yansıtmaktadır.³⁷

Kültürün bazı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Kültür bir takım fitri ihtiyaçlardan doğmuştur.
2. Kültür fertler arası antlaşmayı sağlayarak toplumu meydana getirir.
3. Kültür, duyu düşünce ve davranışlara şekil kazandırır.
4. Kültürel değerler toplumsaldır.
5. Kültür, fitri değil sonradan kazanılan şeylerdir.
6. Kültür bir sistemdir.

³⁶ Topçu, Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, Dergâh Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, Eylül 2012, s. 20.

³⁷ Canan, a.g.e., s. 18-19.

7. Kùltür, gelişmeye ve geliştirmeye uygundur.³⁸

Şimdi kùltür ve medeniyet ilişkisi üzerinde biraz duralım. Kimileri kùltürü medeniyetten daha kapsamlı görürken, kimi düşünürler ise medeniyeti kùltürden daha kapsayıcı görmüşlerdir. Kimileri ise Durkheim örneğinde olduğu her kelimenin eş anlamlı olduğuunu düşünmüşlerdir. Merhum İbrahim Canan “*Peygamberimizin Hadislerde Medeniyet Kùltür ve Teknik*” adlı eserinde, kùltürün medeniyet ve tekniği de içine aldığını söyler. Şöyle der: “Kùltürle teknik ve medeniyet arasında fark görmemiz mümkün değil. Arada sadece umum ve husus farkı var. Çünkü onlara ifade edilen şeyler insanoğlunun ortaya koyduğu şeydir, fitri ve insiyaki değildir. Daha açık bir ifadeyle, her bir medeni müessese, her bir teknik unsur, aynı zamanda kùltürdür.”³⁹

Nurettin Topçu, medeniyet-kùltür münasebetine bir de tekniği ekleyerek değerlendirir. Ona göre teknik, ilimlerin tatbikatı demektir. Teknikte en fazla üstünlük gösteren medeniyetin, Avrupa medeniyeti olduğuunu, Amerikalıların milli bir kùltüre sahip olamadıkları için, Avrupadan aldıkları tekniği, olduğu gibi kopyalayarak sınırsız bir şekilde ilerlettiklerini söyler.⁴⁰

Bilge kral lakaplı Merhum Aliya izzet Begoviç, kùltür ve medeniyet kavramlarının farklı olduklarına işaret eder. Aralarındaki ilişikiyi şu tespitleriyle belirler: “Kùltür, dinin insan üzerindeki veya insanın kendi üzerindeki tesirinden ibarettir; bütü uygarlık, zekânın tabiat ve dış dünya üzerindeki tesiri demektir. Kùltür, “insan olma hüneri”, uygarlık ise işlemek, üretmek, yönetmek, şeyleri daha mükemmel yapmak maharetidir. Kùltür “durmadan kendi kendini yaratmak”, uygarlık ise dünyayı durmadan değiştirmektir. Kùltürün hamili insandır, uygarlığın hamili ise toplumdur. Kùltürün gayesi terbiye sayesinde kendi kendine hâkim olmak; uygarlığın gayesi ise ilim sayesinde tabiata hâkim olmaktır. İnsan, felsefe, sanat, şiir, ahlak, inanç kùltüre aittir. Devlet, ilim, şehirler, teknik, uygarlığın hususiyetleridir. Kùltürle uygarlık arasındaki münasebet, uhrevi ile dünyevi saadet, Tanrı devleti ile Güneş devleti arasındaki münasebet gibidir. Birisi dram, ötekisi ise ütopya...”⁴¹

³⁸ Canan, a.g.e., s. 20-23.

³⁹ Canan, a.g.e., s. 20.

⁴⁰ Topçu, a.g.e., s. 19.

⁴¹ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, Tercüme: Salih Şaban, Yarin, 2011, İstanbul, s. 85-88.

Medeniyetin kültürden daha kapsamlı ve genel olduğunu görüşünü savunan düşünürler de vardır. Bekir Karlığa, *Din ve Medeniyet* adlı eserinde bu görüşü savunur. Bu görüşe göre kültür bir dereceye; medeniyet, ırmağa ve insanlığın evrensel ortak uygarlığını ise deniz ve okyanuslara benzetilmektedir. Dolayısıyla, “kültür özel, medeniyet genel, kültür milli, medeniyet ise milletler arasındır. Kùltürler öznel ve farklı olduklarından, çatışmaya elverişlidir. Medeniyetler ise, çatışma yerine, ortak iyiye doğru yarışı önerirler.”⁴² “Medeniyetleri, sürekli akmakta olan bir ırmağa ve insanlığın ortak eseri olan evrensel uygarlık birikimini de denizlere veya okyanuslara benzetebiliriz. Dağlardan inen ve toprağın altından kaynakayan suları ırmaklara taşıyan dereler ise kùltürler mesabesindedir. Öyleyse kùltürler, birleşerek medeniyetleri meydana getirirler. Medeniyetler de birleşerek ortak evrensel insanlık mirasını oluşturlar.”⁴³

Yeryüzünde katışıksız, diğer kùltürlerle etkileşim içerisinde bulunmamış saf bir medeniyet yoktur diyen Bekir Karlığa, medeniyetlerin insanlığın ortak ürünü olduğunu söyler. “Medeniyetlerin oluşumunda, ırk, din, dil, iklim, beslenme ve coğrafya gibi unsurların etkisi vardır. Buna göre medeniyet, “insanlık ile beraber gelişmiş evrensel bir olgu; bütüncül toplumların bütüncül kùltürlerin bütün dinleri ortak katılımı ile oluşmuş bir bütün, bir sentez, bir bileşimdir.”⁴⁴

Tekniğe gelince, kökeni latince olan teknik, çok değişik şekillerde sıkıntılı tarif edilmiştir. Teknik, kùltürün daha ziyade, maddi kısımları, bir neticeye ulaştıran vasıta ve yöntemlerin tümünü ifade ettiği söylenmiştir.⁴⁵ Teknik, insanlara has bir olaydır. Hayvanlarda ise bu, fitri ve doğuştandır. Teknik, kùltür’ün maddi bir sonucu gibi gözükmektedir. Bu bakış açısına sahip olan Nurettin Topçu; “Teknik, kendi kùltürümüzden doğmalı”der. Teknik-kùltür ilişkisini ise şu güzel benzetmesiyle ortaya koyar: “Teknik, kùltürümüzün çocuğudur. Teknik, ilimlerin tatbikatıdır. Ancak gayesi değil, sadece tatbikatı, zira biliyorsunuz ki, ilmin gayesi hakikatı tanıtmaktır. Tekniğin kùltürden vareste kalması, evlâdın babayı inkâr etmesi gibidir. Kùltürden ayrılmış teknik, topraktan ayrılmış vicdan tanımayacağız.”⁴⁶

⁴² Karlığa, Bekir, *Din ve Medeniyet*, Mahya yayıncılık, İstanbul, 1.Baskı, 2012, s. 11.

⁴³ Karlığa, a.g.e. , s. 12.

⁴⁴ Karlığa, a.g.e. , s. 10.

⁴⁵ Canan, a.g.e. , s. 29; Topçu, a.g.e. , s. 19-29.

⁴⁶ Topçu, a.g.e. , s. 19-29.

Kültür, Teknik ve Medeniyet denince adeta birbirilerinin sebep-sonuç ilişkisi gibi, kuvvetli bir anlam ilişkisi zihne gelmektedir. Medeniyet, kültürü de tekniği de içine alacak, en geniş çerçevedir. Teknik, ilimlerin ve birikimlerin tatbikatıyla elde edilen gelişmişlik göstergesidir. Bir örnekle açıklamak gerekirse, her medeniyetin kendi özel ve genel şartları bir yaşam tarzı belirler. Buna göre, iskân için yapılan evlerin, sanatsal, görünüş, rahatlık, genişlik, yükseklik ve bezeri birçok farklılıkları olduğunu görüyoruz. Bir Müslümanın ev tasarımı ile Batılı insanın ki aynı olmamaktadır. Evin tasarımı bir anlayışın eseri olarak gerçekleşir. Bu medeniyet tasavvurunun bir neticesidir. Yapımı, gösterişi, yüksekliği, sağlamlığı ise, bir tekniğin uygulaması sonucudur. Kullanılan malzeme, çatılı veya çatısız olma, rengi, genişlik veyadarlığı, misafir alanı, tuvalet-banyo, bahçesi gibi kullanım ile ilgili kısımları ise, kültürün eseridir. Tabii ki, kültür, din, tarih, çevre, iklim gibi etkenlerle bağıntılıdır. Buna göre, her medeniyet, anlayışına göre, evler yapar, şehirler kurar, mimari, sanatsal ve estetik bir ruh geliştirir. Kendi teknik veya teknolojilerini kurar yahut ithal eder. İbn Haldun, ilim, bölge, iklim, şartlar gibi tüm değişkenleri dikkate alan “umrân kuramı”nın öncüsüdür. O, medeniyeti, imar anlamına gelen *umrân* kelimesiyle açıklamaktadır.

4-İBN HALDÛN'A GÖRE MEDENİYET VE UMRÂN

İbn Haldun, medeniyeti ifade etmek maksadıyla umran kelimesini kullanır. Ona göre medeniyetlerin merkezi şehir hayatıdır. “Umrân” kavramını tercih eden İbn Haldun’a göre; “*medenilik, artık arkasında başka bir şeyin olmadığı nihai nokta*”dır. Ona göre medenilik, “en güzel şekilde yemeklerin yapılması, elbiselerin dikilmesi, binaların inşa edilmesi, mefruşat ve kap-kacak yapımı gibi konforlu ve rahat bir yaşam için gereken bütün sanatların ve mesleklerin mevcut olması ve insanların bu sanat ve mesleklerin her birisinde uzmanlaşıp ustalaşmasıdır.”⁴⁷

İbn Haldun’a göre, “en büyük medeni toplum şehirdir ve ümrânın anlamı da budur. Cemil Meriç, İbn Haldun’dan hareketle ümrân kavramını, geniş manasıyla medeniyet, yani bir kavmin yaptıklarının ve meydana getirdiklerinin/oluşturduklarının bütünü, ictimâî ve dini düzen, âdetler ve inançlar olarak tanımlamaktadır. Ancak Süleyman Uludağ, İbn Haldun’un umrana yüklediği anlamın medeniyet kavramından daha kapsamlı ve epistemolojik değerinin daha fazla olduğunu söyler.”⁴⁸

⁴⁷ Akdoğan, Ali, a.g.e. , s. 260.

⁴⁸ Albayrak, Ahmet, *İbn Haldun’nun Medeniyet Tasarımı ve İnsan*, Journal of Islamic Research, 21(1), 2010, s. 9.

“İbn Haldûn, bedevi ve hadari olmak üzere umranı iki kategoride inceler ve medeniyetin bu aşamalar sonucunda oluştuğunu belirtir. Bedevilik yani badiye hayatı, ne çöl hayatını ve ne de köy ve kır hayatını ifade etmekte⁴⁹, belki de bunların hepsini içermekte, bedevilerin oturduğu ve doHaldûlaştığı her bölgeyi, göçebelikten yarı göçebelığe ve hatta kısmen göçebe köylü hayatına kadar her durumu içine almaktadır. Hadari umran ise bugün şehir hayatına karşılık olmaktadır. Hadarilik de bugün ‘şehirlilik’ olarak ifade edilebilir. İbn Haldun umran olgusunun insanın ve hayatının gelişimi açısından fonksiyonel olduğunu söyler. Böylece insanlar, iyi yaptıkları ve belli ustalıklar kazandıkları belli bir işte uzmanlaşmaya yönelirler. İbn Haldun bedevilerin saflıklarını daha çok koruduklarını, şehirlilerin ise zamanla yozlaşabildiklerini, medeniyetin zirveye ulaşmasıyla birlikte zevale doğru yaklaştığını ve bu çöküşün dairesel olarak yeniden bir oluşu başlattığını belirtir.”⁵⁰

“Medeniyet” kelimesinin kavramsallaşarak ilk kullanılmaya başlanması, büyük ölçüde tercüme faaliyetlerinin başladığı döneme rastlar. Bu çalışmalar esnasında Grekçede “şehir ve şehir devleti” manasındakipoliskelimesi Medine, “devlet ve yönetim” anlamına gelen, aynı zamanda Eflatun’un diyaloglarından biri olanpoliteia kelimesi “es-siyâsetü’l-medeniyye” tabiriyle ifade edilmiştir. Bu bağlamda medenî terimi, hem sosyal hem siyasal olma niteliğini ifade etmektedir. Aristo ya ait “siyasal canlı”yı ifade temek için kullanılan (zoon-politikon) kavramına karşılık İslâm düşünce literatüründe (medeniyiün bi’t-tab’) tanımlaması yapılmıştır. Bu çerçevede birtakım kavram ve tanımlamalar geliştirilmiştir. Örneğin; sosyopilitik varlık alanını araştıran felsefi disiplin “el-ilmü’l-medenî, ilmi’l-siyâse, ilmi’s-siyâseti’l-medeniyye” kavramlarıyla ifade edilmiştir. Sonraları sosyopolitik durum ve yapıyı ifade temek üzere umrankelimesi, İslâmi terminolojiye girmiş, hem bedevîlik hem medenilik (hadârîlik, hadâre) durumunu ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

Yakın zamandaki kullanımı ise, Batı dillerinde türetilen “civilisation” terimine karşı gelen bir terim olarak kullanılmıştır. Latince “civilis”, “şehirli” anlamına kullanılmıştır. Civilisation teriminin modern Batı düşüncesi içerisinde kazandığı anlamları karşılamak üzere son devir Osmanlı Türkçesinde medeniyet kelimesi kullanılmış, modern Arapçada ise daha ziyade hadâreyaygınlık kazanmıştır. “Belli

⁴⁹ Bk.Fayda, Mustafa, Bedevi, DİA, c.VII, s. 311-317.

⁵⁰ Albayrak, a.g.m. , s.9.

yasalara uyarak şehirde yaşayan halk” manasındaki uygurdan türetilen *uygarlık* kelimesi de günümüz Türkçesinde medeniyet karşılığı olarak belli bir yaygınlığa sahiptir.⁵¹

5-BEDEVİLİKTEN MEDENİYETE GEÇİŞ

“Medeniyet” kavramının, sözcük olarak ifade ettiği manadan daha genel bir anlamı olduğu aşikârdır. Buna göre “medeniyet”, herhangi bir toplum veya benzer toplumlardaki maddi, ilmi, teknik, edebi ve sosyal kalkınma göstergelerinin bütününe verilen isimdir. Bu anlamıyla kelime, Arapçadaki “*el-bedâvet*” (*bedevîlik-ilkellik*) veya “*el-hemeciyye ve t-tevahhuş*” (*barbarlık ve vahşilik*) kelimelerinin karşıtı olarak kullanılmaktadır. Arapçada, “ehlü’l-hadr” denildiğinde, şehir ve köylerde yaşayanlar, “*ehlü’l-bedv*” denince de çöl, mezra ve çadırlarda yaşayan kimseler kastedilir.⁵² Çölde yaşayan insanlar, genellikle katılık, sertlik, cehalet ve okuma-yazma bilmemekle tanınırlar. Bu sebeble Allah Teâlâ, çöl halkından hiçbir peygamber göndermemiş; bütün peygamberlerini şehir ve köylerden, yani medenî insanlar arasından seçmiştir. Yüce Allah, Resûlü’ne hitaben şöyle buyurmaktadır: “*Senden önce de şehirler halkından kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber olarak göndermedik.*”⁵³

Ayetin tefsirinde birçok müfessir, çöl halkının katı ve sertliğinden bahsederek, şehir halkının daha bilgili, kültürlü ve ağırbaşlı yumuşak bir karaktere sahip olduklarını vurgulamışlardır.⁵⁴ Yine müfessirlerin zikrettiklerine göre ayette geçen, “*tebeddi*”, yani kabalık ve sertlik uygun görülmemiştir. Bir hadiste, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyuruyor:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ: وَسَمِعْتُهُ أَنَا مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ مَنْ بَدَا جَفَاً "

Adiyy b. Sabit o da Bera b. Azib (ra) dan Resulullah (sav) şöyle buyurdu: “*Bedevi ve ilkel kimse, kaba ve serttir*” buyrulmuştur.⁵⁵

⁵¹ Kutluer, “Medeniyet”, DİA, c. XXVII, s. 296.

⁵² el-Karadavî, a.g.e., s. 324.

⁵³ Yusuf, 12/109.

⁵⁴ er-Razî, Fahrreddin Muhammed b. Ali et-temi el- Bekri, *Mefatihü'l- Ğayb veya Tefsiru'l Kebîr*, Mektebet'ul- İman, 1. Baskı, Kahire, c. IX, 1992, s. 170; Âlûsî, *Rûhü'l-Meânî*, c. XIII, s. 68.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Bağdâdî (ö. 241/856), *el-Müsned*, (thk. Şuayb Arnavut ve Diğerleri), Müesssetür'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut, 1999, c. XXX, 584.

Kur’ân’da bedevilerle ilgili birçok âyeti kerime vardır. Tevbe ve Hucûrât sûresindeki şu âyeti kerimelere bakalım: “Bedeviler, kâfirlik ve münafıklık bakımından hem daha beter, hem de Allah’ın Resulüne indirdiği kanunları tanımamaya daha da yatkındırlar. Allah, çok iyi bilen, hikmet sahibidir.”

“Bedevilerde öyle kimseler de vardır ki, Allah’a ve ahiret gününe inanır,(hayır için) harcayacağını Allah katında yakınlığa ve Peygamber’in dualarını almaya vesile edinir.”⁵⁶ “Bedeviler; inandık dediler. Deki: Siz iman etmediniz; ama “Boyun eğdik” deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah’a ve elçisine itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”⁵⁷

Burada vurgulanması gereken husus şudur ki İslâm, insanları barbarlık ve bedevilikten kurtarıp medeniyetin aydınlığına çıkarmak için gelmiştir. Ayrıca, insanları maddi-teknik, ilmi, edebi ve sosyo-kültürel alanlarda geliştirmek istediği gibi manevi ve ahlaki olarak da eğitmek için de gayret sarf etmiştir.

Kur’ân’ın ve sünnetin ortaya koyduğu gibi, اعراب اعرابی(a’rab-bedevi); çoğulu اعراب çölde yaşayanlara mensup kişilere ad olmuştur.⁵⁸ İnsanın yaratılışından getirdiği bir eksiklikten kaynaklanmayan, yalnızca yaşanan çevre, yaşam tarzı ve standardı, bilgi, görgü ve kültür eksiklerinden doğan, olumsuz davranış biçimlerini belirlemekte ve doğa, çevre ve kültür etkileşiminde ortaya çıkan davranışların sembolize edildiği bir kavram niteliğinde olmaktadır. Yukarıda geçen hadiste ve benzer hadislerde, Hz. Peygamber bedevilikle ilgili olarak olumsuz şeyler ifade etmektedir. Bedevî veya a’rab sözcüğünde yerleşik olmayan, göçebe, konar-göçer yaşam tarzının oluşturduğu bir kültürün ifadesidir. İbn Haldun, bedevilik ve hadariliğin, geçimlerini sağlamak amacıyla bir araya gelen insanların uyguladıkları farklı yol ve şekiller nedeniyle oluştuğunu söyler. Başkabir deyişle; gıda, barınak, elbise gibi temel ihtiyaçlarını sağlamak üzere bir araya gelen toplumların bedevi, buna karşılık, o günün şartlarında lüks sayılan tüketim maddelerini kullanmaya başlayan toplumların ise, hadârî, yani

⁵⁶ Tevbe,9/97-99.

⁵⁷ Hucurât,49/14.

⁵⁸ Rağıb, a.g.e. , Çıra Yayınları, İstanbul, 3. baskı, 2012, s. 687.

medeni olduğunu söylemektedir. Bu ayrıma göre, bedevilik ve hadarilik iki ayrı sosyal ve ekonomik hayat tarzını göstermektedir.⁵⁹

Bedevilikten hadariliğe geçen bir toplumdan ve kişiden, artık bedevilik sıfatı düşmektedir. Çünkü bunlar, şehirlere gelmek ve şehir organizasyonu içinde yer almakla bedevilik bağından kurtulmuş olmaktadır. Hz. Peygamber döneminde şehre yerleştikten sonra, herhangi bir neden olmaksızın, çöl hayatına dönmek hoş karşılanmamaktaydı.⁶⁰

Sahabe ve tabiîne göre Medine'den ayrılmak, bir kusur sayılırdı. Seleme b. Ekva' Hz Osman'ın şehit edilmesinden sonra Medine'yi terkederek Rebeze'ye yerleşir. Orada evlenip çoluk çocuğa karışır. Seleme b. Ekva'a, Haccac'ın yanına girdiğinde kendisine: "Medine'yi bırakıp geri döndün, bedevileştin" diye sitem edince, Seleme kendini savunur: "Peygamber çölde yaşamam konusunda bana özel izin verdi." dedi⁶¹

Medeniyetin, sıkı sıkıya ilişkide olduğu şehir anlamı, bedeviliğin zıddıdır. Zikri geçen hadisler de görüyoruz ki, Hz. Peygamber ahabına Medine'ye hicreti şart koştu. Kur'an-ı Kerim, hicretin farz olduğunu bildiriyordu.⁶² Böylece, bedevilik yerini hadâriliğe bırakacak ve medeniyetin oluşumu sağlanacaktı. En son inen sûrelerden bir olan Hucurât sûresinin bahsettiği konular da aynı çerçeve ve minvaldeki konulardı. İslâm, insanı bedeviliğin sert, haşin, acımasız, sorumsuz karanlıklarından, merhamet, sevgi, nezaket gibi nurani aydınlıklara çıkarmıştır. Bedevi Arap toplumunu, dünyaya medeniyeti taşıyan öncüler haline getirmiştir.

6- MEDENİYETİN KURULDUĞU ŞEHİR: "el-MEDİNETÜ'L-MÜNEVVERE"

Allah Resulü Medine'ye geldiğinde Medine 'Yesrib' diye anılıyordu. Yesrib; "Kınamak, zarar vermek, karıştırmak, kötülemek, bozmak anlamlarına geliyordu.⁶³ Bu isim olumsuz anlamları çağrıştırıyordu. "Allah Resulü ise dönüşüme sahne olan ve ilerde İslâm medeniyetinin beşiği olacak şehrin isminin bu şekilde anılmasına rıza gösteremezdi. Kötülüğü çağrıştıran bu kelime yerine medenî bir toplumu ifade eden "Medine" ismini verdi İslâm şehrine.⁶⁴ Hz. Peygamber, Medine'nin diğer bir isminin de

⁵⁹ Pazarbaşı, a.g.e. , s. 46.

⁶⁰ İbn Manzûr, a.g.e. , 1, 587.

⁶¹ Buhârî, Ebû Abdulah Muhammed b. İsmail el-Buhârî el-Cu'fî, *Sahîhi'l- Buhârî*, Daru's-Selam, 4. Baskı, Riyad, 2008, *Fiten*, 14.

⁶² Enfâl, 8/72.

⁶³ İbn Manzûr, a.g.e. , c. VI, s. 475.

⁶⁴ Heyet, *Hadislerle İslâm*, DİB. , Ankara, 1. Baskı, 2014, c. VII, s. 350.

“Tâbe” (hoş) olduğunu ve bu isimlendirmenin Allah tarafından yapıldığını ifade etmektedir.⁶⁵ Daha sonra “*medinetu’n-nebi*” veya “*el-medinet’ul-münevvere*” diye şöhret kazanacaktı Medine. “Böylece, İslâm Peygamberi’nin, Hicret’ten sonra yalnız yeni bir kent kurmakla kalmadığına, aynı zamanda yeni bir uygarlık inşa etmiş olduğuna da vurgu yapıldı. Belki de bununla, Medineli olmanın, kentli olmayı, medeni olmayı zorunlu kılacağına telmih edilmişti”⁶⁶

Hz. Peygamber’in medeniyet tasavvur ve inşası böylece başlamış oluyordu. Medine şehri, insan ve tevhit merkezli bir medeniyet tasavvurunun merkezi haline geliyordu. “Burada kötü unsurların kendiliğinden ayıklandığı, ahlak temeline dayalı bir şehir kültürü inşa etmeye çalışıyordu. Hz. Peygamber, Medine’yi ahlâkilik ve iman vasıflarının tecelli odağı yapıyor, doğruyu yanlıştan ayırt etmeyi Medine’ye bırakıyordu. Onun eliyle Medine’de böyle bir bilinç, böyle bir bellek oluşturulmuştu.”⁶⁷

Efendimizden rivayet edilen şu hadisler, bir taraftan şehirlerin anası olan Mekke diğer taraftan medeniyetin merkezi konumundaki Medine şehirlerinin fazilet ve bereketini ifade ediyor.

حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى، عَنْ عَبَّادِ بْنِ تَمِيمٍ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ " أَنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ وَدَعَا لَهَا، وَحَرَّمْتُ الْمَدِينَةَ كَمَا حَرَّمَ إِبْرَاهِيمُ مَكَّةَ، وَدَعَوْتُ لَهَا فِي مَدَّهَا وَصَاعَهَا مِثْلَ مَا دَعَا إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِمَكَّةَ

Abdullah b. Zeyd (ra)’ dan, Resûlullah (sav) : “ *İbrâhim Mekke’yi haram ilan etti ve onun için dua etti. İbrahim’in Mekke’yi haram kıldığı gibi ben de Medine’yi haram kıldım ve İbrahim’in Mekke için dua ettiği gibi ben de Medine’nin ölçü (müdd)ve tartısı (sa’) için (bereket dileyerek) dúa ettim.*”⁶⁸ Enes b. Malik(ra)’den Resulullah (sav) şöyle buyurdu: “*Alahüm! (Medine’lilerin) ölçü, tartı ve ağırlıklarına bereket ver.*”⁶⁹

Medeniyetin merkezi olarak inşa edilen Medine, artık kötülüklerin atıldığı hayır ve faziletin tecelli ettiği bir başkent olmuştur. Hz. Peygamber herkesin Medine’ye hicret

⁶⁵ Buhârî, *Fedâil*, 3.

⁶⁶ Karlığa, Bekir, *a.g.e.* , s. 11.

⁶⁷ Heyet, *a.g.e.* , c. VII, s.350

⁶⁸ Buhârî, *Büyük*, 1; Müslim Ebu’l- Hüseyin Müslim b. Haccâc, *Sahih-i Müslim*, Mevsûat’ul-Hadisi Şerif el-Kütüb es-Sitte, Dar’us-Selam, 4. Baskı, Riyad, 2008, *Hac*, 1360, *Babu Fedail’l-Ensar*, 2506.

⁶⁹ Buhârî, *Büyük*, 2; Müslim, *Hac*, 1360.

etmesini şart koşarak orada medeni bir toplum oluşturmak istiyordu. Bedevi anlayış ve yaşayıştan kurtulabilmeleri için onları Medine'ye teşvik etmesi, Ensar ve Muhacir kardeşliğini tesis etmesi, Mescid-i Nebevi'nin şehrin tam orta yerine inşa etmesi, yeni bir şehir, kültür ve medeniyet inşası idi.

حدثنا يحيى بن يحيى، قال: قرأت على مالك، عن محمد بن المنكدر، عن جابر بن عبد الله: أن أعرابياً بايع رسول الله ﷺ بالأعرابي وعك بالمدينة، فأتى النبي فقال: يا محمد، أفلني بيعتي، فأبى رسول الله ﷺ جاءه، فقال: أفلني بيعتي فأبى، ثم جاءه، فقال: أفلني بيعتي، فأبى فخرج الأعرابي، فقال رسول الله ﷺ: "إنما المدينة كالكير تنفي خبثها، وينصع طيبها"

Câbir b. Abdullah (ra)'tan rivayet edilmiştir: *Çöl halkından bir kimse (a'rabî), Resullullah (sav)'e biat etmişti. Medine'de (kaldığı süre içerisinde) şiddetli sıtmaya yakalanmıştı. Bunun üzerine Resulullah (sav)'e gelip (ona):*

-Ey Muhammed! Biatımı fesh et, dedi. Resulullah(sav) isteğini kabul etmedi. Sonra yine gelip: - Biatımı fesh et! dedi. Resulullah (sav) yine kabul etmedi. Sonra aynı adam yine gelip: -Biatımı fesh et! dedi. Resulullah(sav) onun bu istegini yine kabul etmedi. Çöl halkından olan bu kimse (a'rabî) Medine'den çıktı. Bunun üzerine Resulullah (sav): -Medine, demirci körüğü gibidir. Kirlisini atar, temiz olanı ise temiz olarak (orada) tutar. "buyurdu.⁷⁰

Medeniyet kuran bir Peygamber olarak Allah Resulünün insanlara olduğu gibi, şehirlere de büyük bir sevgi beslediğini görüyoruz. Tam anlamıyla bir vefa örneği sergileyen Allah Resulü Mekke'nin fethinden sonra da Medine ve Ensarı terk etmez. Tekrar Medine'ye dönerek, en zor zamanlarda kendisine ve Mekkeli Muhacirlere kucak açan bu şehre ve sakinlerine olan sevgi ve vefasını ispatlar. Zira Allah Resulü'nü Mekke'den kaçarak çıkarken şöyle dediğini Medineliler biliyorlardı: *"Ey Mekke! Vallahi sen Allah'ın en hayırlı ve Allah'a en sevimli olan beldesisin. Senden (zorla) çıkarılmamış olsaydım seni asla terk etmezdim."*⁷¹ İşte Mekke fethedilmişti. Peygamber

⁷⁰ Buhârî, *Fedail'l-Medîne*, 10; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *Sünenü't-Tirmizî*, Mevsûat'ul-Hadisi Şerif el-Kütüb es-Sitte, Dar'us-Selam, 4. Baskı, Riyad, 2008, *Menâkıb*, 67.

⁷¹ Tirmizî, *Menâkıb*, 67, Tirmizî: Bu hadis hasen-ğarib-sahih'tir demiştir.

dünyalara bedel bu şehri neden terk etesin ki? Medine'ye niye gelsin ki? Medineli Ensar buna benzer endişeler içindeyken, yeniden Medine'ye döner Allah Resulü. Orada kalır ve orada gömülür.

Burada büyük bir medeniyet ufkunun olduğu çok açık anlaşılabiliyor. Zira her insan için doğup büyüdüğü topraklar çok değerli ve kutsaldır. Her insan gibi Allah Resulü de doğup büyüdüğü ve “*Ey Mekke! Vallahi sen Allah'ın en hayırlı ve Allah'a en sevimli olan beldesisin*” dediği beldesine dönerek hemşehrisiyle birlikte yaşamak isteyebilirdi. Fakat bunların hiçbirisi olmadı. O yeniden Medine'sine dönerek, insanlara, şehirlere ve değerlere bağlılığın bir medeniyet ufku olduğunu gösterir. Bir defasında, Medine'nin evleri görüldüğünde şehre bir an evvel varmak için bineğini sürmesi⁷², “*Medine'nin kütliğine ve darlığına her kim katlanırsa, kıyamet gününde kendisine şefaatçi veya şahit olacağım.*”⁷³ “*Yeryüzünde Kabrimin olmasını en çok arzuladığım şehir Medine'dir.*”⁷⁴

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو مَوْلَى الْمُطَّلِبِ بْنِ حَنْطَبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: " يَقُولُ خَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى خَيْبَرَ أَخْدُمُهُ، فَلَمَّا قَدِمَ النَّبِيرَاجَا وَبَدَأَ لَهُ أُحُدٌ، قَالَ: " هَذَا جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ، ثُمَّ أَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ، قَالَ: اللَّهُمَّ إِنِّي أُحَرِّمُ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا كَتَحْرِيمِ إِبْرَاهِيمَ مَكَّةَ، اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي صَاعِنَا وَمُدَّنَا "

Enes b. Malik (ra)'den gelen bir rivayette Allah Resulü (sav); Hz. Safiye ile evlendikleri seferden dönerken Medine'ye yaklaşırken Uhud'a bakar ve şöyle der: “*Bu dağ bizi sever, biz de onu severiz. Sonra Medine'ye bakarak şöyle dedi: “Allahım! İbrahim'in Mekkeyi haram kıldığı gibi bende onun iki dağının arasını haram (kutsal ve hürmete layık) kılıyorum. Allahım! Sen onların ölçü ve tartılarını bereketli kıl.*”⁷⁵

Medîne'nin fazileti ile ilgili birçok hadisten birkaçını zikretmek istiyoruz.

⁷² Ahmed b. Hanbel, a.g.e. , 1. Baskı, Enes b. Mâlik, s. 807

⁷³ Tirmizî, *Menâkıb*, 46/ 67

⁷⁴ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Cihad, 33, Tahkik: M. Fuâd Abdulbâki, Daru ihyai'l- Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, Basım ve Tarihi Yok

⁷⁵ Tirmizî, *Menakıb*, 46/ 67

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْحُبَابِ سَعِيدَ بْنَ يَسَارٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : " أَمَرْتُ بِقَرْيَةٍ تَأْكُلُ الْقُرَى، يَقُولُونَ يَنْزِبُ وَهِيَ الْمَدِينَةُ، تَنْفِي النَّاسَ كَمَا يَنْفِي الْكَبِيرُ حَبَثَ الْحَدِيدِ "

Ebu Hureyre (ra) anlatıyor: Resulullah (sav) buyurdular ki: “Ben şehirleri yiyen bir şehre (hicretle) emrolundum. Oraya Yesrib diyorlar. Orası Medine’dir. Medine tıpkı körüğün curufu ayırdığı gibi insanların (kötüsünü) defedip ayırır.”⁷⁶

İbnu’l Münir Medine’nin diğer şehirleri yemesi ifadesinden, “Medine’nin faziletinin diğer şehirlerin faziletine galebe çalacağı da anlaşılabilir. Çünkü faziletler onun büyük fazileti karşısında öyle sönük kalır ki, sanki yok hükmünü alır.”⁷⁷

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ أَبِي زُهَيْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " تَفْتَحُ الْيَمَنُ فَيَأْتِي قَوْمٌ يُبْسُونَ فَيَتَحَمَّلُونَ بِأَهْلِهِمْ وَمَنْ أَطَاعَهُمْ، وَالْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ، وَتَفْتَحُ الشَّامُ فَيَأْتِي قَوْمٌ يُبْسُونَ فَيَتَحَمَّلُونَ بِأَهْلِهِمْ وَمَنْ أَطَاعَهُمْ، وَالْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ، وَتَفْتَحُ الْعِرَاقُ فَيَأْتِي قَوْمٌ يُبْسُونَ فَيَتَحَمَّلُونَ بِأَهْلِهِمْ وَمَنْ أَطَاعَهُمْ، وَالْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ "

Sufyân b. Ebî Züheyr(ra) anlatıyor: Resulullah(sav) buyurdular ki: “Yemen fethedilecek. Bir grup insan, Medine’den oraya aileleri ve kendilerine tabi olanlarla gidecekler. Hâlbuki bilselerdi, Medine onlar için daha hayırlıdır. Şam da fethedilecek. Bir kavim Medine’den aileleri ve kendilerine tabi olanlarla oraya göç edecekler. Bilselerdi Medine onlar için daha hayırlıdır. Irak da fethedilecek. Bir grup kimse ailesi ve kendilerine tabi olanlarla Medine’den oraya taşınacaklar. Hâlbuki bilselerdi, Medine onlar için daha hayırlıdır.”⁷⁸

“Allah Resulü bu hadislerinde, bir mucize olarak, İslâm Medeniyetinin merkezleri olacak önemli şehirlerin fethedileceğini haber veriyor. Buralara göçlerin gerçekleşeceğini, güçlerin temelinde yatan sebebin, oralarda Medine’ye nazaran daha

⁷⁶ Buhârî, *Fedâil*, 2

⁷⁷ Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1. Baskı, 1992, c. XIII, s. 182.

⁷⁸ Buhârî, *Fedâil*, 5; Müslim, *Hacc*, 496-497, Muvatta’, *Kitab ‘ul-Cami’*, 7.

parlak maddi imkânların zuhurudur. Hz. Peygamber maddi sebeplerle Medine'nin terke edilmemesi gerektiğini hatırlatıyor.”⁷⁹

Aşağıdaki hadis-i şerif ise, özelde Medine genelde ise şehirde kalıp bir takım sıkıntılara göğüs germeyi tavsiye ediyor:

وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ، أَخْبَرَنَا الضَّحَّاكُ، عَنْ قَطَنِ الْخَزَّاعِيِّ، عَنْ يُحْنَسَ مَوْلَى مُصْعَبٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " مَنْ صَبَرَ عَلَى لَأْوَانِهَا وَشِدَّتِهَا، كُنْتُ لَهُ شَهِيدًا، أَوْ شَفِيعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ " يَعْنِي: الْمَدِينَةَ

İbn Ömer (ra) anlatıyor: Resulullah(sav) buyurdular ki: “*Medîne’in sıkıntı ve meşakkatlerine ümmetimden sabır gösteren herkese, kıyamet günü şefaathçi ve (hayır ameline) şahit olacağım.*”⁸⁰

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي خُبَيْبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمِنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ وَمِنْبَرِي عَلَى حَوْضِي "

Ebû Hureyre (ra) anlatıyor, Resulullah (sav) buyurdular ki: “*Evimle minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir. Minberim havzımın üzerindedir.*”⁸¹

Abdullah b. Ömer (ra)’dan rivayet edilmiştir. Dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “*Her kimin Medîne’de(ikamet edip orada) ölmeye gücü yeterse orada ölsün. Çünkü ben, Medîne’de ölenlere şefaath edeceğim.*”⁸²

Ebu Hureyre(ra) den rivayet edilmiştir; dedi ki Resulullah(sav) şöyle buyurdu: “*İslâm kasabalarından en son yıkılacak olan kasaba Medinedir.*”⁸³

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: " قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْمَدِينَةَ كَحُبِّكَ مَكَّةَ أَوْ أَشَدَّ، اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي صَاعِنَا وَفِي مُدَّنَا وَصَحْحَهَا لَنَا، وَانْقُلْ حُمَاهَا إِلَى الْجُحْفَةِ، قَالَتْ: وَقَدِمْنَا الْمَدِينَةَ وَهِيَ أَوْيَا أَرْضِ اللَّهِ، قَالَتْ: فَكَانَ بَطْحَانُ يَجْرِي نَجْلًا تَغْنِي مَاءَ آجِنَا

Hz. Aişe (ra) anlatıyor: Allah Resulü (sav) şöyle dua etti: “*Allahım bize Medineyi sevdin. Tıpkı Mekkeyi sevdiğimiz gibi, hatta fazlasıyla! Allahım onun havasını sıhhatli*

⁷⁹ Canan, a.g.e. , c. XIII, s. 181.

⁸⁰ Müslim, Hacc,3339; Tirmizî, Menakib,46/67.

⁸¹ Buhârî, Fedâil, 12; Tirmizî, Menakib, 46/67.

⁸² Tirmizî, Menakib, 46/67, Tirmizî, hadis için: hasen-sahih-ğarib demiştir.

⁸³ Tirmizî, Menakib, 46/67, Tirmizî hadis için: hasen-ğarib demiştir.

kıl. Onun müddünü, sâ'ını hakkımızda mübarek eyle. Onun hummasını al, Cuhfeye koy!”
Buhârî, Hz. Âişe'nin şu açıklamayı yaptığını kaydeder: “ Biz Medine'ye hicret edip geldiğimizde, Medîne Allah'ın en vebalı, en hastalıklı arazisi idi. Medine'nin Buthan sahrasındaki vadiden acı bir su akardı. ”⁸⁴

İlk günden ismi olumlu bir anlamla değiştirilen ve Hz. Peygamber'e hicret yurdu olarak sunulan, “*Medinetü'l-Münevvere*”, Hz. Peygamber'in vahyin ışığında inşâ ettiği İslâm medeniyetinin merkezi olmuştur. Ensar ve Muhacirlerin oluşturduğu bu toplum, Hz. Peygamber'in özel eğitiminden geçmiş, tüm Müslümanlar için örnek asır olan, Asr-ı Saadet'i yaşamışlardır. Kıyâmete kadar Kur'ân'ın övgüsüne mazhar olmuş bu topluluk, Medine'yi medeniyetle özdeşleştiren Allah Resûlünün medfûn olduğu, Kâbeden sonraki en kutsal belde olmuştur.

⁸⁴ Buhârî, *Fedâil*, 12.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN MEDENİYET İNŞÂSI VE ÖZELLİKLERİ

1-PEYGAMBERLER VE MEDENİYET

Tüm peygamberler, “Allah’ın tek ve eşsiz olduğu, Allah’tan başka ibâdete layık hiçbir ilâhın olmadığı” inanç esası üzerine kurulu bir yaşam tarzı sunan şeraitlerle gelmişlerdir. Kur’ân, peş peşe gönderilen tüm elçilerin, kendilerinden önceki elçileri tasdik edici, sonra gelecek olan elçiler için müjdeci ve ortam hazırlayan öncüler olarak gönderilmiş olduklarını ifade ediyor.⁸⁵ İlk insan ve ilk Peygamber Hz. Âdem ile başlayan insanlık medeniyeti, Hz. Muhammed ile kemale ermiştir. Nitekim ayet-i kerime’de şöyle buyurmuştur: *“Andolsunki, içlerinden, kendilerine Allah’ın ayetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.”*⁸⁶

İnsanları Tevhit akidesine davet eden peygamberler, aynı zamanda medeni bir hayatı mümkün kılacak düzenlemeler (şariatlar) getirmiş, insanlık medeniyetinin gelişimine maddi-manevi katkıda bulunmuşlardır. Örneğin “İnsanlık Hz. Âdem ve özellikle oğulları vasıtasıyla hayvancılık ve ziraat, Hz. Nuh’la gemi yapımı, ağaçtan insanların faydalanacağı şekilde istifade etmeyi, bunun için gerekli olan araç gereci ve çiviği kullanmayı öğrendi. Hz. Hûd ve Hz. Salih peygamber ve kavimleriyle taşı oymayı, kayalardan eşsiz saraylar yapmayı; Hz. Nûh, Hz. Musa, Hz. Süleyman dönemlerinde koca kazanlar, havuzlar, billurdan saraylar, resim ve heykeller yapmayı öğrendi. Hz. Şuayb’la ölçü ve tartı aletlerini, Hz. Yusuf’la meyve soymada bıçak kullanmayı ve zahirenin fazlasını depolarda muhafaza etmeyi öğrendi. Hz. Davud’la demiri kullanmayı ve Hz. Zülkarneyn’le demirle birlikte bakırı da kullanmayı öğrendi.”⁸⁷

Bu konuyu “*Kitâbu’l-Kesb*” başlığında ele alan “*Mebisût*” sahibi İmam Serahsi (ö. 470/1097), peygamberlerin geliştirerek icra ettikleri mesleklerinden söz ediyor. Âdem (as), yeryüzüne indirilince, Cebrâil (as) aracılığıyla ekip biçmeyi öğrendi. Un yapıp

⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/50-51; A’raf, 7/59-96; Saf, 61/6.

⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/164, Ayrıca Bkz: Saf, 61/2.

⁸⁷ Kurt, Yaşar, 1. *Kur’ân Medeniyeti Sempozyumu*, Kur’an Medeniyeti adlı tebliğ, s. 3.

ekmek pişirme de kendisine öğretilti. Nuh (as) da marangozluk yapar, kazancından yerd. İdris (as) terzi idi. Musa (as), Çoban idi.⁸⁸ İbrahim (as) kumaşçı idi. Zekeriyya (as), marangoz idi. İsa (as) annesinin eğirdiği ipten geçimini sağlardı.⁸⁹ Davud (as) için yüce Allah şöyle buyuruyor: *وَالنَّارُ لَهُ الْحَدِيدُ* "ona demiri yumuşattık"⁹⁰. Bir başka âyette de şöyle buyrulur: *وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لَتُخَصِّنَكُمْ مِّنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ* "Ona savaş sıkıntılarından sizi koruması için zırh yapmayı öğrettik. Şükredecek misiniz?".⁹¹ Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadiste Allahın Resulu (sav), Davud (as) için aynı hakikatı ifade ediyor:

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ ثَوْرٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ، عَنْ الْمِقْدَامِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ: " مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ، خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ "

"Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yiyecek yememiştir. Allah'ın peygamberi Davut (as) da elinin emeğini yerd."⁹² Buhârî'nin şarihi İbn Hacer el-Askalâni (ö. 852/1449), Davud (as) ile ilgili rivayetleri, Ebû Hureyre (ra) ve İbn Abbas (ra)'leri rivayetlerine dayandırarak, Davud (as)'ın zırh yapan bir meslek sahibi olduğunu ve beytûl-maldan yemediğini ifade ediyor.⁹³

Aşağıda gelen hadis ise, adeta tüm peygamberlerin mücadeleleriyle bir insanlığa miras bırakacakları bir medeniyet binası inşâ ettikleri, Hz. Peygamberinde binadaki eksik kalan tuğlayı koyarak, inşâyı tamamladığı veciz bir ifade ile anlatılıyor.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ، حَدَّثَنَا سَلِيمُ بْنُ حَيَّانَ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مِينَاءَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ: " مَثَلِي وَمَثَلُ الْأَنْبِيَاءِ كَرَجُلٍ بَنَى دَارًا فَأَكْمَلَهَا وَأَحْسَنَهَا إِلَّا مَوْضِعَ لَبْنَةٍ فَجَعَلَ النَّاسُ يَدْخُلُونَهَا وَيَتَعَجَّبُونَ، وَيَقُولُونَ لَوْلَا مَوْضِعُ اللَّبْنَةِ

⁸⁸ İbn Hacer, el-Askalâni (ö. 852/1149), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (I-XIII), Tahkik: M. Fuad Abdulbâki, Muhyiddin el-Hatîp, Daru'r-Reyyan, 1986, Kahire, c. IV, s. 358.

⁸⁹ Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsi, *Mebhut*, Tercüme: Heyet, Editör: Cevat Akşit, Gümüşevi, 1. Baskı, 2008, İstanbul, c. XXX, s. 323.

⁹⁰ Sebe', 34/10.

⁹¹ Enbiyâ, 21/80.

⁹² Buhârî, *Büyu'*, 34/15.

⁹³ İbn Hacer, a.g.e., c. IV, s.358.

Câbir b. Abdullah (ra) ve Ebu Hureyre (ra)'den: Allah Resulü (sav) şöyle buyuruyor: *“Ben ve benden önceki nebilerin misali, bir bina inşa edip de bir cepheye bir tek kerpiç koyulacak yeri hariç, o binayı tamamlayan ve tezyin eden bir şahıs gibiyiz. İnsanlar o binanın etrafında dolaşıyor ve güzelliğine hayran kalıyorlar. Keşke şu boşluk da tamamlansaydı diyip duruyorlardı. İşte ben peygamberlerin sonuncusu olarak o kerpici yerine koyarak İslâm inşasını tamamlayan kişiyim.”*⁹⁴

Allah, yerleri ve gökleri emrine amade kıldığı insanı kendi aklıyla baş başa bırakmamış, eşyaların ismini ve hakikatini öğrettiği ilk insan/peygamber Hz. Âdemle başlayan peygamberler zinciriyle, insanoğluna yol göstermiş, kendisi dışındaki âleme mahkûm olmaktan kurtarmıştır. İnsanın yaratıcısıyla arasındaki bağın korunması, yeryüzünü imar etmesi için sürekli olarak peygamberler öncülüğünde desteklendiğine şahit oluyoruz. Peygamberlerin bu anlamda çok önemli görevler ifa ettiklerine, insanlık medeniyetini geliştirerek maddi ve manevi öncülük ettiklerine şahit olmaktayız. İnsanlık tarihinin rabbani öncüleri peygamberlerin davetlerinin en önemli ortak noktasını Tevhit inancı oluşturmaktaydı. Yani kâinattaki çokluk içerisinde birlik ve ahenk oluşturan tevhit inancı. Buna göre bu peygamberlere uyan insanlar medeni, uymayanlar ise tabi olmadıkları ölçüde barbar ve vahşi kalmışlardır. Nitekim son Peygamber Hz. Muhammed (sav), çölde bedevi bir hayat süren dağınık Araplar topluluklarını, tevhit inancı etrafında toplayarak Mekke ve Medine’de insanlara model olacak bir medeniyetin öncüleri haline getirmiştir. Kur’anın sayısız ayetlerinde anlatılan bu hakikati ifade eden birkaç ayet-i kerimeyi zikretmekle yetineceğiz.

*“Hep birlikte Allah’ın ipine (İslâm’a) sımsıkı sarılın; parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişilerdiniz de O, gönülleriniz birleştirmişti ve O’nun nimeti sayesinde kardeş kimseler oldunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulabilesiniz.”*⁹⁵

2- HZ. PEYGAMBER VE MEDENİYET

Allah Resulu (sav), ben bir medeniyet kuruyorum çağrısıyla ortaya çıkmadı. O, “Allahdan başka ilah yoktur” çağrısıyla ortaya çıkarak insanları saf tevhit akidesine davet etti. Mekke döneminde, tevhit, nübüvvet ve ahiret

⁹⁴ Buhârî, *Menâkib*, 18.

⁹⁵ Al-i İmran, 3/103.

eksenli inaca davet etti. Medîne döneminde ise, temelleri tevhit inancıyla sağlamlaşmış bir toplum ve idare kurdu. “Medîne” de bir seçkin topluluğun yetiştirileceği eğitim, idare ve devlet yapısını üzerinden bir medeniyet kendiliğinden neşet ediyordu. Temelleri vahye dayanan, adalet ve insanı huzura kavuşturma, özgürleştirme hedefine yönelen bu dönem, cahiliyyenin batıl ve yanlış anlayışlarını birbir kaldırıyor ve onun yerine vahyi inşâ ediyordu.

“Vahyin öncülüğünde erdemlerin ve değerlerin vazedicisi Yüce Allah’ın huzurunda söz vererek baş üstüne deyip boyun eğerek, hiçbir olumsuzluğa aldırmadan ve bahane üretmeden fert ve toplumun ortak paydasını adalet ilkesine dayalı bir zeminde yeşertmek mutluluk iksiridir. İşte bu iksirin sunucusu Hz. Peygamberdir ve ilk örneği de yine kendisidir.”⁹⁶ “Her Peygamber, hakikatin yeryüzünde yansıması olan medeniyetin gerçek yapısına kavuşmasına, insanlığın kültür ve irfan mirasını mevcut durumun yapısını dikkate alarak özümsemesine çalışmıştır. Yani, İslâm dininin kaynağı Allah iken, İslâm Medeniyetini meydana getiren temel öge insandır.”⁹⁷

Hz. Peygamber, İslâm Medeniyetinin hem kurucusu hem de bilgi kaynağıdır. Sünnet, bilgi ve medeniyet kaynağı olarak, en önemli konumu işgal eder. “İslâm medeniyetinin varoluşu, Hz. Muhammed’in (sav) risâletiyle başlamıştır. Buhârî’nin (ö. 256/869) *el-Câmi’u’s-Sahih el- Müsnedu’l- Muhtasar min Umûri Resûlillah ve Sünenihi* ve *Eyyâmihî* adlı eserine “Bedul Vahy” ile başlaması bu hakikate de işaret eder. Müslümanlar, müntesibi oldukları ve yüce Allah tarafından kemale erdirilmiş olan İslâm dininin ilhâmıyla, beşeriyetin geldiği noktadan hareketle, hayatın her alanında türlü türlü medeni faaliyetlerde bulunmuştur. Müslümanlar, insanlığın birikiminden yararlanarak, hayata katılma ve şekillendirme özelliği taşıyan dinlerinin ilhamıyla, özgün ilimler, kurumlar ve medeni faaliyetler meydana getirmiştir.”⁹⁸

⁹⁶ Akyüz, Ali, *Hazreti Peygamber’in Medeniyet Projesi*, Ensar Yayınları, 2010, İstanbul, 5. Baskı, s. 14.

⁹⁷ Albayrak, a.g.m. s. 8.

⁹⁸ Şulul, Kasım, *İbn Haldun’a göre İslâm Medeniyeti*, İnsan Yayınları, 2. Baskı, 2013, İstanbul, s. 28.

3- HZ. PEYGAMBER'İN MEDENİYET İNŞÂSI

“Hz. Peygamber ve sünneti, İslâm medeniyeti kavramsallaştırmasının kaynağıdır. İslâmî dünya tasavvuruna hayatiyet kazandıran Hz. Peygamber ve dolayısıyla onun geliştirdiği usuldür. Medeniyet de bir hayatiyet sunan vasıtaadır. ” Hz. Peygamber, Müslümanlara medeniyet kurmaları gibi bir düşünceden bahsetmemiştir; ancak uygulamalı olarak bunu yaşıyorlardı. Onlar, dinin kurulmasına, inşasına aracılık etmişlerdi. “Peygamberimiz, zaten Mekke sürecini de, Medine sürecini de bilfiil hayata geçirerek medeniyet sürecinin temellerini atmıştı. Medeniyetin ruhunu, Mekke ve Medine süreçlerinde oluşturulan vasatın ruhu oluşturur. Mekkesiz ve Medinesiz medeniyet olmaz. Medeniyet olmadan da İslâm'ın çağrısı, bütün insanlığa ulaşmaz. ”⁹⁹

“Medeniyetlerin oluşumunu, yükseliş ve çöküşünü düzenleyen ilâhî kaideler (sünnetullah) her medeniyette aynı ise de, bunların medeniyetleşme süreci içerisinde takip ettikleri tarihî süreç farklıdır. Bu ilâhî kaideleri açıklamaya çalışırsak zannedersen bundan ne kastettiğimizi de açıklamış oluruz. Medeniyetleşme sürecini, âdetâ kontrolü altında tutan birtakım önemli unsurlar vardır ki, bunlara “itici güçler” veya “ictimâî kanunlar” diyebiliriz. Bir medeniyetin oluşmasında en önemli ve en zorunlu, bu yüzden de en baskın olan itici güç, bilgidir. Kur’ân’ın “ilm” dediği bu bilgi herhangi bir bilgi değil, belli bir tür bilgidir. Bu bilgi, toplum fertlerine açık ve berrak bir dünya görüşü kazandıran yaklaşımdır. Nitekim İslâm medeniyetinde bu bilgi, vahiyle Peygamberimiz tarafından kazandırılmıştır. Bazı âyetler bunu gayet açık bir şekilde dile getirmektedir:

“Yemin olsun ki, sana bilgi (el-ilm) gönderdikten sonra şayet onların arzularına uyarsan, Allah’tan ne bir dost, ne de bir yardımcı bulursun.” ¹⁰⁰ Ayrıca diğer peygamberlere gönderilenin de bilgi olduğu vurgulanmaktadır: *“Gerçekten Biz, Davud’a ve Süleyman’a bilgi verdik.”*¹⁰¹ *“Şüphesiz ki, Biz, onlara inanan bir topluluk için bir yol gösterici ve rahmet kaynağı olmak üzere bilgi ile açıkladığımız bir Kitap getirdik.”* ¹⁰²

Bilgi unsuru genellikle her medeniyette aynı işlevi görür. Fakat bilginin bu işlevi gerçekleştirme şekli medeniyetten medeniyete değişir. O halde sünnetullah olarak bilgi

⁹⁹ Kaplan, Yusuf, *Medeniyet Fikri*, Rihle Dergisi, yıl:1, S.3, Ekim 2008, s. 73.

¹⁰⁰ Bakara, 2/120.

¹⁰¹ Neml, 27/15.

¹⁰² A’raf, 7/52.

her toplumda medeniyetleşmeye yol açar ve bu bakımdan bilginin, her medeniyette aynı olan işlevi, bilginin toplum fertlerine açık ve berrak bir dünya görüşü kazandırmasıdır. İslâm medeniyetini ele alacak olursak Peygamberimizin vahiyle, kendi toplumuna nasıl bir dünya görüşü kazandırdığını inceleyebiliriz. O toplumdaki her fert, kim olduğunu, neden var olduğunu, bu dünya hayatının gerçek amacını, ölümün ne olduğunu İslâm dünya görüşü içerisinde gayet açık ve berrak bir şekilde biliyordu. Bunun yanında, bu tür metafizik bir anlayışın nasıl bir toplumda gerçekleşebileceğini ve ne tür ictimâî, siyasî ve iktisadî bir anlayışla uygulanabileceğini de gayet iyi biliyordu. Bu tür fertler yanında, ayrıca özel olarak seçilmiş (Ashab-ı Suffe, vahiykâtipleri ve hâfızlar gibi) ve eğitilmiş fertler de vardı ki, bunlar henüz doğmakta olan İslâm medeniyetinin ilk âlimleri olarak belirlenebilirler. Bu âlimler sınıfı ise, daha sistemli ve düzenli bir bilgiye sahip olduklarından kendilerine İslâm hakkında bir soru yöneltildiğinde bunu İslâm dünya görüşü içerisinde daha sistemli ve daha derli-toplu cevaplayabiliyorlardı. Bu yüzden Peygamberimiz, bu âlimleri tebliğ için İslâm'ı öğrenme eğilimi gösteren yörelere gönderirdi ve ilimden başka bir işle ilgilenmelerini pek istemezdi. Bu âlimlerin birçoğu toplumu eğitme görevi ile ilgilendikleri için pek bir eser vermemişlerdir. Tabî ki, Müslüman âlimin tek görevi, kitap yazmak olmamalıdır. Ancak Abdullah İbn Mes'ud, İbn Abbas, Zeyd İbn Sâbit, Ali İbn Ebî Talib ve Ebu Hureyre gibi zatlar aynı zamanda küçük risaleler ve sahifeler telif etmişlerdir. Bu şekilde bilgi unsurunun İslâm medeniyetinin oluşmasında oynadığı işlev, harekete geçirilmiş oluyordu.

Tabî ki, İslâm medeniyetinin başlangıcındaki bilgi, daha sonraki devirlerde aynı kalmamış, yeni bilgiler buna eklenerek İslâm dünya görüşü daha bir derinlik kazanmıştır. “İslâm medeniyeti ve gibi hiçbir medeniyet de her devirde aynen olduğu gibi kalamaz. Nitekim İslâm medeniyeti de ilk devrindeki gibi kalmamış, Müslümanların geliştirdikleri yeni bilimlerin kazandırdığı bilgiler çerçevesinde zenginleştirilmiştir. Böylece toplumda beliren yeni sorunlara, devamlı yeni ve daha etkin çözümler getirilmiştir. Bu çerçevede kelam (yani felsefe), hadis, tefsir, fıkıh, tarih, dil bilimleri, fizik, kimya, matematik ve astronomi gibi birçok bilimler geliştirilmiş ve İslâm medeniyetine mal edilmiştir. Bunun yanında binlerce düşünür, filozof ve bilim adamı yetişmiştir. Bu düşünür ve bilim adamlarının insanlık tarihindeki önemine örnek

olmak üzere, sadece Latinceye ve Batı dillerine yüzlerce eserlerinin çevrildiğini; böylece Batı medeniyetine öncülük ettiklerini belirtmek yeterlidir. ”¹⁰³

Medeniyet inşası ile ilgili Allah Resulünden dikkat çekici bir hadis-i şerif rivayet edilmektedir. Bu hadiste, Allah Resulü (sav) kendisinin diğer peygamber ve elçilerin getirdiği İslâm binasının tamamlayıcısı olduğunu ifade ediyor. Bunu da yapılmış bir binanın eksik kalan bir tuğlasını yerine koymak üzere geldiğini ifade eden bir örneklendirmeye anlatıyor.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " إِنَّ مَثَلِي وَمَثَلُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى بَيْتًا فَأَحْسَنَهُ وَأَجْمَلَهُ إِلَّا مَوْضِعَ لَبْنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ، فَجَعَلَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِهِ وَيَعْجَبُونَ لَهُ وَيَقُولُونَ هَلَّا وُضِعَتْ هَذِهِ اللَّبْنَةُ، قَالَ: فَأَنَا اللَّبْنَةُ وَأَنَا خَاتَمُ النَّبِيِّينَ

Ebu Hureyre (r. a.) den: Allah Resulü(sav) şöyle buyuruyor: “Ben ve benden önceki nebilerin misali, bir bina inşa edip de bir cephede bir tek kerpiç koyulacak yeri hariç, o binayı tamamlayan ve tezyin eden bir şahıs gibiyiz. İnsanlar o binanın etrafında dolaşıyor ve güzelliğine hayran kalıyorlar. Keşke şu boşluk da tamamlansaydı diyip duruyorlardı. İşte ben peygamberlerin sonuncusu olarak o kerpici yerine koyarak İslâm inşasını tamamlayan kişiyim.”¹⁰⁴ Bu hadis-i şerifden birçok anlamlar çıkarılabilir. Öncelikle Hz. Peygamber’in kendisi ile tüm peygamberlerin aynı zincir halkalarının devamı olduğu anlaşılıyor. Burada kurulan bina, İslâm binasıdır. Bu İslâm medeniyetini temsil eder. Her Peygamber bu binanın inşasında tuğla veya tuğlalar koymuştur. Hz. Peygamberde kalan tuğla boşluğuna son tuğlayı koyarak, bu mükemmel binanın tamamlanması sağlayan son elçidir. Zaten “*Hatemu’l- Enbiya*”, peygamberlik zincirinin son halkası anlamına gelmektedir.

4- HZ. PEYGAMBER’İN OLUŞTURDUĞU MEDENİYETİN ÖZELLİKLERİ

Hiz. Peygamberin getirdiği tevhit dini, aslında bir evrensel medeniyet hareketidir. Tevhit akidesi ile şekillenen, insan merkezli, evrensel, adaleti tesis eden, cinsiyet ve ırk ayrımı olmayan eşitlikçi, insanları inançla birbirlerine kardeş yapan, barış, diğergamlık, iyiliği emir kötülükten nehiy gibi esaslar üzerinde yükselen bir medeniyet inşa etmiştir.

¹⁰³ Açıkgenç, Alparslan, *Bilgi, Medeniyet ve İslâm*, Köprü Dergisi (3 aylık Fikir Dergisi), Kış 2000, S.69, s.32.

¹⁰⁴ Buhârî, *Menakib*, 61/18.

Bu medeniyet, dünyada huzur ve adaleti tesis edecek, insanlar arasındaki haksız uygulamalara son verecek, yeryüzünü imar ederek hakkı hâkim kılacak. Bu bölümde, Hz. Peygamber'in inşa ettiği İslâm medeniyetinin bazı özelliklerinden bahsedeceğiz.

“Tarih, İslâm medeniyetinin harikulâde inkişafı ile doludur. İslâm, insanlığa getirmiş olduğu bu yenilikler ve insanlık hayrına oluşturduğu bakış açısı zaman ve mekân planında gerçekleşmiş, bununla birlikte ruh, kalp, vicdan ve akli adeta yeniden şekillendirmiştir. İslâm medeniyeti şayet bütün bunları mezcetmemiş olsaydı belki İslâm'ı ilk doğduğu bölge olan Arap yarımadasının İslâm öncesi cahiliyye düşünce ve zihniyle yetinecek ve ilkel bir toplum olarak varlığını bir müddet daha sürdürebilecekti. Ama İslâm düşüncesi ile o mükemmel değişiklik ve değişimlerin sağladığı büyük başarılar İslâm kültür ve medeniyetinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İslâm bir din ve bir medeniyet olarak bir taraftan vahyin ışığında bu ilmi verileri zenginleştirip büyük bir izzete kavuşturmak, diğer taraftan da ortaya konan o ürünleri insanlığın hizmetine sunacak şekilde mensupları tarafından geliştirilmiş ve bütün insanlığın yararlanacağı bir medeniyet haline getirilmiştir.”¹⁰⁵

İslâm medeniyetinin en önemli özelliği kendisinden önce hangi alanda olursa olsun yapılmış çalışmaları elinin tersi ile bir tarafa itmeksizin, ilkel dahi olsa bunları ele almış ve kendisinden önceki medeniyetlerin yaptığı ilerlemeleri ve inkişafı vahyin ışığında ve İslâm inanç ve düşüncesi ile paralellik arz edecek şekilde yeniden yoğurmuş ve bu çalışmalara saygı duyarak geliştirmiştir. Böyle davranması inancının gereği idi. Zira daha evvel gelip geçmiş peygamberlerin kavimleri bu gelişmeleri ortaya koymuşlardı ve İslâm daha önceki peygamberlerin getirmiş olduğu yine vahye dayalı inançların bir devamı olduğundan dolayı bu medeniyetleri ve insanlık hayrına ortaya konmuş her türlü çalışmayı yeniden ele alarak şekillendirmiştir. Kısaca son peygamberin ümmeti, daha önce gelip geçen peygamberlerin medeniyetlerini yeni bir formatla ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmalar Kur'ân ve sünnete dayalı ilimlerin yanı sıra sosyal ve fen bilimleri olarak tıp, astronomi, astroloji,

¹⁰⁵ Açıkgenç, a.g.m. , S.69, s.32.

matematik, geometri ve diğer bütün alanlarda mükemmel bir noktaya ulaşmıştır.”¹⁰⁶

Her medeniyetin kendine has özellikleri vardır. Ayrıca bir medeniyetin diğerlerinden de ayırıcı bazı özellikleri olmalı. İslâm medeniyetini de diğer medeniyetlerden ayıran birçok yön bulunmaktadır. “Bir medeniyeti diğer medeniyetten üstün kılan en önemli vasıf, etkisinin büyüklüğü ve insanlığa yaptığı katkı ve faydalarda aranmalıdır. Medeniyet, sistemi yönüyle ne kadar evrensel, eğilimleri yönüyle insani, yönelişleri yönüyle ahlâki ve ilkeleri yönüyle de ne kadar pratik ve gerçeğe uygun ise, tarihte o nispette kalıcı ve ömrü daha uzun olmakadır.”¹⁰⁷

“Ayrıca İslâm medeniyeti kendinden önceki medeniyetlerden istifade ederek onlardan yararlı olan düşünce ve bilimsel çalışmaları alıp geliştirmesi de insanlığın medeniyet kültürünün koruma altına alınmasını sağlamıştır. İslâm medeniyeti bu yaklaşımlarıyla medeniyet tarihinin bir köprüsü vazifesini üstlenmiştir. Kendisinden evvelki medeniyetlere ait bilgi ve düşünce ürünlerini sayet bir tarafa bırakmış olsaydı medeniyet tarihinde bir kopukluk meydana gelirdi. O zaman da insanlığın bu eski düşünce ürünleri ve medeniyetleri unutulacak ve yok olacaktı. İşte İslâm medeniyeti bu yok olmaları engelleyerek onu ele alıp, vahyin çerçevesi içerisinde yeni bir karaktere ve disipline kavuşturmak sureti ile insanlık için büyük bir değer teşkil edecek bir medeniyet oluşturmuştur. Aynı şekilde Müslümanlar Medine’den çıkıp Endülüs’ten Çin sınırına kadar yerleşmiş oldukları yeni bölgelerde yerli halk ile temasa geçerek onların eskiden sahip oldukları eski Grek ve Pers kültürlerinden yararlanmışlardır. Buradaki yerli halk da ya Müslüman olmuş veya Müslümanlarla birlikte bu yeni medeniyetin ürünlerini ortaya koymuşlardır. Bunlar İslâm inancının oluşturduğu bu yeni fikir ve medeniyet ile karşılaşmış ve Müslümanlardan aldıkları bu yeni dil ve din formu ile İslâm yönetiminin gölgesinde Müslümanlarla eşit şartlarda ortak bir yaşama platformu başlamış ve İslâm devleti bünyesinde mutlu bir yaşama biçimi ortaya çıkmıştır. İslâm medeniyetinin temel unsurlarından birisi olan Arapça, İslâm’a ister girsin ister

¹⁰⁶ www.ankarayardimeli.org/Kaybolan-Cennet-KURTUBA-Dr.-Mehmet-Silay-33-h.htm, hakikatınmerkezi.com adlı web sitesinden. 1 Ocak 2014

¹⁰⁷ www.hakikatınmerkezi.com adlı web sitesinden, a.g.m. , 1 ocak 2014.

kendi eski dininde yaşasın Hind, Pers, Grek, Romen ve Türk milletlerini bir hayli etkilemiş ve bunlar Arapçayı öğrenmeyi bir zaruret kabul etmişlerdir. İslâm'ın ilk emri olarak İslâm toplumunun vazgeçilmez prensibi haline gelen “okuma” sayesinde İslâm medeniyeti sürekli gelişmeler göstermiştir.

İslâm dini ve medeniyeti ilme, okumaya ve daima ileriye hamle yapmaya verdiği büyük önemden dolayı diğer medeniyetlerden ayrı özellikler taşımaktadır. Allah'ın birliğine inanmanın getirdiği fevkalade mükemmel toplumsal prensipler ve toplumsal düzenlemeler, kısacası “tevhîd inancının” gölgesinde oluşan İslâm toplum ve medeniyeti kendisine bağlı olan insanları ıskellikten medenîliğe yükseltmiştir. Tevhîd inancının bir gereği olarak Allah'ın vahdaniyetine inanmanın en basit ve ilk adımı evrendeki her şeye bakıldığında her şeyin Allah'ın varlığına delalet ettiği hususudur. Kur'ân'ın birçok âyetinde tabiattaki bütün olayların gözetilmesini, mevsimlerin, gün ve gecenin nasıl meydana geldiğini, yer ve gökteki bütün cisimlerin hareketlerini, oluşum ve yok olması anlatılmaktadır. Bu örnekleme ile dünyaya geliş ve tekrar dünyadan ayrılış anlatılmaktadır. İnsanların yaşamakta olduğu bütün hayat evreleri benzetme yapılarak çiçeklerin, ağaçların, meyvelerin, denizlerin dağların iklimlerin, rüzgârların yağmurların kâinattaki bütün güzellikler üzerinde tefekkür edilerek bunlardan insanlığın yararına neticeler çıkarılmasını emretmektedir. Bütün bunlardaki her türlü hikmet ve âyetlerin Allah'ın varlığına delalet ettiği gibi insanların da O'na teslim olmalarını gerektirmektedir. Bu düşünme biçimi ve yaklaşımı İslâm'ın mensuplarına büyük bir motivasyon kazandırmakta ve ilimle uğraşmayı adeta kaçınılmaz bir tutku haline getirmektedir. İşte İslâm inancı gereği olan bir ilmi tutku, toplumun bütün katmanlarındaki herkesi, fakirini, zenginini, en küçük ferdi ile en üst düzeyindeki yöneticiyi teşvik ve sevk etmektedir. İslâm'ın ilmi alanda insanları cesaretlendirmesi büyük kitlelerin ilimle uğraşmalarını sağlamış ve bunu en büyük meşguliyet haline getirmiştir. İnsanlık tarihi İslâm toplumunda olduğu gibi bu kadar çok hızlı bilimsel inkişafıara şahit olmamıştı. İşte bu husus İslâm'a yeni giren kitleler İslâm'ı seçmekle son derece ilkel bir toplum anlayışından hatta taş devri ilmi düzeyinden, ilkel animizm inancından gayet

ilmi bir toplum anlayışına ve insan ruh ve bedeninin rahat bulacağı bir ortama kavuşmuştur.”¹⁰⁸

Hız. Peygamber’in inşa ettiği medeniyetin özelliklerine geçmeden önce, İslâm medeniyetini diğerlerinden ayıran belli başlı özelliklere özetle temas etmek yerinde olacaktır. Zira bazı şeylerin değeri, hemcinsleriyle yapılacak kıyasla ortaya çıkabilir. İslâm medeniyetini hemcinslerinden ayıran belli başlı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1-İnsan merkezli bir uygarlık olan İslâm medeniyeti için insan önemli ve saygıya değer bir varlıktır. Bu yüzden yapılan her şey insanın mutluluğu için ve faydası içindir.

2-Tek Allah inancına davet eden İslâm medeniyeti, bu özeliğiyle tüm medeniyetlerden farklılaşmaktadır.

3-İslâm medeniyeti, insanî ve evrenseldir. Bir ırk ve milletin düşünce ve ilim erbabını öne çıkarmadığı gibi, farklı milletlerin dâhi ve düşünürlerini kendi ailesine kazandırmıştır.

4-İslâm medeniyeti, ahlâk, erdem ve faziletleri öne çıkarmıştır. İslâm, bir hoşgörü, adalet ve tolerans medeniyetini insanlığa sunmuştur.

5-İslâm medeniyeti, ilk emri “oku” diye başlayan ilim, irfan ve hikmet medeniyetidir. Vahiy, akıl ve duygunun uyum içerisinde seyrettiği bir medeniyettir. Bu yönüyle İslâm Medeniyetine “Vahiy ve Kur’ân Medeniyeti” diyebiliriz.

6-İslâm medeniyeti, fethettiği coğrafyalarda yaşayan insanların din ve inançlarına karışmadığı gibi, onların ibadetlerini yapabilmeleri için gerekli olan ortamı hazırlamış ve teminat altına almıştır.

7-İslâm medeniyeti, çoğulcu ve katılımcı bir medeniyet sunmuştur. Belli bir ırkın ve coğrafyanın ürünü olmayıp başta Araplar, Türkler ve Farsların ve diğer unsurların tesiriyle şekillenmiş, açık bir medeniyettir.

8- İslâm medeniyeti madde ile ruh, akıl ile iman, kulluk ve özgürlük değerleri arasındaki dengeyi Kur’ân bir “denge medeniyetidir”.

¹⁰⁸ a.g.m. Hakikatınmerkezi. blogcu. com adlı web sitesinden. 10cak 2014

9-İslâm medeniyeti, bir hukuk/fıkıh medeniyetidir. Bulunduğu bölge ve coğrafyalarda hukukun üstünlüğünü ve adaleti gerçekleştiren bir medeniyet sunmuştur.

10-İslâm medeniyeti, doğruluk ve barış ile anılan bir medeniyettir. Bu medeniyette asıl olan barıştır, savaş ise arizî bir haldir. ¹⁰⁹

Şimdi ise bu bölümde Hz. Peygamberin inşa ettiği medeniyetin özelliklerine biraz daha yakında bakacağız. Özellikle İslâm medeniyetinin ayırıcı olan belli başlı özelliklerini özetle sunmaya gayret edeceğiz.

1-İnsan Merkezli Olmak

“İnsan, kendi içine kıvrılabildiği ölçüde medeniyetin kurucu unsuru olmaya adaydır. İnsan medeniyeti doğurur ve geliştirir. Aynı zamanda bir medeniyet havzası da kendi insan prototipini oluşturur. Böylece insan ve insan toplulukları, kendilerini tanıma ve tanımlamada en geniş ve en kapsamlı bir kimlik kodlamasına ancak kendi medeniyetleri sayesinde kavuşabilirler. Bir başka ifadeyle insan geliştikçe medeniyet ilerler, medeniyet ilerledikçe insan gelişir. Dolayısıyla güçlü bir medeniyet ancak kendisinde hakikatin pek çok yönünü yansıtabilen kültürlü insanlarla temsil edilebilir.”¹¹⁰

“İnsan merkezli bir uygarlık olan İslâm medeniyeti için insan, önemli ve saygıya değer bir varlıktır. Dünyanın imar ve ıslahı vazifesi insana verildiği için, insan bu görevle yükümlü tutulmuş ve nesiller boyunca sorumluluğu kendisine hatırlatılmıştır. Yine zaaf ve eksiklerini Kur’ân, sünnet ve aklın rehberliğinde telafi etmesi istenmiştir. Bununla birlikte insanın haklarının, özgürlüğünün ve onurunun korunması için her türlü tedbiri almıştır. Böylece kadın, çocuk, köle ve engellilerin hak ve hukukları özel fikhî prensip ve düzenlemelerle muhafaza altına almıştır. Nihayetinde İslâm medeniyeti’nde insanın inanç, can, mal, nesil ve akıl gibi temel değerleri korunmuştur. Bu anlamda İslâm medeniyeti, kardeşlik medeniyetidir. Zira İslâm, insan haklarının ötesinde kardeşlik hakları getirmiştir.”¹¹¹

¹⁰⁹ Sarıçam, İbrahim, Erşahin Seyfettin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, DİB, Ankara, 2. Baskı, 2012,s. 46-47, Çetinkaya, Bayram Ali, a.g.e. , s. 55-61.

¹¹⁰ Albayrak, a.g.m. s. 8.

¹¹¹ Çetinkaya, a.g.e. , s , 59.

Hız. Peygamber'in inşa ettiği medeniyet tasavvuru, insanı merkeze almıştır. İnsanı yücelten ve gerçek hüviyetini kazandıran fıtrat dini, İslâm'dır. Hız. Peygamberin sünneti insan merkezli medeniyet inşasının en ideal uygulamasıdır. İslâm, insanın bu dünyada özgürce ve onurlu bir şekilde hayatını devam ettirebilmesi için insan fıtratına en uygun olan medeniyet çerçevesidir. Aynı zamanda İslâm, insanın ruh ve bedeniyle birlikte hayatının tüm yönlerini kuşatan bir dindir. İslâm'a girmek demek aynı zamanda, temelinde adalet, barış, kardeşlik, ahlâk ve estetik olan medeni bir hayat tarzını yaşamaya söz vermek denmektedir.¹¹²

Hız. Peygamber'in getirdiği din, insanlığı cehalet ve barbarlıktan kurtararak, onu yeryüzünün efendisi kılan bir medeniyet inşa etmiştir. Bizzat Allah tarafından insana medeniyet kurma görevi verilmiştir. Çünkü Allah, insana yeryüzünde halife olma statü ve sorumluluğu yüklemiştir. Bu konuda Kur'an şöyle demektedir: “Bir zamanlar Rabbin meleklere: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım ’ demişti.”¹¹³

Yeryüzünün halifesi olarak insanın sadece Allah'a kul olması, özgürlük, barış ve adalet çerçevesinde yeryüzünü imar etmesi istenmektedir. Yeryüzünü imar görevini Kur'an şöyle ifade ediyor: “ O sizi topraktan yarattı ve yeryüzünü imar etmenizi istedi.”¹¹⁴

Kur'an, insana yeryüzünde tevhit merkezli bir medeniyet kurma sorumluluğu yüklemektedir. Medeniyet, tevhit ve insan haklarıyla ayakta durabilir. Din, insan içindir. İnsanın din için olması düşünülemez. İslâm, insanı bu dünyada özgürce ve onurlu bir şekilde hayatını devam ettirebilmesi için insan fıtratına uygun olan medeniyet çerçevesidir. İnsanla sahici anlamda ilgilenen tek sahih kitap Kur'andır. Kur'an insanın dışında hiçbir şeyi kendisine muhatap almamaktadır. Kur'an ve Sünnet için amaç insandır; araç ise onun dışındaki her şeydir. Medeniyetin kurucu fikri, insan onurudur.¹¹⁵

“Kur'an, cahiliyenin ve barbarlığın pisliklerinden ve kirlenmişliklerinden arınmış bir insanı hedeflemektedir. Kur'an insan için “Kendisini arındıran mutlaka kurtuluşa

¹¹² Duman, Mehmet Zeki, *İslâm Medeniyeti: Allah merkezli, ilk ve tek evrensel medeniyet*, , Dağıstan Devlet Üniversitesi'nin Mohaçkale'de düzenlemiş olduğu “İslâm Medeniyeti ve Çağdaş Dünya” konulu sempozyumu, 13-14 Ekim 2011, s. 1.

¹¹³ Bakara, 2/30.

¹¹⁴ Hud, 11/61.

¹¹⁵ Sambur, Bilal, *Kur'an, Medeniyet ve İnsan*, Kur'an Medeniyeti Sempozyumu, Akademi Risale, Mardin, 2010, s. 3.

ermiştir. ¹¹⁶ Kendini arından yani nefisini tezkiye eden insan, kendini medenileştiren insandır. Kendini arındırmayan insan, bencil arzu ve istekleri için yeryüzünü fesada çevirebilir, kendi egoizmi ve tatminsizliği uğruna insan dâhil her şeyi sıradan bir araca dönüştürebilir. Allah, insanın kedinin arındırmasını ve olgunlaştırmasını istemektedir, çünkü ona, yeryüzünde medeniyet kurma misyonu ve sorumluluğu yüklemiştir. İnsanın varoluş nedeni yeryüzünde medeniyet kurmaktır; çünkü Allah, yeryüzünü imar etmeyi insana yüklemiştir. ¹¹⁷

Kur’ân-ı incelediğimizde henüz daha ilk inen ayetlerden itibaren insan, insanın yaratılışı, aslı ve tanımının ayetler tarafından yapıldığına şahit oluyoruz. Örneğin nüzul sırasına göre vahyedilen Alak sûresinin ilk beş ayeti, insanın aşılınmış bir yumurtadan yaratıldığını konu ediyor: “*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı aşılınmış bir yumurtadan yarattı*” ¹¹⁸

Aynı şekilde Kur’ân’ın tertip edilmiş şekliyle de sûre ve âyetlere baktığımızda Bakara sûresinin insanlardan söz ederek, insanı mümin, münkir ve münafık olarak üçe ayırdığını, sonrada bu üç gruba birden hitap ederek kimliklerini anlattığını ve yeryüzüne çıkış hikâyelerini haber vermektedir. Babaları Hz. Âdem’in nasıl yaratıldığını, onun diğer varlıklar arasında nasıl yüce bir makama sahip olduğu, hatta meleklerden üstün tutulup nasıl ikramda bulunulduğu anlatılmaktadır. ¹¹⁹

Özel anlamda Hz. Peygamber’in hadisleri, genel anlamda ise sünnet, insan merkezli bir inşa ve ihya hareketidir. Allah Resulü, risaletin daha ilk günlerinden itibaren kendisine inanan bir avuç insanla gizli davet sürecini başlatmıştı. Hz. Hatice, ilk inanan insan olarak, Hz. Ali inanan ilk çocuk, Zeyd b. Harise inanan ilk köle, Hz. Ebubekir inanan ilk yetişkindir. Hz. Bilal inandığı için dayanılmaz işkencelere maruz kalan bir köle olduğu için, Hz. Ebubekir tarafından satın alınarak özgürlüğüne kavuşturulmuştur. Hz. Osman da imân saflarına iştirak eder ve tevhit dinine davet böylece günbe gün büyüyerek devam eder. Daha sonra risaletin üçüncü yılında yüce Allah, aleni ve açıktan daveti emreder. ¹²⁰ Mekke siyasi otoritesi bu yeni harekete çok sert tepkiler vererek her türlü engelleme, sindirme ve bastırma çabaları içersine girerler.

¹¹⁶ A’lâ, 87/14.

¹¹⁷ Bkz: Hud 11/61, Kasas, 28/5.

¹¹⁸ Alak, 96/ 1-2.

¹¹⁹ Ramazan el-Bûti, *Kur’ân’da İnsan ve Medeniyet*, Tercüme: Resul Tosun, Risale Yayınları, İstanbul, 2007, s. 33.

¹²⁰ İbnü’l- Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, Dar’ül-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1987, 1. Baskı, c. I, s. 582-584.

Allah Resûlü'nun risalet vazifesinin üzerinden henüz beş yıl geçmişti. 615 yılının Recep ayıydı. Ashabının çektiği eziyet ve işkencelere karşı bir şey yapamamanın ıstırabını duyan Rahmet Peygamberi, onlara bu sıkıntıdan kurtulabilmeleri için hicret etmelerini tavsiye etmişti.

İslâm'ın ilk hicreti böylece Habeşistan'a gerçekleştiriliyordu. Onbir erkek ve dört kadından oluşan Müslümanların ¹²¹ Habeşistana hicretleri, putperest Mekke siyasi otoritesinin çok ağına gitmişti. Hicret eden Müslümanları geri getirebilmek için Amr İbnü'l-As ve Abdullah ibn Ebî Ümeyye'yi hediyelerle birlikte Necaşi'ye gönderdiler. Kureyşli heyet beraberlerinde getirdikleri hediyeleri Necaşi ve diğer devlet büyüklerine takdim ettikten sonra söz alarak konuşmaya başladılar: *“Ey hükümdar! İçimizden sefih bazı insanlar, kavimlerinin dinini terkettiler. Sizin dininize girmiş değiller. Fakat sizin ve bizim bilmediğimiz uydurma bir din icat ettiler. Kendi toplumlarının ileri gelenleri ve akrabaları, onları geri götürmemiz için size gönderdiler. ”*

Necaşi'nin onları dinlemeden teslim etmesini arzu ediyorlardı, zira Müslümanların kendilerini ifade etmelerinden ve konuşmalarında korkuyorlardı. ¹²² Necâşi'nin Kureyş heyetini dinledikten sonra kendisine sığınan insanları dinlemeden karar veremeyeceğini ifade ederek, Müslümanlardan bir grubu huzuruna çağırdı. Cafer b. Ebi Talib söz alarak Müslümanlar adına konuştu. Cafer'in sözleri son derece etkiliydi. Cafer'in sözleri, bu dinin insanı özgürleştiren, Hak ve adalete götüren, insanı insana kulluktan kurtarıp tek olan Allaha götüren tevhit dini olduğunu ve insanı ahlakın zirvesine taşıdığını ifade ediyordu: *“Ey Hükümdar! Biz cahiliye karanlıkları içinde yüzen bir kavimdik. Putlara tapar, ölü hayvan eti yer, günah işlerdik. Akrabalarla ilişkiyi keser, komşulara kötü davranırdık. Aramızda güçlü olanlar zayıfları ezerdi. Allah bize aramızdan soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini ve iffetini bildiğimiz bir elçi gönderinceye kadar bu şekilde yaşamaya devam ettik. Allah'ın elçisi, bizi Allah'ı birlemeye, O'na ibadet etmeye, bizim ve atalarımızın O'nun dışında ibadet ettiğimiz putları ve taşları terk etmeye davet etti. Bize doğru söylemeyi, emaneti yerine getirmeyi, akrabaları ziyaret etmeyi, komşulara iyi davranmayı; haramlardan sakınmayı ve insanları öldürmemeyi emretti. Bize kötü ve günah fiiller işlemeyi, kötü söz söylemeyi, yetimlerin malını yemeyi, iffetli kadına iftira etmeyi yasakladı. Allah'a ibadet etmeyi ve O'na herhangi bir şeyi ortak koşmamayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi ve oruç tutmayı*

¹²¹ İbnü'l- Esir, a.g.e ., c. I, s. 597.

¹²² İbnü'l- Esir, a.g.e ., c. I, s. 598.

emretti. Onu tasdik ettik, ona inandık ve Allah'tan getirdiği mesajlar doğrultusunda ona uyduk. Böylece sadece Allah'a ibadet ettik ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmadık. Bize haram kıldığını haram, helal kıldığını helal kabul ettik. Yüce Allah'a ibadetten ayrılmak eskisi gibi putlara tapmamız ve daha önce helal gördüğümüz kötülükleri helal görmemiz için kavmimiz bize düşmanlık yaptı. Bizi işkencelere maruz bıraktılar ve dinimizi terk etmemiz hususunda baskı yaptılar. Mekkeliler bize zulmedince ve baskılarını arttırıp dinimizi yaşamamıza izin vermeyince senin memleketine geldik. Birçok hükümdar arasından seni seçtik ve sana komşu olmayı tercih ettik. Senin yanında zulme uğramayacağımızı umarak geldik ey hükümdar!”¹²³

Bu ifadeler, Peygamberin insan onur ve yüceliğini merkeze alan bir medeniyet inşâ ettiğinin en açık ifadeleridir. Benzer sözler Medîne'ye hicretten önce, Akabe mevkiinde altı kişilik Medineli tarafından da dile getirilmişti. Allah Resulü, Medinelilerden, davetine olumlu bakan kişilerden şu hitabı işitecekti:

“Ey Nebi! Halkımızı bırakıp buraya geldik. Bizimle Evs arasındaki düşmanlığın bir benzeri, başka kabilede yoktur. Belki yüce Allah senin vesilenle bu iki kabile arasındaki düşmanlığı bitirir. Biz şimdi gidip onlara senin davetini anlatalım. Kabul ettiğimiz bu onları da davet edelim.”¹²⁴ Allah Resûlü'ne hitaben söylenen bu sözler insani boyutla birlikte bir arada yaşabilmek için ortak bir inanç paydasının olması gerektiğini ifade ediyor. Zira medeniyetler içinde barındırdığı kişileri ortak amaç ve değerler etrafında birleştirir.

“İbn Haldun'a göre insan toplumsal bir varlıktır ve başkalarıyla birlikte yaşamak zorundadır. Çünkü insan beslenmeye muhtaç bir tabiatla ve gıdayı elde etmek için harekete geçme içgüdü ile yaratılmıştır. İnsan bu ihtiyacını kendisi tek başına karşılayamaz. Yine insan, hem diğer insanlardan hem de insan dışı varlıklardan korunabilmek için yardımlaşmaya muhtaçtır. Dolayısıyla insan başkalarıyla bir arada yaşama tecrübesini geliştirmelidir.”¹²⁵

“Medeniyetleri, dünya görüşleri, zihniyetler inşa eder, yoksa medeniyetler dünya görüşünü oluşturmaz. Dünya görüşü veya daha otantik ifadeyle âlem tasavvuru, bir medeniyetin mimarıdır, medeniyet de onun eseri. Medeniyetlerin kurulmasını da,

¹²³ İbnü'l- Esir, a.g.e., c. I, s. 598.

¹²⁴ Heyet, *Hadislerle İslâm*, Hak Adalet ve Özgürlük Peygamberi, DİB, c. VI, s. 308.

¹²⁵ Albayrak, a.g.m. s. 10.

yükselmesini de, diğer medeniyetlerin muhtemel tahakkümlerine karşı direnebilmesini de sağlayan temel unsurun bir medeniyet prototipinin tebarüz etmesini sağlayan ‘ben-idraki’dir. Bu nedenledir ki, başka medeniyetlerden gerçekleştirilen kurumsal ve formel aktarımlar zahiri değişimlere yol açsa da, yeni bir ben-idraki oluşturulmadıkça ve bu ben idraki örnek alınan medeniyetin merkezine nüfuz edebilme gücü ve imkanı kazanmadıkça, değişime uğratılmak istenen medeniyet havzasının ruhunu yok edebilmek mümkün değildir. Bir medeniyetin külli direnç gücü de, medeniyet prototipinin bu ben-idraki direncinde ortaya çıkar. ”¹²⁶

Her medeniyetin kendine göre bir dünya ve varlık düşüncesi vardır. Bu düşüncenin içerisinde ‘insan tasavvuru’ özel bir öneme sahiptir. İnsanı merkeze almayan hiçbir medeniyet tasavvuru olamaz. İnsan olmadan medeniyet, medeniyet olmadan insan olamaz. İnsanlığa yol göstermek için gelen tüm elçiler ve beraberlerindeki kitaplar, ideal insan ve toplumu oluşturmak için gönderilmiştir. “İbn Haldun’a göre insan, medeniyetin temel kurucu ögesidir. Merkezde ‘mükemmel insan’ olarak Resulullah (sav) yer alır. Bütün zaman kesitlerinde yaşayan insanlar için cazibe kaynağı ise Asr-ı saadettir. Müslüman hangi mekânda ve zamanda olursa olsun fitrat eksenine bağlı olarak ilahi bir niteliği temsil eder. ”¹²⁷

Hz. Peygamber’in insan merkezli bir medeniyet inşa ettiğinin en büyük delillerinden biri de, özellikle o çağda daha da yaygın olan kölelik düzenini peyderpey kaldırmaya yönelik düzenlemeler getirmiş olmasıdır. Bildiğimiz üzere Atina Demokrasisi bu meseleyi, yani köleliği önemsememiş, bilakis faydacı bir açıdan yaklaşmıştır. Atina toplumunda köleler, ekonomik düzenin vazgeçilmez unsurları arasında yer alıyorlardı. Bu düzen içinde tek bir Allah’ın kulu çıkıp da kölelerin özgürleştirilmesi gerektiğine, insana değer vermenin ancak bununla gerçekleşebileceğine ilişkin bir şey söylememiştir. Hâlbuki İslâm bunu bütün açıklığıyla bir prensip olarak ortaya koymuş, şu veya bu şekilde köle konumuna düşmüş insanların da insani değerlerini vurgulamıştır. Kur’ân ve hadis kaynaklarında bununla ilgili birçok hukuksal düzenleme ve teşvik mevcuttur. Bu şekliyle İslâm, aşamalı olarak ortadan kaldırmayı esas alan bir gerçeklik oluşturmuştur.

¹²⁶ Ulukütük, Mehmet, *İslâm düşüncesi bağlamında medeniyet felsefesi yapabilmenin imkânı üzerine*, Nida aylık Düşünce, Kültür, Edebiyat dergisi, sayı, 154, Temmuz-Ağustos 2012, s. 22-23.

¹²⁷ Albayrak, Ahmet, *İbn Haldun’un Medeniyet Tasarımı ve İnsan*, *Journal of Islamic Research* 2010, 21(1), s. 17.

Bu önermelere bir örnek olmak üzere şu ayeti kerimeyi zikredebiliriz: “Biz ona iki yol gösterdik. Ancak o, sarı yokuşu aşamadı. O sarı yokuş nedir bilir misin? Köle âzat etmek veya açlık gününde yakını olan bir yetimi veya aç-açık bir yoksulu doyurmaktır.”¹²⁸

Hür insana yönelik bu tiz çağrı, sanki kölelik meselesini onun vicdanına işlemeyi, böylelikle meselenin çözülmesini, yani köleliğin aşamalı olarak sona ermesini hedefliyor gibiydi.¹²⁹ Bu genel direktifi başka ayetlerde görmek mümkündür. Örneğin sadaka yani zekât verilecek yerleri belirleyen ayet bunlardan biridir. Yüce Allah orada şöyle buyurmuştur: *Sadakalar (zekâtlar); fakirler, zayıfla vekölelerin azatlık bedelleri içindir.*”¹³⁰

Bir hadiste Efendimiz kölelerle ilgili bir vasiyettebulunmaktadır: Ebu Hureyre(ra) rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (sav): “ Her kim Müslüman bir kişiyi azat ederse onun her organına karşılık Allah azat edenin organlarından birini cehennemden kurtarır. ” buyurmuştur. Said b. Mercane diyor ki: Ali b. Hüseyin’in yanına gittim ve bu sözü aktardım. Bunun üzerine Ali b. Hüseyin, Abdullah b. Cafer’in on bin dirhem-veya- bin dinar- vermeyi teklif ettiği bir kölesinin yanına giderek onu azat etti”¹³¹

Ma’rûr b. Suveyd dedi ki, Ebu Zer el-Ğıfari(ra)’ yi gördüm, kendisinin de kölesini de üzerinde birer cübbe vardı. Bunun sebebini sorduk. Şöyle dedi: Ben bir adama sövmüştüm, o da beni Resulullah (sav)’e şikâyet etti. Nebi (sav) bana dedi ki: “Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun?” Sonra şöyle dedi: “Şüphesiz kardeşleriniz kölelerinizdir. “Onları Allah sizin emrinize verdi. Her kimin kardeşi elinin altında olursa, onlara kendi yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirin. Kaldıramayacağı ağır yük yüklemezin. Şayet ağır yük yüklerseniz, o zaman da onlara yardımcı olunuz”¹³²

Peygamber (sav) bütün bu direktifleri, veda haccında verdiği hutbede topluca zikretmiştir. Bu hutbe verildiği ortam, şartlar ve zamanlama sebebiyle bir tür manevi vasiyet niteliği taşımaktadır. Allah Resulü bu vasiyeti sonraki nesillere bırakmış olup tam anlamıyla bir “İnsan Hakları Beyannamesi” niteliğindedir. Kendisi bu hutbede

¹²⁸ Beled, 90/10-13.

¹²⁹ Mâlik bin Nebi, *Düşünceler*, Tercüme: Muharrem Tan, Mana Yayınları, İstanbul, (Baskı Yok) 2008, s.100.

¹³⁰ Tevbe, 9/60.

¹³¹ Buhârî, *İtk*, 1.

¹³² Buhârî, *İtk*, 15.

şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız birdir. Hepiniz Âdem’den geliyorsunuz. Âdem de topraktan yaratılmıştır. Allah’ın nazarında en değerliniz O’ndan en çok korkanınızdır. Ne Arap’ın Acem’e ne de Acem’in Arap’a takvadan başka bir üstünlüğü vardır.”¹³³

“İslâm medeniyetinin prototipi olan bireyin ben-idraki, Allah, insan ve tabiatla ilgili tahayyülatı yeniden Kur’ân tevhit inancına dayalı köklü bir değişimin ürünü olmuştur. İnsanın, varoluşunun kaynağı olarak gördüğü Yaratıcısı ve bu varoluşun mekân temelini oluşturan tabiat ile olan ilişkisini yenibir çerçeveye oturtan Kur’ani kavramsallaştırma, hem bireysel bilinci hem de insan-insan ilişkisine dayalı sosyal kurumsallaşmayı doğrudan etkilemiştir. Tevhit inancı ve bu inancın belirlediği ontolojik konum, dengeli ve uyumlu bir varlık bilincinin ortaya çıkışına yol açmıştır. Bu varlık bilinci, mevcudatın varoluş düzlemlerini tanrı ile özdeşleştiren panteizmi de, bütün varlıkları kendi zati varlığı ile özdeşleştiren pan-egoizmi de, bu varlıkları tabiatın değişik materyal formları ile aynileştiren materyalizmi de dışlayan yeni bir idrak zemini oluşturmuştur.”¹³⁴

Hz. Peygamber’e 23 yıl boyunca inen vahyin, ilk emri “Oku, seni yaratan Rabbinin adıyla oku”¹³⁵ olmuş ve insanın yaratılışı ile gerçek Rabbi kendisine hatırlatılmış. Hz. Peygamber (sav) de, Mekke döneminde, insanları sadece “لا إله إلا الله” -Allah’dan başka ilâh yoktur- akidesini kabul etmeye çağırıyordu. Bu davet, insanı özgürlüğüne çağırarak, kullara kulluktan kurtarıp sadece yaratıcıya çağırarak bir davetti.¹³⁶ Bu davet; insanları Allahın huzurunda tarağın dişleri gibi eşit kabul edip, üstünlüğü yüce değerlerde, fazilet ve takvada gören bir davetti. Bundan dolayıdır ki, bu davet ilk önce zulüm ve haksızlığa mahkûm edilmiş, küleleştirilmiş, putlara kul edilmiş, ezilmiş insanların koştuğunu görüyoruz. Kur’ân’ın ifadesiyle, Allah, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmaktadır. Allah’ın dışında tapılan tağutlar ise, insanları nurdan karanlığa çıkarmaktadırlar.¹³⁷

¹³³ Mâlik bin Nebi, a.g.e. , s. 101.

¹³⁴ Davutoğlu, Ahmet, *Medeniyetlerin Ben-İdraki*, Divan dergisi, 1997/1, s. 34.

¹³⁵ Alak, 19/1-5.

¹³⁶ Seyyid Kutup, *Fizilia ’l- Kur’ân*, Hikmet Yayınları, 3. Baskı, 1971, İstanbul, c. 2, s. 47-53.

¹³⁷ Bakara, 2/257.

2-Tevhit Merkezli Bir Medeniyet

Hız. Peygamber'in inşa ettiğı medeniyetin, eşref-i mahlûk¹³⁸ olarak yaratılan insanı merkeze aldığını, kâinatın da insanın emrine teshir edildiğini söylemiştik. Hız. Peygamber'in medeniyet tasavvuruna göre ise, insan hayatının merkezinde de yüce Allah, yani tevhit inancı vardır.

Hız. Peygamber, getirdiğı tevhit medeniyetinin, beş temel esas üzerine kurulu olduğunu ifade ettiğı meşhur hadisinde, ilk ilke olarak "Allah'tan başka ilah olmadığı"nın ikrarı olan tevhit akidesini formülize eder.

حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ عَرِمَةَ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: "بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ، شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالْحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ"

Abdullah b. Ömer (ra), Resulullah (sav)'in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor: "İslâm beş esas üzere kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehadet etmek, namazı ikame etmek, zekâtı vermek, hacetmek ve Ramazan orucunu tutmak."¹³⁹

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُسْنَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْحٍ الْحَرَمِيُّ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: "أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ، إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ"

İbn Ömer (ra)'den rivayet edildiğine göre Allah Resulü(sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik edinceye, namaz kılincaya ve zekât verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Şayet bunu yaparlarsa İslâm'ın hakkı hariç kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Hesaplarını görmek ise Allah'a aittir."¹⁴⁰

¹³⁸ Tin, 95/1-5; Bakara, 2/28, 30; A'raf, 7/11, 172, 173; Hicr, 15/29-30; İsrâ,17/61, 62, 70; Tâ-Hâ, 20/55; Teğâbün, 64/3.

¹³⁹ Buhârî, İman, 1.

¹⁴⁰ Buhârî, İman, 26.

Tevhit, birlemek demektir. “İslâm kimliğini kazandıran, bütün unsurlarını bir araya getiren ve böylece onları, medeniyet adını verdiğimiz, birleşik ve organik bir gövde haline şey tevhitir. Onları birbiriyle ahenkli hâle getirir ve diğer elemanları karşılıklı destekler. Tabiatlarını değiştirmeksizin bu öz, unsurları, medeniyeti kuracak şekle dönüştürür; onlara o medeniyetin parçaları olabilecek yeni karakterlerini verir. Basitçe ifade etmek gerekirse, *tevhit*,”Allah’tan başka hiçbir ilahın olmadığına” kanaat getirmek ve şahitlik etmektir. Bu olabildiğince açık, olumsuz cümle İslâmiyet’in içindeki en büyük ve en zengin manaları taşır. Bazen, bütün bir kültür, bütün bir medeniyet veya bütün bir tarih bir cümleye sıkıştırılmış yatar. Bu aynen İslâm’ın *kelime*’si başka bir deyişle *şahâdet*’i için geçerlidir. İslâm’ın bütün çeşitlilik, zenginlik ve tarih, kültür ve eğitimi, ilim ve medeniyeti şu kısacık cümlenin içindedir: “*Lâ ilâhe illallah*”¹⁴¹

Tevhidin birleştirici diğer bir özelliği de sünnetle ortaya çıkmaktadır. İslâm ümmetinin farklı bölge, farklı dil, farklı ırk ve kültürlerini birleştiren şey, Hz. Peygamber’in sünnetidir. Sünnet, ümmet birliği demektir. Ümmetin kültür birliği demektir. Ümmetin Kur’ân-ı Kerimi anlama ve yaşama bütünlüğü, ancak sünnetle mümkün olabilmektedir. “Bütün bu sürecin kendisine bağlı olarak gerçekleştiği sünnet de, bu imkânı kendisinde taşımaktadır. Sünnet, bir taraftan ferdi-insani farklılıkları dikkate alacak kadar şümullü; diğer taraftan bütün farklılıkları bir esasta toplayacak kadar da birleştirici özelliklere sahiptir. Bundan dolayı Müslümanlar arasında tarih boyunca hep, ‘*çokluk içinde birlik*’ gibi önemli bir özellik muhafaza edilebilmiştir. Esasta birlik ama teferruatta çokluk, Müslümanların etrafları ile ilişkilerinde tayin edici bir esas olagelmıştır. Bunun en önemli alametlerinden birisi, içtihat anlayışında ortaya çıkmaktadır. İctihat, birlik içinde çokluk veya çokluk içinde birliğin tecessüm ettiği en esaslı ilkedir. Bu taraftan bakıldığında Müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilafların da esas itibarıyla arzu edilmeyen veya kendinde negatif şeyler olmadığı; aksine bir toplum içinde yaşamının ve canlı bir toplumsal hayatın vazgeçilmez ön şartı ve neticesi olarak kabul edilegelmiştir. İslâm toplumunun tarih boyunca hep delile ittiba ve zahirin tayin ediciliği hususunda taviz vermemesi ve bu noktayı, bütün gayretlerde esaslı bir

¹⁴¹ el-Farûki, İsmail Racî, *İslâm Kültür Atlası*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 3. Basım (Yeni Şafak Gazetesi), 1999, s. 89.

müracaat kriteri olarak kabul edilmesinde, sünnetin tayin edici yerini görmek gerekmektedir. ”¹⁴²

Tevhit akidesi İslâm medeniyetinin tümünü kapsar. O nedenle Allah Resulünün Mekke'de tam 13 yıl, Tevhit-Nübüvvet-Ahiret üçlüsüne davet ettiğini görüyoruz. Zira tevhit ve inanç Hz. Peygamber'in medeniyet tasavvurunun temelini oluşturuyordu. Medeni hayatı düzenleyen, ibadât-muamelât-ukubât'ın neredeyse tümünün Medîne'de gerçekleştiğine şahit oluyoruz. Çünkü tevhidin tüm hayatı birleştiren ve deruhte eden bir özelliği var. İsmail Râci el-Farûki buna “Medeniyetin özü” demektedir. Râci el-Farûki, bu hakikate şöyle işaret ediyor:

“Birlik (vahdet) olmadan hiçbir medeniyet olmaz. Bir medeniyeti meydana getiren unsurlar bir araya gelip, örölüp, birbirleriyle uyumlu hale gelmedikçe bir medeniyet değil, ancak karmakarışık bir birikinti meydana getirirler. Farklı unsurları bir araya getirip, kendi örgüsü altında anlaşmalarını sağlayan bir prensip esastır. Her birleşik medeniyette olduğu gibi İslâm'da da ister malzeme yapıyla veya ilişkilerle ilgili olsun esas unsurların hepsi üstün bir prensip tarafından birbirlerine bağlanmışlardır. İslâm medeniyetinde bu üstün prensip tevhitir. O, Müslüman'ın en ulvi ölçüsüdür; diğer dinler ve medeniyetler yeni gerçekler ve durumlarla karşı karşıya geldiğinde tevhit onun yol göstericisidir ve kriteridir. Onunla uyum sağlayanlar kabul edilir ve uyarlanırlar. Uymayanlar ise reddedilir ve lanetlenir. ”¹⁴³

İslâm medeniyetinin en bariz özelliği, akide esası üzerine yükselmiş olmasıdır. Fitrî olan bir tabiat ve ona uygun bir yaşam tarzıdır İslâm medeniyetinin özelliği. Allah'ın birliği ve sadece ona bağlılık inacı insanı özgürleştirmekte, diğer tüm bağlardan azade kılmaktadır. Aslında tüm medeniyetlerin en büyük iddiası “özgürlük” hedefi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunu gerçekleştirebilen tek inanç İslâm inancıdır. Kur'ân-ı Kerim, bunu çok güzel bir örnekle açıklamaktadır. Birden fazla efendisi olan köle ile tek bir efendiden emir alan köle benzetmesi yaparak, tevhidin özgürleştirici yönünü vurgulamaktadır.

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا

يَعْلَمُونَ

¹⁴² Görgün, Tahsin, *İlahi Sözün Gücü-Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'ân*, Külliyyat yayınları, İstanbul, 2013, s. 172.

¹⁴³ el-Farûki, a.g.e. , s. 92.

*“Allah, çekişip duran birçok ortakların sahip olduğu bir adam (köle) ile yalnız bir kişiye bağlı olan bir adamı misal olarak verir. Bu ikisi eşit midir? Hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bilmezler.”*¹⁴⁴

Zamahşeri (ö. 538/1144) âyetin tefsirinde şöyle söylemektedir: “Ey Muhammed! Kavmine şu örneği ver: Aralarında ihtilaf ve kargaşa olan birçok hak sahibinin, çekiştiği bir kimse hakkında ne düşünürsünüz? Her biri kölenin kendine ait olduğunu iddia ederek, emirler ve nehiyler yağıdırıyor. Bir diğeri ise, emredileni nehyediyor, köle ne yapacağını bilemez bir halde şaşkın, sıkıntılar içresinde yaşıyor. Diğer köle ise, sadece tek bir efendiye bağlı, ne yapacağını ve ne yapmayacağını sadece ondan emir alarak yapıyor. Diğerinin şaşkınlığının yerine bunda huzur, güven ve kendinden emin olma hali vardır. Şirk ve ortaklıktan uzak bu adamın hali, ulûhiyyet ve rubûbiyyette sadece Allaha bağlı olan kişinin halidir.”¹⁴⁵

3-Evrensellik İlkesi -Açık Bir Medeniyet-

Her Peygamber bir önceki elçiyi tasdikle birlikte, daha sonra gelecek peygamberi de müjdeleyen ve ona ortam hazırlayan elçi olarak görev ifa etmiştir. Buna göre peygamberler, insanlık kervanını ilahi menzile taşıyan rehberlerdir. Peygamberler yeryüzünün maddî ve manevî mimarlarıdır. “İlk Peygamber kendisine Allah’ın öğrettiği isimler ve vahiy ile çağdaşlarına eşyayı tanıtmış ve onlardan ihtiyaç duyulanları kullanmak suretiyle insanlık âleminde medeniyet binasının inşası başlamıştır. Daha sonra kavimler ortaya çıkıp sayıları arttıkça art arda peygamberler bu inşaatı sürdürmüşlerdir. Mesela Kur’ân’da ismi geçen sayılı birkaç peygamberden biri olan İdris’e (as), düzenli bir elbise biçme ve dikimi tekniği öğretilmiştir. Nuh (as)’a vahyin gözetimi ve direktifleri altında gemi yaptırılmış, Davûd (as)’a zırh sanatı yapımı öğretilmiş, Süleyman (as) vasıtasıyla mükemmel saraylar, heykeller, ihtiyaca göre kap-kacak yapımı ile birlikte gemicilik sanatı verilmiştir... Anlaşıyor ki, yüce Allah, her topluma gönderdiği ve sayıları yüz; hatta iki yüz binlerle ifade edilen peygamberler vasıtasıyla insanlara medeniyetin umdelerini teker teker öğretmiş ve en son peygamber

¹⁴⁴ Zümer, 39/29.

¹⁴⁵ Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't- Tenzil ve Uyûni'l fî Vücûhi't-Te'vil*, Daru'l-Kutub el-ilmiyye, 3. Baskı, 2003, Lübnan, c. IV, s. 121.

Hız. Muhammed ile de bu inşayı; siyasî, hukukî, ahlakî ve sosyal planda tamamlamıştır.”¹⁴⁶

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ
اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ: " إِنْ مَثَلِي وَمَثَلُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى بَيْتًا فَأَحْسَنَهُ وَأَجْمَلَهُ إِلَّا
مَوْضِعَ لَبَنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ، فَجَعَلَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِهِ وَيَعْجَبُونَ لَهُ وَيَقُولُونَ هَلَّا وُضِعَتْ هَذِهِ اللَّبَنَةُ، قَالَ: فَأَنَا اللَّبَنَةُ وَأَنَا
خَاتِمُ النَّبِيِّينَ

Ebû Hureyre (r. a.) den: Allah Resulü(sav) şöyle buyuruyor: “Ben ve benden önceki nebilerin misali, bir bina inşa edip de bir cephede bir tek kerpiç koyulacak yeri hariç, o binayı tamamlayan ve tezyin eden bir şahıs gibiyiz. İnsanlar o binanın etrafında dolaşıyor ve güzelliğine hayran kalıyorlar. Keşke şu boşluk da tamamlansaydı diyip duruyorlardı. İşte ben peygamberlerin sonuncusu olarak o kerpici yerine koyarak İslâm inşasını tamamlayan kişiyim.”¹⁴⁷

Kur’ân’a baktığımızda, neredeyse yarısına yakınının peygamber kıssalarından bahsettiğini ve her bir kıssa da peygamberlerin farklı özelliklerinin konu edildiğini görüyoruz. Kur’ân-ı Kerim daha önceki tüm ilahi kitapların özeti olduğu gibi, Hz. Peygamber de peygamberlik zincirinin son halkası, Hatemu’l- Enbiya’dır. İlk insan Hz. Âdem ile başlayan insanlığın maddi ve manevi inkişafı, Hz. Muhammedle (sav) kemal derecesine ulaşmıştır. ¹⁴⁸

“Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler.”¹⁴⁹ “(Resûlüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.” ¹⁵⁰

İslâm medeniyeti temelde insanın huzur ve mutluluğunu düşünen ve tüm insanlar için inşa edilmiş ilk ve tek evrensel medeniyettir. Zira bu medeniyet Allah’ı merkeze alan ve insanı yücelten; aynı zamanda ırk, renk, cins, toplum ayırımı gözetmeksizin diğerlerine de hayat hakkı tanıyan ve onlarla barışa dayalı ilişkiler geliştiren açık bir medeniyettir.

¹⁴⁶ Duman, a. g. mak. , s. 6.

¹⁴⁷ Buhârî, Menakib, 18.

¹⁴⁸ Kurt, Yaşar, a. g. m. , s. 1.

¹⁴⁹ Sebe’, 34/28.

¹⁵⁰ Enbiyâ, 21/10.

“Açık Bir Medeniyet”, çünkü Hz. Muhammed (sav), Medine’ye hicret eder etmez orada yerleşik olan ve kendi peygamberliğini inkâr eden Yahudi, Hristiyan ve müşriklere de hayat hakkı tanıyarak onlarla “Medine Vesikası”nı imzalamıştır.¹⁵¹

“Elimizde bulunan Medîne kaynaklı bu belgenin Avrupa dillerine ilk çevirisi 47 maddeye ayrılmış ve ne yazık ki sonraki çevirmenler bu taksimi aynen sürdürmüşlerdir. Oysa benim kanaatimce bu belge 52 maddeden oluşmaktadır. Sözleşme iki farklı bölümden oluşmaktadır. 1 ila 23. paragraflar arasındaki ilk bölüm (ki aslında 25 madde içermektedir) Müslümanlarla ilgili konuları, 24 ila 47. paragraflar (27 madde içermektedir) ise Yahudilerle ilgili konuları ele almaktadır. Kaynaklarımıza göre sözleşme Resulullah (sav)’ın Medîne’ye gelişinden kısa bir süre sonra, H. 1. yılda yürürlüğe konulmuştur.”¹⁵²

Hz. Peygamber’in inşa ettiği medeniyetin evrenselliğini gösteren diğer önemli bir delil ise veda haccı esnasında irad ettiği ve “evrensel insan hakları beyannamesi” diye itibar gören (veda hutbesi)’dir. Veda haccı esnasında mühtelif yerlerde durarak verdiği bu son hutbesinde Allah Resulü insan haklarına vurgu yapmış, tüm insanların kardeş olduklarını; cinsler ve ırklar arasında takvadan başka hiçbir üstünlüğün olmadığını, ayrıca tüm insanların hayat, mal ve ırzlarının-onur aile ve namus-dokunulmaz olduğunu açıkça ilan etmiştir.¹⁵³

Hz. Peygamber’in inşa ettiği evrensel medeniyeti özetleyen en önemli sözlü ve yazılı kaynak mesabesindeki “veda hutbesi”, yukarıda da bahsettiğimiz gibi “Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi” hükmündedir. Hicri 10. yılda veda haccında sayıları yüz on dört bini bulan hacıya hitaben irat edilmiş en son hutbedir. Allah’ın Peygamberi Arafat’ta devesi Kusva’nın sırtında olduğu halde şöyle hitap etti:¹⁵⁴ *"Ey insanlar!" Sözümlü iyi dinleyiniz! Biliyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım.*

¹⁵¹ Duman, a. g. m., s. 3.

¹⁵² Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (Tercüme: Mehmet Yazgan), Beyan Yayınları, İstanbul, 5. Baskı, 2004, s. 168.

¹⁵³ Buhârî, *Meğâzî*, 78; İbnu’l- Esir, a.g.e. , c. II, s. 170.

¹⁵⁴ Kızmaz, Fedakâr, *Veda Hutbesi* maddesi, Şamil İslâm Ansiklopedisi, Şamil Yayınevi, İstanbul, (Baskı Yok), 1990, c. VI, s. 326; Buhârî, *Meğâzî*, 78.

"İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl bir mübarek şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınızda öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.

"Ashabım! Muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Oda sizi yaptıklarınızdan dolayı sorguya çekecektir. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönmeyiniz ve birbirinizin boynunu vurmayınız! Bu vasiyetimi burada bulunanlar bulunmayanlara ulaştırsın. Olabilir ki burada bulunan kimse, bunları daha iyi anlayan birisine ulaştırmış olur."¹⁵⁵

Vedâ haccında, her bir bölümü hac menâsikinin yapıldığı yere göre farklı yerlerde irâd edilen Vedâ Hutbesi, Öncelikle bir vasiyet ve nasihat üslubuyla başlamakta, daha sonra, Risaletin sona ereceğini hissettirerek, ahiret ve hesap vurgusu yaparak başlamaktadır. Daha sonra, insan hakları, değerler ve vasiyetler birbirini takip etmektedir.

"Ashabım! "Kimin yanında bir emanet varsa, onu hemen sahibine versin. Biliniz ki faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Allah böyle hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faizde Abdumuttalib'in oğlu (amcam) Abbas'ın faizidir. Lakin anaparanız size aittir. Ne zulmediniz nede zulme uğrayınız."

"Ashabım!"Dikkat ediniz, câhiliyeden kalma bütün adetler kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Cahiliye devrinde güdülen kan davalarında tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdumuttalibin torunu İlyas bin Rabia'nın kan davasıdır"¹⁵⁶

"Ey insanlar! "Muhakkak ki şeytan şu toprağınızda kendisine tapınmaktan tamamen ümidini kesmiştir. Fakat siz bunun dışında ufak tefek işlerinizde ona uyarınız bu da onu memnun edecektir. Dinimizi korumak için bunlardan da sakınınız."¹⁵⁷

"Ey insanlar! "Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allahtan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allah'ın emri ile helal kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınlarında sizin üzerinizde hakkı vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kimseleri izniniz olmadıkça evinize almamalarıdır.

¹⁵⁵ İbnu'l- Esir, a.g.e. , c. II, s. 170.

¹⁵⁶ Müslim, Hacc, 15, el-kasame,29; Buhari, Bed'il-halk, 2; el-Meğazi, 77; el-Edahi, 5.

¹⁵⁷ Buhari, Bed'il-halk, 2; el-Meğazi, 77; el-Edahi, 5; et-Tevhid, 24

Eğer gelmesine müsaade etmediğiniz bir kimseyi evinize alırsa Allah size onları yatakların yalnız bırakmanıza ve daha olmazsa hafifçe dövüp sakındırmanıza izin vermiştir. Kadınlarında sizin üzerinizdeki hakları, meşru örf ve âdete göre yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir. ¹⁵⁸

"Ey müminler! "Size iki emanet bırakıyorum, onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emanetler Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerim ve Peygamberinin sünnetidir.

"Müminler! "Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi belleyiniz. Müslüman Müslüman'ın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeşirler. Bir Müslüman kardeşinin kanıda, malıda helal olmaz. Fakat malını gönül hoşluğu ile vermişse o başkadır.

"Ey insanlar! "Cenabı Hak her hak sahibine hakkını vermiştir. Her insanın mirastan hissesi ayrılmıştır. Mirasçıya vasiyet etmeye lüzum yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuş ise ona aittir. Zina eden kimse için mahrumiyet vardır. Babasından başkasına ait soy iddia eden soysuz yahut efendisinden başkasına intisaba kalkan köle Allahın meleklerinin ve bütün insanların lanetine uğrasın. Cenâb-ı hak bu gibi insanların ne tövbelerini nede adalet ve şahadetlerini kabul eder." ¹⁵⁹

Bu bölümde, Allah Resulü (sav)'nün, insanların eşitliğine vurgu yapan ifadeleri dikkat çekmektedir. Tüm isanların Âdem'den Âdem'in de topraktan yaratıldığı zikredilerek, kavmiyet ve asabiyetin yerine, fazilet ve takva değerlerini ikâme etmektedir:

"Ey insanlar! "Rabbiniz birdir. Babanızda birdir. Hepiniz Âdemin çocuklarısınız. Âdem ise topraktandır. Arap olmayana Arap olmayanında Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi kırmızı tenlinin siyah üzerine siyahında kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvada, Allahtan korkmaktır. Allah yanında en kıymetli olanınız Ondan en çok korkanınızdır. "Azası kesik siyahî bir köle başınıza amir olarak tayin edilse sizi Allahın kitabı ile idare ederse onu dinleyiniz ve itaat ediniz. "Suçlu kendi suçundan başkası ile suçlanamaz. Baba oğlunun suçu üzerine oğlu da babasının suçu üzerine suçlanamaz. "Dikkat ediniz! Şudört şeyi kesinlikle

¹⁵⁸ Ebu Davud, el-Menasik, 67; Müslim, el-Kasame, 29; Buhari, el-Meğazi, 77;

¹⁵⁹ Ebu Davud, el-Menasik, 67; İbnü'l- Esir, a.g.e. ,c. II, s. 170, İbn-i Hişam, a.g.e. , c.IV, s.603; Hamidullah, a.g.e. , c.I, 273-276. Ayrıca Bkz: Şulul, Kasım, Ana Hatlarıyla Siyeri Neb-i, Ensar yayınları, 1.Basım, İstanbul, 2014, s.650-653

yapmayacaksınız: Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız. Allahın haram ve dokunulmaz kıldığı canı haksız yere öldürmeyeceksiniz. Hırsızlık yapmayacaksınız. İnsanlar "la ilahe illallah" deninceye kadar onlarla cihat etmek üzere emir olundum. Onlar bunu söyledikleri zaman kanlarını ve mallarını korumuş olurlar. Hesapları ise Allah'a aittir.

"İnsanlar! "Yarın beni sizden soracaklar ne diyeceksiniz? Sahabe-i kiram hep birden şöyle dediler; "Allah'ın elçiliğini ifa ettiniz, vazifenizi hakkıyla yerine getirdiniz, bize vasiyet ve nasihatte bulundunuz, diye şahadet ederiz". Bunun üzerine Resul-i Ekrem Efendimiz şahadet parmağını kaldırdı, sonrada cemaatin üzerine çevirip indirdi ve şöyle buyurdu; "Şahit ol Yarab! Şahit ol yarab! Şahit ol yarab!"¹⁶⁰

“Çok sonra medeni dünya, çağdaş milletlerin küçümsediği ve komşu ülkelerin horladığı, oraya buraya saçılmış ham maddelerden insanlık tarihinde eşine rastlanmayan ölçüler üstü bir kitlenin çıktığını gördü. Bu kitle başlangıcı meçhul bir daire veya önünün mü yoksa sonunun mu hayırlı olduğu bilinmeyen bir yağmur gibi oldu. Beşeri sahanın her yönünde yetkili ve salahiyyetli bir kitleydi bu. Dünyaya ihtiyaç duymayan, fakat dünyanın onsuz yaşayamayacağı eşsiz bir kitle... Bu seçkin topluluk, medeniyet ve devletini bizzat kendisi kurmuştur. Devlet idaresinde, herhangi bir milletten veya herhangi bir hükümetten medet ummadı. Sütunları uçsuz bucaksız iki büyük kıtaya uzanan güçlü bir devlet kurdu. Kuvvet, diyanet, salahiyyet ve emanet gibi üstün vasıfları üzerlerinde toplayan mümtaz şahsiyetlerle yoksulluğa set çekti ve bütün engelleri aştı. Böylece bütün kâinata meydan okuyan bir devlet kurdu. Kısa zamanda bu eşsiz millet, dört bir yana kol atan bu cihangir hükümetin idaresi altında adil hâkimler, Allah'tan başka kimse önünde eğilmeyen kumandanlar, takva sahibi valiler ve ihlaslı askerler yetiştirdi. Bütün bunlar, millete hâkim olan dini terbiyenin ve devam eden İslâm davasının eseridir. Fakat hemen belirtelim ki bu, kurumayan ve kesilmeyen İslâm kaynağıdır. Bu devirde hükmedenler hidayet üzerine olmayı servet edinmeye tercih ederlerdi. Doğruluk ve takva sahibi olmalarının yanında dirayetli kimselerdi. İşte bu noktada İslâm medeniyeti, olanca üstünlüğü ile tecelli eder. Dini hayat, insanlık tarihinin hiçbir devrinde görülmeyen hususiyetleriyle ortaya çıkar. Hz. Muhammed, nübüvvet anahtarını, insanlık tabiatının kiline sokarak, insan fitratındaki hazineleri, harikaları, enerjileri, çeşitli kabiliyet ve istidatları gün yüzüne çıkarmış, cahiliyeti can

¹⁶⁰ Buhârî, *Meğâzî*, 78; İbnü'l- Esir, *a.g.e.* , c. II, s. 170; Kızmaz, *Fedakâr*, *a.g.e.* , c. 6, s. 326, İbnü'l- Esir, *a.g.e.* , c. II, s. 170, İbn-i Hişam, *a.g.e.* , c.IV, s.603.

evinden vuran vurarak hedefine ulaşmış, buhranlar içinde kıvranan dünyayı, Allah'ın yardımıyla yeni bir hedefe yönelterek parlak bir çağ açmıştır. İşte bu tarihin sayfalarında bir inci gibi parlayan İslâm çağıdır. ”¹⁶¹

Vedâ Hutbesi, İslâm medeniyetinin evrensel ve kuşatıcılığını en iyi ifade eden özet bir metindir. Bu kısahutbe Hz. Peygamber tarafından H. 10. yılda zilhicce ayında Cebelu'r-Rahmetepesinde söylediği, hükümdardan en basit kula kadar her insan için gerekli asgari toplumsal görevleri özetlediği veda hutbesi, her devirde ve dünyanın her bölgesinde günlük hayatımızla ilgili her türlü ihtiyaca cevap verebilecek ve bütün zamanların ve koşulların gereklerine uyaranabilecek bir kuralar manzumesidir. ¹⁶²

4-İlim ve Bilgi Kaynaklı Bir Medeniyet

“İslâm medeniyetinin en önemli özelliklerinden biri de akıl, ilim, teknik ve sanata verdiği değerdir. İslâm, iman ve amel başta olmak üzere bütün hüküm ve anlayışında akla dayanmıştır. İmânda yakın, amelde ihlâs, ilimde rusuh ve muamelatta adalet, akıl, ilim ve beceri ile olur. Mukallidin imanı gibi ameli de âliminki ile mukayese edilemez. Kur'ân-ı Kerim'in Mekke'de nazil olan ayetleri umumiyetle akıllara hitap etmekte ve insanları kâinatı tefekküre davet etmektedir. Çünkü yakini iman, kalp ve aklın imanıdır. Hür bir irade ile kâinatı tefekkür eden insan, iradesine ipotek koyan tağutları yıkarak gerçek fikir hürriyetine kavuşur ve kâinatta hür bir yaratık haline gelir. Onun için İslâm Medeniyetinde insan aklına, insanın aklının hudutları içinde düşünme engelleri yoktur ve bu sınır içinde aklın kullanılmamasından insan mesuldür. Ulûhiyet sınırlarını zorlamak ise, insanın kendisiyle ters düşmesi demektir. Akıllı olmayan, dinen mükellef kabul edilmez. ”¹⁶³

İslâm, ilim ve irfan merkezli bir medeniyet olarak cehalete savaş açan bir medeniyettir. Kur'ân vahyi her şeyden önce okumayı emreden ayetlerle inmeye başlar. ¹⁶⁴ İslâm'ın namaz, oruç, zekât ve hac farizalarından önce, diğer tarafta tüm yasaklardan önce Kur'ân vahyi, okumayı emreder başlar ve “*kalem ile yazmayı öğreten Rabbin kerem sahibidir*” diyerek okuma-yazmanın önemine dikkat çeker ilk ayetlerinde. Diğer çarpıcı bir örnek Bedir savaşında esir düşen müşriklerin her birinin 10 çocuğa okuma-

¹⁶¹ Ebu'l-Hasen Ali Nedvi, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, (Tercüme: Abdullah Trabzon-Mustafa Acioğlu), Kayihan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 173.

¹⁶² Hamidullah, a.g.e., s.910.

¹⁶³ Baltacı, Cahit, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İFAV, 3. Baskı, İstanbul, 2010, 53.

¹⁶⁴ Alak, 96/1-5.

yazma öğretmesine karşılık serbest kalacağı emrini veren Allah Resulü(sav), ilim medeniyetini inşa etmiştir. ¹⁶⁵

Hız. Peygamber'in Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali tayin ederken onun kitap ve sünnette bulamayacağı hususlarda kendi görüşü ile hareket edeceğini söylemesi beğenerek takdir ettiği malumdur. Bu ve bezeri esaslar sebebiyle Müslümanlar, İslâm'ın ilk günlerinden itibaren akla önem vermiş, nakli ilimleri akılla açıklama yollarını iltizam ettikleri gibi akli ilimlere ayrı bir ehemmiyet atfetmişlerdir. Bir taraftan Kur'ân ve hadislere dayanılarak İslami ilimler çıkarılırken diğer taraftan da Müslümanların dışında gelişen ilimlerin İslâm dünyasına intikali bu anlayışın açık örnekleridir. Bu medeniyet içerisinde düşüncesinden dolayı hiç kimse aforoz edilmediği gibi hiçbir ilim ve teknikte İslâm sınırlarından girerken gümrükte takılmamışdır.

“Keza sanatta da insanı yüceltici değerlerin alçaltılmasına müsaade edilmemiş ve yüceltici istikametteki beceriler teşvik görmüştür. Bu ölçüler içerisinde İslâm medeniyetinde sanatın gelişmesi bugün bile ayakta duran sanat eserlerinde mümkündür.”¹⁶⁶

“*İslâm Medeniyeti*” adlı eserinde Will Durant asr-ı saadet dönemi ile başlayan ilköğretim hakkında şöyle diyor: “ Öğretim, çocuk daha konuşmayı öğrenir öğrenmez başlıyor ve ilk olarak “ Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühu ve Rasûlüh” sözleri öğretiliyordu. Özel hocaları olan bazı zengin çocukları hariç, altı yaşına gelen bütün erkek çocuklar, köleler, bazı kızlar bir ilkokula giderlerdi. Bu ilkokullar genellikle bir camide, bazen açık havada, bir çeşme başında olurdu. Dersler ya parasız ya da hemen herkesin katılabileceği kadar ucuz olurdu. Öğretim sade idi. Yazma ve hesap daha ileri öğrenim derecelerine bırakılırdı. Bunun sebebi, belki de yazının Doğuda özel bir hazırlık safhasını gerektiren bir sanat olmasıydı. Her gün Kur'ân'nın bir kısmı öğrenciye öğretiliyor ve ezberletiliyordu. Bu öğretimin amacı, öğrenciye bütün Kur'anı ezberletmektir. Bunu başaranlara “hafız” deniliyordu ve bu olay özel olarak kutlanıyordu. ”¹⁶⁷

Ashâbu's-Suffe örneği:

¹⁶⁵ Kardavi, a.g.e., s.344.

¹⁶⁶ Baltacı, a.g.e., s. 53.

¹⁶⁷ Durant, Will, *İslâm Medeniyeti*, Elips Kitap, 1. Baskı, 2004, İstanbul, s. 59.

Burada Hz.Peygamber'in öncülüğünde mescid-i nebevide oluşturulan ve ilk üniversite olma özelliğine sahip olan ashab-ı suffe'den bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlar, Hz.Peygamber'in mescidinin kuzey tarafındaki bölümde bulunan ve sadece ilmi tedrisatla meşgul olan sahabilerden oluşmaktaydı. Suffe, daha önceki evlerde kullanılan sed, seki gibi yüksekçe eyvan demektir. Türkçemizde buna sofa ifadesi de kullanılmaktadır. İslam tarihinde "suffe" denilince, Hz.Peygamber (sav)'in Medine'deki mescidinin bitişiğinde bu isimle anılan yer anlaşılır. Burada barınan sahabiler, Kur'an eğitimi, Hz.Peygamberin hadis ve sünnetinin öğrenilmesi işiyle meşgul olur, kendilerini sadece ilim tahsiline veren sahabelerdi. Sayıları 400'e kadar çıkabilen bu sahabiler, daha çok dışarıdan medineye hicret ederek gelmiş, kimseleri olmayan, fakir, kimsesiz sahabilerden oluşuyordu. Bunlara, "edyâfu'l müslimin" (Müslümanların misafirleri) de denilmiştir.¹⁶⁸ Hz. Peygamber, Medine'ye hicretten hemen sonra giriştiği mescit inşası sırasında bir eğitim-öğretim kurumuna olan ihtiyacı gözden kaçırmamış ve mescidin bitişiğinde yapılan bir bölümü bu işe tahsis etmiştir.

"Suffe" islâm'daki ilk "üniversite"dir. Resûlullah burada bizzat ders verirdi; ancak henüz işin başında bulunanlara okuma-yazmayı, Kur'ân'ı vs. öğretmek üzere kendsine yardımcı olmak üzere başka öğretmenler de görevlendirmişti. Bunlardan biri olan Ubâde b. es-Sâmit, okuma-yazma ve Kur'ân öğretme işiyle görevliydi.¹⁶⁹ Aslında yazı uzmanı olan Abdullah b. Sa'îd b. el-Âs, Resûlullah tarafından "Hikmet Öğretmeni" olarak atanmıştı. Muhammed (sav)'in okuma ve yazmaya verdiği önem, Bedir savaşında esir düşen müşrik düşman askerleri için fidye olarak adam başına 4.000 dirhem biçildiği halde, bunlardan okuma-yazması olanların Medineli 10'ar Müslüman çocuğuna bu sanatı öğretmek suretiyle serbest bırakılmasını emretmesinde anlaşılmaktadır."¹⁷⁰

Ahmed ibn Hanbelin rivayet ettiği bir haberde, bu müşrik öğretmenlerden birinin, herhalde Bedirde uğradıkları yenilginin intikamı sebebiyle, küçük öğrencileri fena halde dövdüğünü görmekteyiz.¹⁷¹

¹⁶⁸ Buhârî, Rikâk, 17.

¹⁶⁹ Ebû Dâvûd, İcâre, 37

¹⁷⁰ Hamidullah, a.g.e. , s.634

¹⁷¹ Ahmed b. Hanbel, a.g.e. , *müsned'i ehl-i beyt*, no:2216

Bulundukları kabile ve topluluklar içinde İslam'ı yaşama imkânına sahip olamadıkları için Arap Yarımadasının çeşitli yerlerinden Medine'ye hicret edenler ve bekâr olup herhangi bir yurt-yuva edinemeyenler burada barındırılmıştır. Düzenli bir eğitim-öğretim faaliyetine tâbi tutulan bu öğrenciler, kendilerine ayrılan mekana "suffe" dendiğinden "Ashab-ı Suffe" veya "Ehl-i Suffe" diye anılmışlardır.

Zaman zaman Hz. Peygamber'i görmek ve İslam'ın temel esaslarını öğrenmek için gelen ve kalacak başka bir yeri olmayan misafirler de Suffe'de kaldığından ve ayrıca evlenip ev-bark sahibi olanlar Suffe'den ayrıldığından Ehl-i Suffe'nin sayısı daima aynı kalmamıştır.

Aralarında Talha b. Ubeydullah (ra), Ebû Said el-Hudrî (ra), Ebû Hureyre (ra), Ebû Zer el-Gıfârî (ra), Bilal-i Habeşî (ra), Abdullah b. Ömer (ra), Abdullah b. Mesud (ra), Berâ b. Malik (ra), Huzeyfe, Ammar, Habbab, Selamân-ı Fârisî, Suheybi'r-Rûmî, Ukbe b, Âmir, Ükkâşe gibi tanınmış sahabilerin de bulunduğu Suffe'de yatılı olmayanlarla birlikte öğrenci sayısı zaman zaman 400'e kadar çıkmıştır.¹⁷²

Kendilerini tamamıyla ilme vermiş oldukları için belirli bir gelirleri olmayan Ehl-i Suffe içinde gücü kuvveti yerinde olanlar odun kesmek, su taşımak gibi sınırlı işler yaparak mümkün mertebe ihtiyaçlarını gidermeye çalışıyordu. İhtiyaç içinde bulunsalar dahi iffet ve vakarları sebebiyle kimseden bir şey istemiyorlardı.

Bunun yanında Hz. Peygamber onların geçimleriyle bizzat ilgileniyor, Beytül Mal'e ve kendisine gelen malların büyük bir kısmını onlara ayırıyordu. Sahabeler de Hz. Peygamber'in teşvikiyle bu ilim ve irfan yuvasını destekliyor; bazen onlardan birkaçını evlerinde misafir ediyor bazen de üzeri hurma dolu dalları getirip burada yüksekçe bir yere asmak suretiyle onların geçimlerine yardımda bulunuyorlardı.¹⁷³

İlimle ilgili bu genel değerlendirmelerden sonra Hz. Peygamberin konu ile ilgili bazı hadis-i şeriflerini zikretmek uygun olacaktır.

حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا كَثِيرُ بْنُ شَنْظِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ، وَوَاضِعُ الْعِلْمِ عِنْدَ غَيْرِ أَهْلِهِ كَمَقْدَدِ الْخَنَازِيرِ الْجَوْهَرِ، وَالنُّوْلُ، وَالذَّهَبُ

¹⁷² Arif Köten-Durak Pusmaz, "Ashâbu's-Sufe", Şamil İslam Ansiklopedisi, 1990, İstanbul, c.1, s.165.

¹⁷³ Arif Köten-Durak Pusmaz, a.g.e. , s.165; Şulul, Kasım, a.g.e. , s.315

Enes b. Malik (ra)'dan, dedi ki; *Allah Resulü (sav) şöyle buyurdu: "İlim öğrenmek, her Müslüman'a farzdır."*¹⁷⁴

Bu hadis-i şerif ilim öğrenmenin erkek-kadın ayrımı olmaksızın tüm Müslümanlara farz olduğunu ifade ediyor. İbni Mâce'yi şerh eden Suyûti (ö. 911/1505) der ki: "Şeyh Muhyiddin en-Nevevi'ye bu hadis sorulunca şöyle demiştir: "Sahih olsa bile bu hadis zayıftır. Öğrencisi Hafız Cemaleddin el-Mizzî; "bu hadis, hasen derecesine ulaşacak derecede değişik yollarla rivayet edilmiştir. Hadis değişik yollardan tam rivayetini buldum ve bunları bir cüz şeklinde topladım." Beydâvî (ö. 951/), hadisin manası; "Kişi için elzem olmayan ilimlerin öğrenilmesi değildir. Bundan maksat, Allah'ın birliği gibi, nübüvvet gibi, namazın nasıl kılmacağı gibi Farz-ı Ayn olan ilimlerdir" diyor"¹⁷⁵

İlmin Çin gibi en uzak diyarlarda dahi olsa, Müslüman olmayan milletlerdeki ilim, hikmet ve faydalı şeylerin alınmasını emreden bu dinin mensupları yüce bir medeniyet kurmuşlardır. Bu medeniyete tek başına "*ilim medeniyeti*" dense yeridir. Zira ilmi dünyanın her tarafına taşıyan Müslümanlar aynı zamanda ilmin her çeşidini geliştirmek için çaba sarf etmişlerdir.

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ بْنُ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ " مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهُ فِي الدِّينِ

İbn Abbas (ra) dan, demişti Resûlullah (sav): ki: "*Allah kimin için hayır murad ederse onu dinde fakih kılar.*"¹⁷⁶

حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ جَنَاحٍ أَبُو سَعْدٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " فَكَيْفَةً وَاحِدَةً أَشَدَّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ "

İbn Abbâs (ra) dan, Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Şeytan için bir tek fakih(i aldatmak), bin abid(i aldatmaktan) daha zordur.*"¹⁷⁷

¹⁷⁴ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebi' el-Kazvîni, *Sünen-i İbn-i Mâce*, Daru's-Selam, Riyad, 2008, 4. Baskı, *Kitabu's-Sunneti*, 1/17.

¹⁷⁵ es-Suyûti, Celaleddin Abdurrahmân b. Ebû Bekr, Şerhu *Sünen-i İbn Mâce*, Kadim-i Kutub Hane, Karaçi, Tarih ve Basım yok, c. I, s. 20.

¹⁷⁶ *Müsned*, V/11 (2790) ; İbn Mâce, *Babu Fadli'l-Ulemâ*, 17/220.

¹⁷⁷ İbn Mâce, *Kitabu's-Sunneti*, 1/17; Tirmizî, *ilim*, 39/19.

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ عاصِمِ بْنِ أَبِي النَّجُودِ، عَنْ زَرِّ بْنِ حُبَيْشٍ، قَالَ: أَتَيْتُ صَفْوَانَ بْنَ عَسَلٍ الْمُرَادِيَّ، فَقَالَ: مَا جَاءَ بِكَ؟ قَالَ: فَقُلْتُ: جِئْتُ أَطْلُبُ الْعِلْمَ، قَالَ: فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " مَا مِنْ خَارِجٍ يُخْرُجُ مِنْ بَيْتٍ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ، إِلَّا وَضَعَتْ لَهُ الْمَلَائِكَةُ أَجْنَحَتَهَا رِضًا بِمَا يَصْنَعُ "

“Zer b. Habeş’den dedi ki, Safvan b. Assal el- Muradiye gittim, dedi ki: Seni buraya getiren sebep nedir? “İlim talebi” dedim. Dedi ki Resulullah (sav) dan şöyle işittim: “*Evinden ilim tahsil etmek maksadıyla çıkan bir kimseye melekler yaptığı işten hoşnutlukları sebebiyle kanatlarını onun için yayarlar*”¹⁷⁸

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ الْوَلِيدِ الْكِنْدِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْفَضْلِ، عَنْ سَعِيدِ الْمُقْبَرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : " الْكَلِمَةُ الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَحَيْثُ وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا "

“Ebu Hureyre (ra)’dan, Resulullah (sav) şöyle buyurdu: “*Hikmetli söz, müminin yitiğidir; her nerede onu bulursa onu almaya en layık kimse odur.*”¹⁷⁹

5- Hak ve Adalet Anlayışı

İslâm medeniyeti, öyle bir medeniyettir ki, idaresi altında bulunan bütün insanlar eşittirler. İslâm hükümeti, zayıfların hakkını kuvvetlilerden alır. Halkın mallarını, canlarını, ırz ve namuslarını korur, bekçilik eder. Halkın en iyi olanlarını başlarına idareci olarak seçen bir disiplinden oluşturur. İslâm medeniyeti, zulüm ve vahşetle halka kan kusturan, idaresi altında bulunanlara zulmeden bir yönetime karşı doğmuştur. Çünkü bu zulüm düzeni, halkı birbirine kırdıran, birbirinin malını gaspetme yarışına giren bir ortam oluşturmuştu. Ahlak adı altında gayrimeşru hareketleriyle insanların ahlakını bozuyordu. İnsanların en kötülerini idareciler ve hükümdarlardı. Hayvanları ve köpekleri tok gezerken, vatandaşları açlıktan kıvrıyor, saraylar en nadide elbiselerle döşenirken, halkı çırılçıplak dolaşıyordu.¹⁸⁰

Bundan ötürü insanların hak ve adalet getiren bir medeniyetin inanç ve hukuk nizamına teslim olmaları çok da zor değildi. İnsanlar bu medeniyete kucak açıyor ve rahatça kabulleniyorlardı. Bu dine girenler hiçbir şey kaybetmiyorlardı. Bilakis ölümün tadını, imanın lezzetini ve İslâm’ın büyüklüğünü görüyorlardı. Aynı zamanda kendisiyle

¹⁷⁸ Müsned, XXX/16-17 (18093)

¹⁷⁹ Tirmizî, *İlim*, 39/19.

¹⁸⁰ Nedvi, a.g.e., s. 192.

iftihar edecekleri güçlü bir devlete, canlarını ve mallarını uğrunda feda edecekleri bir kadroya, huzur dolu bir kalbe ve öldükten sonraki hayatta tam bir emniyete kavuşuyorlardı. İnsanlar kendi istekleriyle cahiliye kışlasından İslâm kışlasına geçiyorlardı. Cahiliye çemberi daralıyor, İslâm davası ise günbegün ufuklara yükseliyordu. Nihayet fitneler yeryüzünden silinip atıldı ve adaletin hâkim olduğu bir medeniyetin tevhit sancağı açıldı.¹⁸¹

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ أَسَامَةَ كُلَّمَا النَّبِيِّ فِي امْرَأَةٍ، فَقَالَ: " إِنَّمَا هَٰذَا مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، أَنَّهُمْ كَانُوا يُقِيمُونَ الْحَدَّ عَلَى الْوَضِيعِ، وَيَتْرَكُونَ الشَّرِيفَ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ فَعَلَتْ ذَٰلِكَ، لَقَطَعْتُ يَدَهَا "

Aişe (ra) dan Usame bir kadın konusunda Allahın peygamberine aracı olmak maksadıyla konuşmuştu. Resulullah (sav) şöyle buyurdu: *"Sizden öncekilerler içlerinden mertebesi düşük birisi hırsızlık yaptığında ona cezayı uyguluyorlardı, ancak şerefli ve soylu bunu yapınca onu terk ediyorlardı. Nefsime elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, hırsızlık yapan Fatıma da olsa, elini keserim."*¹⁸²

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ K قَالَ: " لَتَوُذَّنَّ الْحُقُوقُ إِلَى أَهْلِهَا حَتَّى يُقَادَ لِلشَّاةِ الْجُلَحَاءِ مِنَ الشَّاةِ الْقَرْذَاءِ "، وَفِي الدَّيْلِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَنَسٍ، قَالَ أَبُو عِيسَى: وَحَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ

Hak ve adalet anlayışını en veciz bir benzetmeyle anlatan bir hadiste Allah Resûlu, kıyamet günü tüm hakların sahiplerine iade edilirken, birbirleriyle vuruşan iki koyundan boynuzsuz olanın boynuzludan zayıf olduğu için hakkını alacağını ifade ediyor:

Ebu Hureyre (ra) dan, Allah Resülü (sav) şöyle buyurdu: *"Kıyamet günü mutlaka hak sahiplerine hakları verilecektir. Hatta boynuzsuz koyun, boynuzlu ökünü alacaktır."*¹⁸³ Müslim'in şerhini yapan en-Nevevî (ö. 767/1277) hadis-i şerifin anlamıyla ilgili şöyle der: "Bu hadis, kıyamet günü hayvanların haşri konusunda açıktır. Ayrıca mükellef olanlarla deliler ve çocuklar gibi mükellef olmayanların da haşredileceğini ifade etmektedir. Kendilerine davet ulaşmamış olanları da kapsadığına

¹⁸¹ Nedvi, a.g.e., s. 193.

¹⁸² Müsned, XIII/375-376 (7996) ; Buhârî, İkametil-Hudud, 12.

¹⁸³ Tirmizî, Kıyamet, 35/1; Müsned, 7163, Müslim, Birr, 45/60, no:2582.

dair Kur'ân veSünnette deliller vardır. Nitekim Cenabı Hak: “*Vahşi hayvanlar biraraya getirildiğinde*”¹⁸⁴ buyuruyor. Şeriatta lafızlar hakikate yorumlanabildikçe mecaza gidilmez. Alimler, kıyamet günü haşır ve yeniden yaratılma, mutlaka ceza ve mükafaat için olması gerekmiyor diyorlar. Boynuzsuz koyunun boynuzludan öç alması kısas anlamına gelmez. Çünkü kısas ancak sorumlulukla birlikte olur. Halbuki hayvanlarda teklif yoktur. Öylese buradaki kısas ancak karşılaştırma anlamında olmalıdır. ”¹⁸⁵

6-Cinsiyet Ayırımının Olmaması ve Eşitlik Anlayışı

Kur'ân insan neslinin erkek ve kadından devam ettiğini haber veriyor. Yani erkek ve kadın birbirini tamamlayan elmanın iki yarısı gibidir. Cinsiyet konusu bir üstünlük konusu değildir. Üstünlük ancak takva ileldir. ¹⁸⁶ Kul olarak erkek ve kadın ayırımı yapmayan Kur'ân “Ey İman edenler!”, “Ey İnsanlar!” diyerek erkek ve kadın herkese hitap etmektedir. Allaha kul noktasında insanlar tarağın dışı gibi eşittirler. Erkek ve kadın sadece yaratılış ve fitrat yönünden kendine özgü meziyetlerle donatılmış; böylece dünya hayatı ve insan neslinin devamlılığı teminat altına alınmıştır. Diğer taraftan kabile, millet, ırk, soy, nesep vb. fitrı olan ve insanın tercihine bırakılmamış tüm farklılıklar Allahın yüceliğinin birer ayeti olarak tevhit içerisindeki zenginlikleridir. ¹⁸⁷

“İslâm'a göre, kadın ve erkek eşit ve birbirini tamamlayan varlıklardır. Gerek ontolojik olarak, gerekse dinî sorumluluk, hukukî ehliyet, temel hak ve hürriyetler bakımından ilkesel bazda kadın erkek ayırımı söz konusu değildir. Ancak kadının konumunun belirlenmesinde, bu ilkesel esasların yanı sıra, İslâm'ın doğup geliştiği toplumlardaki sosyal ve kültürel çevre, özellikle ataerkil aile yapısı etkili olmuştur. Bu durum, İslâm toplumlarında farklı kadın anlayışlarının ortaya çıkmasının da sebebidir. Kadın ile ilgili Kur'ân ayetlerini anlamada ve yorumlamada, ayetlerin sosyo-kültürel nüzul süreci ve lafzî anlamının yanı sıra hangi gayelerin esas alındığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, kadının sosyal ve hukuki statüsü konusunda daha ileri adımlar atılması Kur'ân'ın ruhuna aykırı değildir. Bunun yanı sıra Kur'ân-ı Kerim'in ana ilkeleri ve Hz. Peygamber'in kadın ile ilgili genel tavır ve prensipleri ışığında, cinsiyet ayırımını çağrıştıran, kadını kadın olduğu için aşağılayan, temel hak ve hürriyetlerden

¹⁸⁴ Tekvir, 81/5.

¹⁸⁵ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî Ala Müslim*, Daru İhyai't-Turâsil Arabî, Beyrut, 2. Baskı, 1392, c.XVI, s. 137.

¹⁸⁶ Hucurat, 49/13, Nisâ, 4/1.

¹⁸⁷ Rum, 30/22.

mahrum bırakan bütün haber ve rivayetlerin ya özünden saptırılmış ya da uydurma olduğu dikkate alınmalıdır. Söz konusu uydurma haber ve rivayetlerden dolayı, İslâm dinini ve Peygamberini suçlama ilmî ve ahlakî değildir. Kadına hiçbir değerin verilmediği, kız çocuğuna sahip olmanın utanç verici bir durum kabul edildiği, bu nedenle bazen kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü bir dönemde İslâm, davetin başladığı ilk yıllarında kadını muhatap olarak kabul etmiş, bu konuda kadın erkek arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır.”¹⁸⁸

Âl-i İmrân sûresinde geçen, "sizler birbirinizdensiniz"¹⁸⁹; Tevbe sûresindeki âyette geçen "mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır"¹⁹⁰; Bakara sûresindeki. Ayette geçen "onlar size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz"¹⁹¹ ifadeleri, kadınla erkeğin birbirine denk ve birbirini tamamlayan iki unsur olduğunu vurgulamaktadır.

Nahl sûresinde, kadın-erkek ayırımı yapmadan inanıp iyi işleyenlerin, en güzel şekilde mükâfatlandırılacakları bildirilmektedir.¹⁹² Bu husus, Ahzab sûresinde ise, şöyle buyruluyor: *Şüphesiz Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkeklerle Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah, bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.* ”¹⁹³

Müfessirler, bu âyetlerin nuzulü ile ilgili birçok rivayetler naklederler. Ensar kadınlardan bazılarının, Kur’anda erkeklerin zikri geçmesine rağmen neden kadınların zikri geçmiyor, şeklindeki sözleri üzerine bu âyetlerin indiğine dair açıklamalar yapmaktadırlar.¹⁹⁴ Diğer taraftan erkeklere has uygulama ve düzenlemeler olduğu gibi kadın cinsine has uygulamaların olması da fitri olandır. Buna göre ilk dönemde Allah Resulü (sav) kadınlardan da biat ve bağlılık almıştı. Sosyal sorumluluklarını bildiren

¹⁸⁸ Bkz: Leyl 92/3-10.

¹⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/195.

¹⁹⁰ Tevbe, 9/71.

¹⁹¹ Bakara, 2/187.

¹⁹² Nahl, 16/87.

¹⁹³ Ahzab, 33/35, Ayrıca bkz: DİB. *Din işleri yüksek kurulu mütalaları*, Tarih: 02. 06. 2003.

¹⁹⁴ Muhammed Tahir b. Aşur, *Tefsir-i İbn Aşûr*, Muessetu’t- Tarih, Beyrut, ty. , 1. Baskı, c.XXI, s. 251.

peygamber, kadınlara has bir ortamda onlarla muhatap olmuştur. Bununla ilgili bazı hadisleri aşağıda zikrediyoruz: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: فَوَلَا يَعْصِيكَ فِي مَعْرُوفٍ، قَالَ: "إِنَّمَا هُوَ شَرْطُ شَرْطُهُ اللَّهُ لِلنِّسَاءِ"

*İbn Abbas (ra), kadınların biatıyla ilgili ayette geçen,"Herhengi bir iyilik hususunda sana asi olmasınlar" şartı hakkında şunu söylemiştir: "Bu, Allahın kadınlara koşmuş olduğu bir şartıdır. "*¹⁹⁵

حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَبُو يَعْقُوبَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَطِيَّةَ، عَنْ جَدِّهِ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: " لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ الْمَدِينَةَ، جَمَعَ نِسَاءَ الْأَنْصَارِ فِي بَيْتٍ، ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَيْهِنَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَقَامَ عَلَى الْبَابِ، فَسَلَّمَ عَلَيْهِنَّ، فَرَدَدْنَ السَّلَامَ، فَقَالَ: أَنَا رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ إِلَيْكُمْ، فَقُلْنَ: مَرْحَبًا بِرَسُولِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ، فَقَالَ: تُبَايِعُنَّ عَلَيَّ أَنْ لَا تُشْرِكُنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلَا تَسْرِقُنَّ، وَلَا تَزْنِينَ، وَلَا تَقْتُلُنَّ أَوْلَادَكُمْ، وَلَا تَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ تَفْتَرِيهِ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُنَّ، وَلَا تَعْصِينَ فِي مَعْرُوفٍ؟ فَقُلْنَ: نَعَمْ، فَمَدَّ عُمَرُ يَدَهُ مِنْ خَارِجِ الْبَابِ، وَمَدَدْنَ أَيْدِيَهُنَّ مِنْ دَاخِلٍ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ اشْهَدْ، وَأَمَرْنَا أَنْ نُخْرَجَ فِي الْعِيدَيْنِ الْعَتَقَ وَالْحَيْضَ، وَنُهِينَا عَنْ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ، وَلَا جُمُعَةٍ عَلَيْنَا، فَسَأَلْتُهُ عَنِ الْبُهْتَانِ، وَعَنْ قَوْلِهِ: فَوَلَا يَعْصِيكَ فِي مَعْرُوفٍ، قَالَ: هِيَ النَّيَاحَةُ "

Ummu Atiyye (ra) dan, dediki, Resulullah (sav),Medineye geldiğinde, Ensar'ın hanımları bir evde toplandı, sonra Ömer b. Hattab elçi olarak gelip kapının önünde durdu. Kadınlara selam verdi, kadınlar da Ömeri selamladılar. Dedi ki, ben Resulullah'ın size gönderdiği elçisiyim! Allah'ın elçisine ve onun elçisine merhaba! Ömer dedi ki, "Allah'a hiçbir şeyi eş koşmayacağınız, hırsızlık yapmayacağınız, zina yapmayacağınız, evlatlarınızı öldürmeyeceğinize, ellerinizin ve azalarınızın yaptığı bir iftira ile iftara yapmayacağınız ve bir iyilikte ona karşı gelmeyeceğinize dair Allah'ın elçisine biat ediniz" dedi. Kadınlar, evet biat ediyoruz dediler. Sonra Ömer kapının dışından elini uzattı onlarda içerinden uzattılar, Ömer: "Rabbim şahit ol! dedi. Ömer bize genç kızların ve hayızlı kadınların bayram namazlarına çıkmalarını, cenazeleri takip etmememizi emretti. Ömer'e buhtan ve "bir iyilik hakkında sana karşı

¹⁹⁵ Müsned, XLV/288 (27309) ; Buhârî, Tefsir, (Mümtehhine), 65/3.

gelmemeleri” hakkında sordular. O da : “ölenin arkasında ağıt yakarak ağlamaktır” diye cevap verdi.¹⁹⁶

İnsan olma ve sorumluluk açısından cinsiyetler arasında ayırım gözetmeyen İslâm medeniyeti, fitratın gereğine göre hareket ederek, kadın ve erkeği yerli yerince değerlendirmektedir. Neslin devamında, birbirini tamamlayan iki ana öge olarak kadın-erkeği bütün kabul eden fitrat dini, diğer taraftan anneliğin yüceliğini sürekli olarak ifade etmiştir. İlmin, faziletin, takva ve diğer yüce değerlerin cinsiyet ayırımına ihtiyacı yoktur.

7- İnanç, İbadet, Fikir ve Vicdan Hürriyeti

İslâm medeniyetinin temelleri vahye dayanmaktadır. Vahyin kaynağı Kur’ân insanın tamamen hür ve özgür yaratıldığını, aksi takdirde imtihan ve teklifin makul olamayacağını söylemektedir. Kur’ân, “Dinde zorlama yoktur”, “Sizin dininiz size, benim dinim bana” gibi ayetlerin koyduğu ilkelerle, din ve inanç özgürlüğünü tesis etmiştir. “İslâm hukukunda gayr-i Müslimlere ait zimmî hukuku ve İslâm ülkelerinde mevcut kilise ve havra gibi gayr-i müslimlere ait mabetleri, bu konuyu bütün berraklığı ile ortaya koymaktadır. İslâm tarihinde insanlar inançları sebebiyle hiçbir sıkıntıya girmemişler aksine inançlarını serbestçe yaşamışlardır. Bir Müslüman için Allah’ın bütün peygamberlerine inanmak ve saygı göstermek imanî bir zorunluluktur. Bugün Avrupa ülkelerinde şahit olduğumuz Hz. Muhammed’e hakaret içeren, yüz kızartıcı karikatürler, İslâm dünyasında hiçbir zaman yaşanmamıştır.”¹⁹⁷

“Düşünce, inanç, ifade, güvenlik, mülkiyet, yaşam ve benzeri sözcüklerle nitelenen hürriyet, temelde seçme hakkıdır. İnsanın yaratılışında iradeye dayalı bir seçme hakkı vardır. Bu seçme hakkı insan tabiatının bir parçası sayılan bu ilahi dinde bütün çeşitleri ile yer almıştır. İslâm’ın birinci kaynağı Kur’ân-ı Kerim’de, insanlardan, Yaratıcılarını bulabilmek için akıllarını kullanarak kâinatın nasıl yaratıldığını düşünceleri istenirken, ikinci kaynak olan sünnet-i seniyyedeserbest düşüncenin (tefekür) bir ibadet formu olduğu belirtilmektedir.”

Batıda ise hürriyetin tanımı; başkasını rahatsız etmemek kaydıyla insanın her istediğini yapabilmesidir. Batı’da ciddi manada hürriyetten ilk defa 1789 Fransız İnsan

¹⁹⁶ Müsned, *Müsned’ü-Nisâ*, 26763.

¹⁹⁷ Baltacı, Cahit, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İFAV, , İstanbul, 3. Baskı, 2010, s. 55-56.

Hakları Beyannamesi'nde bahsedilmiş ve hürriyet, 'başkasına zarar vermeden her şeyi yapabilmektir' şeklinde tarif edilmiştir. İslâm hukukunda ise 14 asırdır bütün insanlar için kabul edilen hürriyet şu şekilde tarif edilmiştir: Ne kendisine ve ne de başkasına zarar vermemek şartıyla dilediğini yapmaktır. Hürriyet odur ki, adil kanunlar dışında bir kimse kimseye tahakküm etmesin. Herkesin hakları mahfuz kalsın ve meşru dairede her şey serbest olsun. İslâm'a göre insanlar hürdürler; ancak Abdullah (Allah'ın kulu)'durlar. İslâm'da hürriyetin sınırları iki esasla çizilir: Birincisi: Tahakküm ve istibdat ile başkasını zillet altında bırakmamak. İkicisi: zalimlere boyun eğmemek. İslâm hukuku insanın her aklına geleni ve arzu ettiğini yapması demek olan 'mutlak hürriyeti' kabul etmemekte, belki hayvanlık, şeytanın istibdadı ve nefsin esareti olarak vasıflandırmaktadır. İslâm inanç sistemi içinde hürriyet, nefsine (kendine) ve başkasına zarar vermemek şartıyla temel hak ve hürriyetlerden istifade etmek tarzındadır. Said Nursî, mutlak hürriyetin hayvanlık olduğunu ve hürriyetin şeriatla takyid olunması lazım geldiğini şu sözleriyle ifade etmektedir: "Öyleleri hürriyeti değil, belki sefahet ve rezaletlerini ilân ediyorlar ve çocuk bahanesi gibi hezeyan ediyorlar. Zira nâzenin hürriyet, âdâb-ı şeriatla müteeddibe ve mütezeyyine olmak lâzımdır. Yoksa sefahet ve rezaletteki hürriyet, hürriyet değildir. Belki hayvanlıktır, şeytanın istibdadıdır. Nefs-i emmâreye esir olmaktır. Hürriyet-i umumî, efrâdın zerrât-ı hürriyâtının muhassalıdır. Hürriyetin şeni odur ki, ne nefsine, ne gayrıya zararı dokunmasın. "¹⁹⁸

"Şeriat dairesinden hariç olan hürriyet ya istibdat veya esaret-i nefis veya canavarcasına hayvanlık veya vahşettir. Böyle laubaliler ve zındıklar iyi bilsinler ki, dinsizlikle ve sefahetle sahib-i vicdan hiçbir ecnebîye kendilerini sevdiremezler ve benzetemezler. Zira mesleksiz ve sefih sevilmez. Ve bir kadına yakışır istihsan ettiği libası erkek giyse maskara olur." "Hürriyeti âdâb-ı şeriatla takyid ediniz (şeriatın esaslarıyla sınırlayınız). Zira cahil efrat ve âvâm-ı nâs (cahil kimseler) kayıtsız hür olsa, şartsız serbest olsa, sefih ve itaatsiz olur. "¹⁹⁹

Said Nursi bu ifadelerin yanında hürriyeti imanın hassası olarak görür ve devamında şöyle der: "Zira, rabîta-i iman ile Sultan-ı Kâinata hizmetkâr olan adam, başkasına tezellül ile tenezzül etmeye ve başkasının tahakküm ve istibdadı altına girmeye o adamın izzet ve şehamet-i imaniyesi bırakmadığı gibi; başkasının hürriyet ve hukukuna tecavüz etmeyi dahi, o adamın şefkat-i imaniyesi bırakmaz. Evet, bir

¹⁹⁸ Said Nursi, *Münazarat*, Söz Basım Yayın, Haziran, 2007, İstanbul, s. 50-55.

¹⁹⁹ Said Nursi, *Hutbe-i Şâmiye*, Mega Basım Yayın, 2000, İstanbul, s. 103.

padişahın doğru bir hizmetkârı, bir çobanın tahakkümüne tezellül etmez. Bir biçareye tahakküme dahi o hizmetkâr tenezzül etmez. Demek iman ne kadar mükemmel olursa, o derece hürriyet parlar. İşte Asr-ı Saâdet...”²⁰⁰

Yaratılanlar arasında, irade sahibi tek varlık, sadece insanoğludur. Aynı zamanda en mükemmel surette yaratılmış olup, mahlûkatın da en üstünüdür.²⁰¹ Kur’ân bu hürriyeti şöyle anlatıyor: “Gerçek şu ki, biz insanı katışık bir nutfeden (erkek ve kadının yumurtasından) yarattık; onu imtihan edelim diye, kendisini iştir ve görür kıldık. Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör.”²⁰²

Tarihte İslâm medeniyetini temsil eden tüm devletler, inanç ve düşünce hürriyetinin kalesi olmuşlardır. Medineye hicretten yaklaşık olarak beş ay sonra, *ensar-muhacir* arasındaki *kardeşlik ve muâhâtı* oluşturan Allah Resulü (sav), birlikte yaşamanın en önemli kısmı olan *akîde kardeşliği*’nin temelini atmıştır. Daha sonra Hz. Peygamber, Medinedeki Yahûdi ve Hristiyanlarla “*Medine Sözleşmesi*”ni imzalayarak tarihdeki ilk yazılı anayasa metnini oluşturmuştur.²⁰³ Böylece devlet, onların inançlarına saygı gösterecek ve haksızlıklara karşı koruyacaktı. Yahûdiler de bir saldırı durumunda Müslümanlarla birlik olup Medine’yi savunacaklardı (17 md.). 25. Madde şöyle söylemektedir: “Müslümanlar Yahûdilerle birlikte tek bir topluluktur. Onlar kendi dinlerine, Müslümanlar da kendi dinlerine göre yaşayacaklardır.”²⁰⁴ Daha sonra, Hulefâ-i Râşidin, Emeviler, Abbasiler, Eyyûbiler, Fatimiler, Selçuklular ve son olarak Osmanlılar da²⁰⁵ diğer din mensupları, azınlıklar, farklı ırklar birarada Müslümanlar’ın kurduğu medeniyetlerin gölgesinde huzur içerisinde yüzyıllarca yaşamışlardır. Burada konuyu, Ebû Davud’un rivayet ettiği ve Yahudi komşuya ikramı emreden Abdullah b. Amr (ra)’ın Peygamberimizden rivayet ettiği bir hadisini zikrederek noktalamak istiyoruz: “Abdullah b. Amr (ra) dan, kendisi bir koyun kurban etmişlerdi. Dedi ki: “Yahudi komşuma verdiniz mi? Ben Resulullah’ın şöyle dediğini işittim: “Cebrâil, bana komşuluk hakkında o kadar vasiyyette bulundu ki, birbirlerine varisçi kılacak sandım.”²⁰⁶

²⁰⁰ Aydın, M. Fatih, ‘*Veda Hutbesinden İnsanlığa Mesajlar*’ adlı makale, Köprü Dergisi, Güz, S.80, 2002.

²⁰¹ Tin, 95/4, Bakara, 2/30.

²⁰² İnsan, 76/2.

²⁰³ Şulul, Kasım, a.g.e., s. 318.

²⁰⁴ Hamidullah, a.g.e, s. 173.

²⁰⁵ Heyet, Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama, s. 118.

²⁰⁶ Ebû Davud, Edeb, 123.

Daha önceden zikri geçen bir hadiste de önünden Yahudi bir kimsenin cenazesi geçerken Allah Resulü (sav), ayağa kalkmış, kendisine ölen kişinin bir Yahudi olduğu söylenince, “*Bir insan değil mi?*”²⁰⁷ diyerek, ashabını ve bizleri farklı din mensuplarına davranış konusunda eğitmişlerdir. Buhârî’yi şerh eden İbn Hacer el-Askalani (ö. 852/1449), hadisin şerhinde şöyle der: “Bu tüm cenazeler için müstehaptır. Burada Yahudinin zikredilmiş olması diğer din mensupları içinde ayağa kalkmanın mustehap olduğu anlamına gelir.”²⁰⁸

8- Çalışma Hayatı

İslâm medeniyeti, bir çalışma, üretme ve helal kazanç medeniyetidir. Tembelliği, başkasının sırtından geçinmeyi, haksız kazanç elde etmeyi, faiz ve sömürü düzenini, insanların alın teri ve emeklerini sömürmeyi yasaklayan ve helal kazancı da ibadet kabul eden bir medeniyettir. Müminlerin haftalık bayram ve buluşma günleri olmasına rağmen Cuma günü için, namazdan sonra yeryüzüne dağılıp rızık temininde bulunmayı emrediyor. Belki Cuma gününün tatil günü olduğu ile ilgili yaygın kanıya rağmen, Kur’ân namazın akabinde çalışma için harekete geçmeyi emrediyor: “*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfunden nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.*”²⁰⁹

Ayet-i kerimeye dikkatle bakıldığında, “*Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın*” denilerek, namaza koşma emredilmekte, ancak namaz biter bitmez, çalışma hayatı devam ettiği için yeryüzüne dağılma emredilmektedir. Bu durum inananlar için haftalık bayram mesabesinde kabul edilen Cuma günü için söz konusu ediliyorsa, diğer günler için çalışmanın ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

“*Allah, alışverişi helal, ribayı ise haram kılmıştır.*”²¹⁰ “*Ancak aranızda yapıp bitirdiğiniz peşin bir ticaret olursa, bu durum farklıdır.*”²¹¹ “*Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması müstesna, mallarınızı, batıl (haksız ve haram yollar) ile*

²⁰⁷ Bûharî, *Cenâiz*, 49.

²⁰⁸ İbn Hacer el-Askalani, *a.g.e.*, s. 215.

²⁰⁹ Cuma’, 62/9-10.

²¹⁰ Bakara, 2/275.

²¹¹ Bakara, 2/282.

aranızda (alıp vererek) yemeyiniz.”²¹² “İnsan için ancak gayret ettiğinin karşılığı vardır.”²¹³

Gayret ve çaba üzere bir medeniyet tesis eden Allahın Resulü’nden bu konuda o kadar çok hadis rivayet edilmiştir ki, müstakil bir eser oluşturacak kadar geniştir. Biz burada bazılarını zikretmekle yetineceğiz:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ. ح وَحَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا فَيَأْكُلُ مِنْهُ طَيْرٌ أَوْ إِنْسَانٌ أَوْ بَهِيمَةٌ إِلَّا كَانَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ

*Enes (ra) dan, dedi ki; Resulüallah (sav) şöyle buyurdu: “Bir müslüman ağaç diker veya ekin eker de ondan kuş, insan veya hayvanlar yerse, bu yenen şey onun için bir sadaka olur.”*²¹⁴

حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ أَخْبَلًا، فَيَأْخُذَ حُرْمَةً مِنْ حَطَبٍ فَيَبِيعَ، فَيَكْفَ اللَّهُ بِهِ وَجْهَهُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ أُعْطِيَ أَمْ مَنَعَ "

Zubeyr b. Avvam(ra) dan, Resulullah (sav) şöyle buyurdular:

*“Sizden birinizin ipini alıp onunla demek odun toplayarak satması (bu şekilde geçimini sağlaması), böylece insanlardan istememesi, isteyip de bazılarının verip bazılarının da vermemesinden daha hayırlıdır.”*²¹⁵ Dilenme, başkalarına yük olma, fitratın kanunlarına da ters olan adaletsiz bir uygulamadır. Gerek Kur’anda, gerekse de hadislerde kınanmış, “dağda odun toplama” örneği ile Allah Resulü, kendi kazancı ile geçinmenin örneğini vermiştir.

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ ثَوْرٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ، عَنْ الْمُقْدَامِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ: " مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ، خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلٍ يَدِهِ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلٍ يَدِهِ "

²¹² Nisâ, 4/29.

²¹³ Necm, 53/39.

²¹⁴ Buhârî, Muzaraa', 1.

²¹⁵ Buhârî, Büyu', 15.

*Mikdâm b. Ma'dikerîb (ra)'dan, Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Hiçbir kimse elinin kazandığından daha bir kazanç yememiştir. Allahın Nebisi Davud aleyhisselam bile, el emeği ile kazandığını yiyiyordu."*²¹⁶ Alış verişte satılan malın ayıbının gizlenmemesi gerekmektedir. Malın kusurunu ve ayıbını gizleyerek kâr elde eden haram işlemektedir.

وَقَالَ عُفْبَةُ بْنُ عَامِرٍ: لَا يَحِلُّ لِامْرِئٍ يَبِيعُ سِلْعَةً يَغْلَمُ أَنَّ بِهَا دَاءً إِلَّا أَخْبَرَهُ

*Ukbe b. Amir (r) dan dedi ki: "Satıcı sattığı malını kusurunu bilip de söylemediği müddetçe kendisine helal olmaz."*²¹⁷

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ صَالِحِ أَبِي الْخَلِيلِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، رَفَعَهُ إِلَى حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " الْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا، أَوْ قَالَ حَتَّى يَتَفَرَّقَا، فَإِنْ صَدَقَا وَبَيَّنَّا، بُورِكَ لَهُمَا فِي بَيْعِهِمَا، وَإِنْ كَتَمَا وَكَذَبَا، مُحِقَّتْ بَرَكَتُهُمَا

*Abdullah b. Haristen merfu olarak, Hakim b. Hizam (ra) dan bildirildiğine göre, Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Satıcılar ayrıldıkları müddetçe -veya ayrıluncaya kadar (alışverişi biritip bitirmemekte) muhayyerdirler. Şayet doğru davranır, herşeyi açık söylerlerse, herikisine bereketli olur. Ancak gizler ya da yalan söylerlerse alış verişlerindeki bereket kaybolur."*²¹⁸

حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ الدَّمَشَقِيُّ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ سَعِيدٍ بْنُ عَطِيَّةِ السَّلْمِيِّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " أَعْطُوا الْأَجِيرَ أَجْرَهُ قَبْلَ أَنْ يَجِفَّ عَرَقُهُ

*Abdullah b. Ömer (ra) dan rivayet edilmiştir. Dedi ki Resulullah (sav) şöyle buyurdu: "Çalışana ücretini henüz teri kurumadan ödeyiniz."*²¹⁹ Benzer bir rivayet ise *Buhârînin Sahihinde*, Ebu Hureyre'den rivayet edilmiştir. Bu rivayette "bir işçiyyi istihdam edip işini yaptırdığı halde ücretini vermeyen kişinin" kıyamet günü Cenab-ı Allah'ın hasmı olacağı²²⁰ ibaresi mevcuttur. Ayrıca çalışan insan ne kadar ücret alacağını bilerek çalışmalıdır. Böylece iş bitiminde kendisine ödenen miktara razı değilse şayet, geriye dönüşü olmayan bir mağduriyet yaşamamış olacaktır.

²¹⁶ Buhârî, *Büyu'* 15; İbn Mace, *Ticarat*, 12/1.

²¹⁷ Buhârî, *Büyu'* 19.

²¹⁸ Buhârî, *Büyu'* 19.

²¹⁹ İbn Mace, *Rehâin*, 16/ 4.

²²⁰ Buhârî, *İcare*, 10.

Tüm bu rivayetler, hak, adaleti gözetip, emeğin değerini kutsayan, hiçbir surette çalışan insanın insan ve iş gücünü sömürmeye müsaade etmeyen bir medeniyet anlayışının iktisadi ilkelerini belirlemektedir. Diğer taraftan hayvansal servetin korunmasının insan sağlığını korumayla alakasını göz önüne sererek “*sakın hasta olan deveyi sağlam devenin yanına uğratmayın*”²²¹ buyurarak, insan hayatını garanti eden ilkeler koymaktadır. Kurbanlık hayvanların kesilmesini yasaklaması da, iktisadi yönü bulunan hadislerdendir.²²² “Çünkü başka bir koyunun *onun* yerine kesilme imkânı varsa ve herhangi bir zaruret de bulunmuyorsa, sağmal koyunun sütünden faydalanmaya engel teşkil eder. Bunun için Resulullah (sav), “*Sağmal koyunu kesmekten sakının*” ve başka bir rivayette “*Çok süt veren koyunu kesmekten sakının*” buyurmuştur.²²³

Bir diğer hususta hayvanı kurban ederken ona eziyet etmemek maksadıyla, karşısında bıçağı bilinmesi ve ehil insanlar tarafından kesimin yapılmasıyla hayvana verilecek acıyı en aza indirmek gibi ilkeler anlatılmaktadır. Çalışma hayatının gerektirdiği tecrübe yanında, insaf ve merhametin daima bir ilke olması vurgulanmaktadır.

Şeddad b. Evs(ra) dan, dedi ki, Resulullah(sav) dan ezberlediğim iki şey şunlardır: “Şüphesiz ki Allah, her şeyde ihsanı emretmiştir. Öldürdüğünüzde iyi öldürün. Kurban edeceğiniz zaman da kesimi güzel yapınız. Sizden biriniz bıçağını iyice bilesin ve hayvanı rahatlatсын.”²²⁴ Çalışma, kazanma emredilmiş, ancak bazı şartlar ve ilkeler de belirlenmiştir. Örneğin haksız kazanç olan faiz, tefecilik, sömürü, aldatma, piyasa fiyatının üstünde kâr elde etme (ğubnu fahiş) gibi, birçok haram fiil yasaklanmıştır. Kişinin el emeğinin temizliği vurgulanırken Davut (as)’ın dahi el emeğini yediği²²⁵ ifade edilerek, kral bir peygamberin örnekliliği ifade edilmiştir.

9-Dünya- Âhiret Dengesi

İslâm medeniyeti, her iki dünyanın dengeli kurulması esasına dayanır. Hristiyanlık gibi ne sadece ahiret, Yahudilik gibi ne sadece dünyayı önemser. Aksine birini diğerinin devamı ve kazanma alanı kabul eder. Böylece dünyayı ahiretin kazanılma yeri olarak görürken, tümüyle maddeci veya tümüyle manacı olmayı engelleyen bir orta yol izler.

²²¹ Buhârî, *Tıp*, 53, 54.

²²² Kardavî, a.g.e., s. 285.

²²³ İbn Mace, *Zebaih*, 27/7.

²²⁴ Müslim, *Sayd, Zebaih*, 5055.

²²⁵ Buhârî, *Büyu*, 18.

Böylece kaynağı vahiy olup tahrife uğramış diğer tevhit dinlerinin de en son ve kâmil halini ifade eder. İslâm medeniyetini kuran Müslümanları, bu yönleriyle Kur'an, "İnsanlara şahit olmak" için "iyiliği emreden kötülükten nehyeden" orta bir ümmet olarak vasıflandırmıştır.

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ

"Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi; babanız İbrahim'in dininde (de böyleydi). Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, O, gerek daha önce (gelmiş kitaplarda), gerekse bunda (Kur'an'da) size «müslümanlar» adını verdi. Öyle ise namazı kılın; zekâtı verin ve Allah'a sımsıkı sarılın. O, sizin mevlânızdır. Ne güzel mevlâdır, ne güzel yardımcıdır!"²²⁶

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

"Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır."²²⁷ Burada Kur'ani bir mucizyede işaret etmek istiyoruz. 286 ayetten oluşan ve Kur'anın en uzun sûresi olan Bakara sûresinin tam ortasındaki 143. ayet, ilginçtir ki, "Sizi orta vasat bir ümmet kıldık" diyen ayet-i kerimedir.

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ

"İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. Senin yöneldiğin yeri (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenenden ayırd etmemiz için kible yaptık. Bu, Allah'ın

²²⁶ Hac, 22/78.

²²⁷ Âl-i İmran, 3/110.

hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayıf edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir. ”²²⁸

Elmalı Hamdi Yazır (ö. 1942), ayetin tefsirinde şöyle diyor: “Cenab-ı Hak, Resulü Muhammed’e bu hidayeti bahsetmiştir. Ve ey Muhammed ümmeti! Sizi işte böyle bir doğru yola hidayet etmek suretiyle **وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا** Biz sizi vasat (orta), merkezve her tarafı denk, mutedil, uyumlu, ılımlı ve hayırlı bir ümmet yaptık. **لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ** ki siz diğer insanlar üzerine sözlü olarak veya fiilen veya halen adil bir şahit ve örnek alınacak kimseler olasınız. İşte Cenab-ı Hak, Muhammed ümmetini insanlar arasında böyle hakşinas, doğru sözlü, adil, dürüst ve iyi ahlak sahibi, ilim ve irfan ile seçkin, şahitlik yapmaya layık, merkezi bir cazibeyi ve imameti haiz, önder bir cemaat yapmak ve tam manasıyla adil ve hâkim bir ümmet teşkil etmek için, Hz. Muhammed Mustafa’nın gölgesinde ve çevresinde insanları yeni bir sıratı müstakime hidayet buyurmuştur. Müslümanlar şuna buna uyuntu olmayıp, başka milletlere nümûne-i imtisal (örnek) ve merci olması gerekecektir.”²²⁹

Yahudilerin sapmalarının uzun uzun izah edildiği Bakara sûresi, bu yönüyle sanki de Fatiha sûresindeki **غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ** “gazaba uğrayanlar” kısmının tafsilatı ve açıklaması, Âl-i İmran sûresi de **وَالضَّالِّينَ** “sapıklığa düşmüş olanlar” kısmının açıklaması hükmünde olmaktadır. Tarihsel tanıklığın yaşandığı, özünde vahiy kaynaklı olup daha sonra müntesipleri eliyle tahrif edilen bu iki yolun, ifrat ve tefrit olduğu, din ve dünyayı bir taraftan, dünya ve ahireti ise bir diğer taraftan birbirinden kopardığı ilan edilerek, son ve mütekâmil vasat dinin ilkeleri adım adım anlatılmaktadır. Yani Fatiha sûresi, herkesin bildiği yaşanmış ve yaşanması devam eden Yahudi ve Hristiyanların olumsuz tutumlarını gözler önüne sererken, “en doğru yol olan İslâm”ın daha rahat anlaşılmasını hedeflemiştir. Buna göre, Kur’ân’ın tamamı ise **صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ** “Nimet verip razı olduklarının yolu”²³⁰ kısmının açıklaması olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıklamaya da **ذَلِكَ** “O kitap (Kur’ân); onda asla şüphe yoktur. O, müttakîler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.”²³¹ ayetiyle başlamak suretiyle doğru yolun kendisinde şüphe olamayan ku kitap olduğunu beyan ediyor. Genel anlamı itibarı ile sünnet de, bu kitabın uygulama pratiğidir. “Çünkü kitap, İslâmın

²²⁸ Bakara, 2/143.

²²⁹ Elmalı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusret Bolelli, Abdullah Yücel, Azim Dağıtım, İstanbul, c. I, s. 432.

²³⁰ Fâtiha, 1/7.

²³¹ Bakara, 2/2.

ilkesel/teorik; Sünnet ise, davranışsal/pratik kaynağı ve sunumudur.”²³² “Bir başka ifade ile söylersek, İslam’da hem bireysel hem de toplumsal dönüşüm ve gelişimin adı sünnettir. Yani gelişimi, bütün boyutlarıyla medeniyeti sünnet temsil etmektedir. Ya da İslâm medeniyeti, ilkesel bazda vahyin, uygulama ve pratik anlamda sünnet-i seniyyenin ürünüdür.”²³³

Müfessirlerin çoğunluğu gazaba uğrayanlardan maksadın Yahudiler, sapıklığa düşenlerden maksadın ise Hristiyanlar olduğunu söylemişlerdir. Hatta İbni Cerir Taberi ve İbn Ebi Hatim: “(gayril mağdubi aleyhim) ile Yahudilerin (ve lad dallin) nin Hristiyanlar olduğu şeklindeki tefsirde, tefsirciler arasında ihtilaf olduğunu bilmiyorum” demiştir. Bunu destekleyen birçok sahih hadisi zikretmişlerdir.²³⁴

Dünya serveti konusunda ulaşılmaz bir zenginliğin sembolü olan Kârun Kur’ân’ın verdiği örneklerden biridir. Kendisine, verilen nimetlerle şırmaması ve dünya-ahiret dengesini gözetmesi tavsiye edilir; ancak o, kibirlenme yolunu tutar. Daha sonra tüm mal varlığıyla beraber yeri dibine geçer, herşeyini kaybeder. Kur’ân burada müşahhas bir örnek sunar.

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ
الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

“Allah’ın sana verdikleri içinde Âhiret yurdunu ara, dünyadan da nasibini unutma. Allah’ın sana güzel davrandığı gibi sen de güzel davran/Allah’ın lütufta bulunduğu gibi sen de lütufta bulun. Yeryüzünde fesat isteyip durma, çünkü Allah fesat peşinde koşanları sevmez”²³⁵

Aynı şekilde bahçe sahiplerinden bahseden Kehf sûresinde olayda, mal ve mülkün Allah’dan bir lütuf ve ikram olduğunu eden ve itiraf etmeyen iki kıssaları anlatılır. İnkârcı kişinin bahçesini kasıp kavuran bir azapla cezalandırılması, geçici olan dünya ile baki bir dünya elde edilmeyeceği, ancak bâkî olan bir ahiret yurdunun elde edilebileceği müşahhas olarak anlatılmıştır.²³⁶ Kalem sûresinde ise mallarını fakirlerle bölüşmemek için erkenden kimseye görünmeden hasada giden mal sahiplerinin, bahçelerini saran bir

²³² Çakan, İsmail Lütfi, a.g.e., s. 213.

²³³ Çakan, a.g.e., s. 213.

²³⁴ Elmalılı, a.g.e., c. I s. 135.

²³⁵ Kasas, 29/77.

²³⁶ Kehf, 18/33-44.

ateş ile helak edildikleri anlatılmaktadır. Bunlar da zenginlerin malındaki fakirin hakkını gasbetme cürmünü işlemişlerdir.²³⁷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرِمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ وَلَا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ

“Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah’ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez. Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden helâl, iyi ve temiz olarak yiyin ve kendisine inanmakta olduğunuz Allah’a karşı gelmekten sakının.”²³⁸

Bir diğer dikkati calib ayeti kerime de şudur: *“İnsan için وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ”* ancak çalıştığı vardır”²³⁹

إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌّ وَلَهُوَ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أَجْرَكُمْ وَلَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ

“Şüphesiz dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Eğer inanır ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, O size mükâfatınızı verir ve sizden mallarınızı (tamamen sarf etmenizi) istemez”²⁴⁰ En son din olarak İslâm, fitrata uygun, din ve dünya, dünya ve ahiret dengesini kuran vasat dindir. Aşırılığın maddi olanı ve manevi olanı da bu dinde dengelenmiştir. Dünya ahiretin kazanıldığı yer olarak gereklidir. Ancak, ahiret asıl varılacak yerdir. Burada Mevlana Celaleddin er-Rûmi (ö. 1273)’nin yaptığı güzel benzetmeyle son verelim. Diyor ki gemi ancak denizde yüzebilir; fakat aynı gemi su aldığı anda ise batar.

10- Barış ve Kardeşlik

Bazılarına göre İslâm, *سلم* silm” kökünden gelmektedir. Buna göre anlamı, “barış, güven ve esenlik” demektir.²⁴¹ Önce yaratıcıyla barış, sonra da tüm yaratılanlarla barış içerisinde olmak demektir. Buna göre “silm” savaşın karşıtı bir isimdir. İslâm, selm’e girmektir; bu da taraflardan her birinin diğerinin şerrinden korunmasıdır.”²⁴² İslâm’a

²³⁷ Kalem, 68/17-33.

²³⁸ Maide, 5/87-88.

²³⁹ Necm, 53/39.

²⁴⁰ Muhammed, 47/36.

²⁴¹ İsfahânî, a.g.e., s. 510; *Lisan’u- Arab*, c. XII, s. 298.

²⁴² İsfahânî, a.g.e. s. 511.

girmek savaşı terkle yaradanın kulu olduğunu kabul demektir. Yaratanla barış imzalayan, bu anlaşma gereği tüm kâinat ve yaratılmışla ilişkisinde de barış ve uzlaşma esası üzerinden hareket edecektir. *سلام*, *مسلم*, *هپ* güven, huzur, barış, uzlaşma gibi anlamlar içeren kelimeler, *اسلام* kelimesiyle aynı kök gelmektedir.²⁴³ Buna göre İslâm, huzur ve güveni tesis eden ilahi ve Rabbani son dindir. Allah katında ki son ve müttekâmil din olarak, vahyin tamamlanmış ve insana sunulmuş halidir.²⁴⁴ Hz. Peygamber bu dinin uygulamalarını bir anlayış ve medeniyete dönüştürmüştür. Dünya ve hayata dair her ne varsa, İslâm nazarından ilahi bir yorumla yorumlanmış ve böylece dünyadaki huzur, barış, kardeşlik ve bir arada yaşayabilme tecrübesi ispatlanarak insanlığa sunulmuştur.²⁴⁵ Kur’ân-ı Kerimde İslâmın barış anlamında kullanımı ile ilgili ayet-i kerimede şöyle buyruluyor:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

“Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.”²⁴⁶ Buradaki barış anlamı, şu ayetlerde de zikredilmektedir: “Eğer barışa eğilim gösterirlerse, sen de buna yanaş.”²⁴⁷ “Size barış teklifi sunana “sen mü’min değilsin demeyin”²⁴⁸ Bu ayetin, İslâm’ı kabul edip barış istedikten sonra öldürülenler hakkında indiği söylenir.²⁴⁹

“İnsan merkezli bir uygarlık olan İslâm medeniyeti için insan, önemli ve saygıya değer bir varlıktır. Dünyanın imar ve ıslahı vazifesi insana verildiği için, insan bu görevle yükümlü tutulmuş ve nesiller boyunca sorumluluğu kendisine hatırlatılmıştır. Yine zaaf ve eksiklerini Kur’ân, sünnet ve aklın rehberliğinde telafi etmesi istenmiştir. Bununla birlikte insanın haklarının, özgürlüğünün ve onurunun korunması için her türlü tedbiri almıştır. Böylece kadın, çocuk, köle ve engellilerin hak ve hukukları özel fikhî prensip ve düzenlemelerle muhafaza altına almıştır. Nihayetinde İslâm medeniyeti’nde insanın inanç, can, mal, nesil ve akıl gibi temel değerleri korunmuştur. Bu anlamda

²⁴³ *Lisan’ul-Arab*, c. XII, s. 298; İsfahânî, a.g.e. s. 510.

²⁴⁴ Âl-i İmran, 3/19; Maide, 5/3.

²⁴⁵ Akdoğan, a.g.e., s.399.

²⁴⁶ Bakara, 2/208.

²⁴⁷ Enfâl, 8/61.

²⁴⁸ Nisâ, 4/94.

²⁴⁹ İsfahânî, a.g.e., s. 510.

İslâm medeniyeti, kardeşlik medeniyetidir. Zira İslâm, insan haklarının ötesinde kardeşlik hakları getirmiştir.”²⁵⁰

Kardeşliğe gelince, Kur’ân ve Sünnet inananların birbirlerine akide bağıyla kardeş olduklarını ifade ediyor. Öyle ki, bu kardeşlik kan ve akraba kardeşliğinden daha üstün ve güçlüdür.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

*Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.”*²⁵¹ Rağıb el-İsfahani (ö. 502/1108), ayetteki mü’minlerin kardeş olduğunu beyan eden ayetin başındaki ‘انما’ hasr edatından hareketle, “*Sadece mü’minler kardeşlerdir.*” diye anlamıştır.²⁵² Allah’ın Resulü bu kardeşliğin en ileri boyutunu Medîne’de Mekkeli muhacirler ile Medîneli Ensar arasında gerçekleştirmiştir.²⁵³ “Medîne’ye varışından yaklaşık beş ay kadar sonra, Resulullah (sav) Mekkeli ve Medîneli bütün ailelerin başkanlarının katıldığı bir toplantı düzenledi ve kendilerine somut, basit ve etkili bir çözüm önermek suretiyle, Muhacirlerin uyumlarını kolaylaştırmak için, kendilerini samimi bir işbirliğine teşvik etti. Medineli her bir aile reisi, en azından durumu elverişli olanlar, Mekkeli bir Muhacir ailesini yanına alacaktı. Böylece ortaya çıkan karşılıklı kardeşlik ilişkisi içerisinde her ikisi de birlikte çalışıp kazançlarını bölüşecekler, hatta birbirlerinin mirasçısı olacaklardı. Herkes bu konuda anlaştı ve Resulullah (sav) derhal belli sayıda Mekkeli Muhaciri (Makrızı’ye göre 186 aileyi) aynı anda Medineli Ensar’ın yanına yerleştirdi. Bunlardan bir bölümünün kardeşlik anlaşması kura çekerek belirlenmiştir. (Osman b. Mazun örneğinde olduğu gibi)²⁵⁴ Ensar’ın Resulullah (sav)’den arazilerin yarısını alıp Muhacirlere vermek istemelerinden, bu konudaki coşkularının ciddiyet ve samimiyetini anlamak mümkün.²⁵⁵ Bu durumda Mekkelilerin izzeti nefisleri aşağı kalmamış ve yapılacak bir kira sözleşmesine göre arazilerini kendilerine kiralamalarını istemişlerdi. Yine, Resulullah (sav), Bahreyn (bugünkü el-Ahsâ) eyaletinin gelirlerini sadece

²⁵⁰ Çetinkaya, a.g.e., 59.

²⁵¹ Hucurât, 49/10.

²⁵² İsfahânî, a.g.e., s. 72.

²⁵³ Hamidullah, a.g.e., s. 160.

²⁵⁴ Buhârî, 23/3, 63/46, 91/27.

²⁵⁵ Buhârî, Menakib, 3.

Ensar'a tahsis etmek istediğinde ²⁵⁶ bu kez onlar “*Hayır! Muhacirler de en azından bizler kadar hisse almalıdırlar*” diyerek karşı çıkmışlardır. Bu kardeşlik anlaşması çerçevesinde, Muhacirlerin yerleşim işi de dostane biçimde halledilmiştir. Örneğin, Ömer, bu şekilde kardeş ilan edildiği kişiyle zamanlarını bile paylaştıklarını, bir gün kendisi hurma toplama işine giderken, kardeşinin Resululah (sav)’ın yanında bulunduğunu, ertesi gün ise çalışma sırasının diğerine geçtiğini, akşamları ise yapmış ya da öğrenmiş olduğu şeyleri birbirlerine anlattıklarını söylemektedir. ²⁵⁷

Abdurrahman b. Avf’ın başından geçen bir başka ilginç olay da şudur: Anlaşmalı kardeşi kendisine şöyle demişti: “*İşte servetim, onları yarısını sana veriyorum; iki hanımım var, senin seçeceğin birini hemen boşayayım ve sen onunla evlen*” Abdurrahman’ın bu öneriye cevabı şöyle olmuştur: “*Allah malını mülkünü de sana mübarek kılsın; sen bana sadece şehrin pazarına nereden gidileceğini söyle, yeter*”. Sonra da kalkıp pazara giderek borçla bir şeyler satın aldı ve az bir kârla satarak bu işi gün içinde birkaç kez tekrarladı. Akşamleyin yiyecek bir şeyler satın alacak kadar para kazanmıştı. Bir süre sonra Resulullah (sav)’ın ziyaretine giderek, kendisine Medineli bir genç kızla evlendiğini ve hanımına sadece mehir vermekle kalmayıp, masrafları kendi cebinden olmak suretiyle bir de düğün tertip ettiği haberini verdi. ²⁵⁸ Böylece, yaptığı ticaretle, Resulullah (sav)’i en zengin sahabelerinden biri haline geldi. Mekkeli Muhacirler pek kıymet bilir ve kendilerine yapılanlara karşı minnettar kişilerdi. Onları bu anlaşmalı kardeşlik (muâhât) yoluyla edindikleri mal ve mülkü, fırsatlarını bulduklarında, kardeşlerine verirken görüyoruz. Onlar bu iyilikleri bir şeref ve namus borcu olarak görmekteydiler. Bu yeni gelenler Medîne’nin ekonomik yapısı ile iyice bütünleştikleri zaman, Resulullah(sav), aralarında kan akrabalığı olanlar dışında, birbirlerine mirasçı olabilme koşulunu iptal etmiş, artık herkes kendisi ocağının ve yuvasının efendisi olmuştur.

Toplunun önceden bilmediği bu kardeşlik ilişkisi kısa bir süre sonra hiç beklenmedik bir fayda da sağlamıştır. Askeri seferler sırasında Resulullah(sav)

²⁵⁶ Buhârî, Aynı yer.

²⁵⁷ Buhârî, *İlim*, 27.

²⁵⁸ Buhârî, *Nikâh*, 69.

bu ahdi kardeşlerden sadece birini ordusuna alıyor, diğeri ise geride kalarak iki ailenin işlerini üstleniyordu.”²⁵⁹ Kur’ân-ı Kerim’de bu olayı şöyle tasvir eder:

وَاَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişilerdiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.”²⁶⁰

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَن يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”²⁶¹

Şimdi de konunun hadislerde nasıl geçtiğine bakalım. Yukarıda zikrettiğimiz âyetin nâzil olmasına sebep olan çok enterasan bir olay meydana gelir. Ebû Hureyre (ra)’dan nakledilen bu olay, sahih kaynakların bir çoğunda yer almaktadır.

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ، عَنْ فَضِيلِ بْنِ غَزْوَانَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ ﷺ إِلَى نِسَائِهِ، فَقُلْنَ: مَا مَعَنَا إِلَّا الْمَاءُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " مَنْ يَضُمُّ أَوْ يَضِيفُ هَذَا "، فَقَالَ: رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ أَنَا فَأَنْطَلِقُ بِهِ إِلَى امْرَأَتِهِ، فَقَالَ: أَكْرَمِي ضَيْفَ رَسُولِ اللَّهِ فَقَالَتْ: مَا عِنْدَنَا إِلَّا قُوتٌ صَبِيَانِي، فَقَالَ: هَيْي طَعَامَكَ وَأَصْبِحِي سِرَاجَكَ وَنَوْمِي صَبِيَانِكَ إِذَا أَرَادُوا

²⁵⁹ Hamidulah, a.g.e., s. 161-162.

²⁶⁰ Âl-i İmran, 3/103.

²⁶¹ Haşr, 59/9.

عَشَاءً، فَهَيَّأَتْ طَعَامَهَا وَأَصْبَحَتْ سِرَاجَهَا وَنَوِمَتْ صَبِيَانَهَا، ثُمَّ قَامَتْ كَأَنَّهَا تُصْلِحُ سِرَاجَهَا فَأُظْفِئَتْ، فَجَعَلَ يُرِيَانَهُ أَنَّهَا يَأْكُلَانِ فَبَاتَا طَاوِيَيْنِ، فَلَمَّا أَصْبَحَ عَدَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ قَالَ: " ضَحِكَ اللَّهُ اللَّيْلَةَ أَوْ عَجِبَ مِنْ فَعَالِكُمَا "، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ف وَيُؤْتِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

Ebu Hureyre (ra) dan rivayete göre “Bir adam Peygamber(sav)e geldi. O da hanımlarına ikram etmeleri için haber gönderdi. Onlar, sudan başka hiçbir şey yok dediler. Bunun üzerine Resulullah (sav), bunu kim misafir eder veya beraberinde götürür diye sordu. Ensardan bir adam, ben dedi. Adamı alarak hanımına gitti ve Resulullah (sav)’in misafirine ikram et, dedi. Hanımı yanımızda çocuklara yetecek kadarından fazlası yok dedi. Öyleyse yemeği hazırla ve kandili yak, çocukları, akşam yemeğini istedikleri zaman uyut, dedi. Kadın yemeğini hazırladı, kandilini yaktı, çocuklarını uyuttu. Daha sonra kalkıp kandili düzeltir gibi yaparken kandili söndürdü. Her ikisi de adama yemek yedikleri izlenimini verdiler. Karı koca yemek yemeden geceyi geçirdiler. Sabah olunca Resulullah (sav)’in yanına gitti. Resulullah şöyle buyurdu: Allah bu gece yaptığınıza güldü- ya da beğendi. Bunun üzerine Yüce Allah, “kendileri fakirlik içinde bulunsalar dahi (muhacirleri) öz nefislerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar, umdukalarını bulanların ta kendileridir”²⁶² buyruğunu indirdi.

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Muhacir ve Ensar'dan İslâm'a ilk önce girenlerin başta gelenleri ve iyi amellerle onların ardınca gidenler var ya, işte Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldular ve onlara, altlarında ırmaklar akan cennetler hazırladı ki, içlerinde ebedi kalacaklar. İşte büyük ve muhteşem kurtuluşbudur.”²⁶³ Âyet ve hadislerle baktığımızda Allah ve Resulu’nun, gerçek bir kardeşlik tesis eden ensar ve muhacir’lerden hoşut olduğu ve kendilerinin cennetle müjdelendiklerini anlayabiliyoruz. Burada, Resulullah (sav)in tavrı

²⁶² Buhârî, Menakib, 10.

²⁶³ Tevbe, 9/100.

daha önem arzetmektedir. Zira o, Mekkenin fethinden sonra Mekke'ye yerleşebilirdi. Nitekim hicret ederken Mekkeye olan sevgisini şöyle ifade etmişlerdi: “Ey Mekke! Vallahi sen Allah'ın en hayırlı ve en sevimli oln belde-sisin. Senden (zorla) çıkarılmış olmasaydım, seni asla terketmezdim”²⁶⁴ diye ifade edilen Mekke'ye tekrar dönüp yerleşebilirdi. Fakat o, Medine'yi ve ehlini tercih etmiş, onlarla adeta bütünleşmişti. Aşağıdaki hadis bu bütünleşmenin çarpıcı bir suretini ifade etmektedir:

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ أَبُو الْقَاسِمِ: "لَوْ أَنَّ الْأَنْصَارَ سَلَكَوا وَادِيًا أَوْ شِغْبًا لَسَلَكْتُ فِي وَادِي الْأَنْصَارِ، وَلَوْ لَا الْهَجْرَةَ لَكُنْتُ امْرَأً مِنَ الْأَنْصَارِ"، فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: مَا ظَلَمَ بِأَبِي وَأُمِّي آوَهُ وَنَصَرُوهُ، أَوْ كَلِمَةً أُخْرَى

Ebu Hureyre (ra) dan, Nebi(sav) den şöyle dediğini rivayet ediyor: “Şayet Ensar bir vadiye veya dağ yoluna girse ben onların girdiği yola tabi olurum. Şayet hicret olmasaydı Ensardan bir kişi olurum. Ebu Hureyre dedi ki. , Anam babam ona feda olsun, o bu sözü söylerken haksızlık etmedi. Ama onu koruyup barındırdılar ve yardım ettiler veya başka bir söz söyledi.”²⁶⁵ İbn Hacer (ö. 852/1449), Hattâbî'nin (ö. 388/988), hadisin şerhi ile ilgili şöyle dediğini aktarır: Hz. Peygamber bu sözleriyle, ensarın gönüllerini hoş etmek istedi. Bunu da en güzel ifade şekliyle dile getirdi: “Şayet hicret olmasaydı Ensardan bir kişi olurum”. “Şayet Ensar bir vadiye girse” ifadesi kendilerinde gördüğü, vefa, komşuluk ve güzellikler sebebiyle meydana gelen muvaffakat kastedilmektedir. Bundan maksat Peygamberin onlara tabiiyeti değil, muvafatıdır. Çünkü kendisi uyulan ve tabi olunan bir peygamberdir.”²⁶⁶

Bu rivayetler, Peygamber'de (sav) ve Mekkeli muhacirlerde her ne surette olursa olsun, akide kardeşliğinin önüne geçebilecek hiçbir asabiyetin olmadığını gösteriyor. Hatta normal kabul edilebilecek bir hemşehricilik hissi uyandıracak davranışlar dahi sergilenmemektedir. Zaman zaman fitne

²⁶⁴ Tirmizî, *Menakıb*, 46/68, Tirmizî, bu hadis hasen-ğarib-sahih'tir demiştir.

²⁶⁵ Buhârî, *Menakıb*, 2.

²⁶⁶ İbn Hacer, a.g.e., c. VII, s. 140.

çıkarmak isteyen münafık grubunun dışında, herhangi bir asabiyet tezahürü görülmemektedir.²⁶⁷

حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَبُو هَمَّامٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْمُغِيرَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنْ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَتِ الْأَنْصَارُ: اقْسِمَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمُ النَّخْلُ، قَالَ: " لَا "، قَالَ: " يَكْفُونَا الْمُنُونَةَ وَتَشْرِكُونَا فِي التَّمْرِ "، قَالُوا: سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا

*Ebu Hureyra(ra)'dan dedi ki, Ensar (Efendimize) Hurmaları aramızda taksim edin dedi. (Resulullah) hayır, dedi. Masraflar bize ait olsun siz de hurmaya ortak olun dedi. İşittik ve itaat ettik, dediler.*²⁶⁸ Burada da, Ensarın kardeşlik hususundaki ulaşılmaz faziletlerinden bir diğeri anlatılıyor. Kendilerine ait olan hurma bahçelerinin taksimini bizzat Peygamberden talep etmektedirler. Allah'ın Resulü de (sav), bahçenin değil hâsılâtının, masraflara ortak olma karşılığında pay edilmesini emrediyor.²⁶⁹

11- Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı

Birlikte yaşama şüphesiz medeni, ileri bir anlayış ve hoşgörü gerektirir. İslamın bu tecrübesi, Medine'ye hicretle birlikte başladı. Medine'de iki büyük kabile olan Evs ve Hazreç kabileleri vardı. Efendimiz Medine'ye geldiklerinde nüfusun neredeyse yarısını Yahudiler oluşturuyordu. Bunlar, Benu Kayanuka, Benû Nadir, Benû Kurayza olmak üzere üç ana kabileye ayrılmışlardı. Hristiyanlar, yok denecek kadar az idi.²⁷⁰ Müslümanlar, Hz. Peygamberin yaptırdığı ilk nüfus sayımında 1500 kişi oldukları tespit edildi. Bunu bizlere ulaştıran sahâbi Huzeyfe (ra): “Biz bin beşyüz kişinin adını yazıp Resulullah'a getirdik” demektedir.²⁷¹ O günlerde Medinenin nüfusunun on bin civarında olduğu tahmin ediliyor. Daha önceden bahsettiğimiz gibi, Hz. Peygamber beş ay gibi kısa bir süre geçmesine rağmen, Muhacir ve Ensar kardeşliğini (muâhât) tesis etti. Böylece Müslümanlar çoğunluğu teşkil eden kendi başına bir ümmet olarak, Medine'nin asli kurucu üyesi, Hz. Peygamber de devlet

²⁶⁷ Bkz: Tevbe, 9/64, 74-80; Münâfikûn, 63/8.

²⁶⁸ Buhârî, Menakib, 2.

²⁶⁹ İbn Hacer, a.g.e., c. VII, s. 141.

²⁷⁰ Hamidullah, a.g.e., s. 163.

²⁷¹ Buhârî, Cihâd, 181.

başkanı konumunda oluyordu. Medine’de bulunan Yahudi ve Hristiyanlar da bunu kabul etmişlerdi.

“Toplumun barış içinde yaşamasının bir ayağı, din özgürlüğüne ve din içi çoğulculuğa dayanır. İslâm’da din özgürlüğünü teminat altına alan bazı ahlâkî ilkeler mevcuttur. Bu ilkelerin başında dine inanmanın hür bir seçime ve iradeye dayalı olması esası gelir. İslâm’da imanın olmazsa olmazlarından biri, hür iradedir. Dış ve iç iradenin uyuşması, ihlas ve samimiyet adını alır. Meşhur bir hadiste *“Ameller niyetlere göredir”*²⁷² buyrulur; dolayısıyla niyeti halis olmayan, inancında samimi olmayan kimsenin imanı makbul değildir. Şüphesiz samimi bir inanç, insanın hür iradesine dayanan bir inançtır. İman ile hür irade arasındaki bu sıkı bağ sebebiyledir ki, Kur’ân-ı Kerim’de *“Gerçek Rabbinizdendir. O hâlde, dileyen inansın, dileyen de inkâr etsin!”*²⁷³ buyrulur. Bu âyet, insanın bu dünyada imân gibi en temel konuda bile hür iradesinin bulunduğunu, imânının hür iradeyle olması gerektiğini gösterme amacını taşır; yoksa insanın yapacağı her tercihi Allah’ın onayladığı gibi bir anlama elbette gelmez. Yine Kur’ân’da *“Dinde zorlama olmadığı”*²⁷⁴ belirtilir. Farklı anlamların da verilmesi mümkün olan bu ayetten ilk anlaşılan, kimsenin İslamiyet’e girmeye zorlanamayacağı gibi, Hristiyanlığa veya Museviliğe girmeye de zorlanamayacağı kuralıdır. Yani genel anlamda, herhangi bir dine inanmada bir zorlama olmamalıdır. Bu ayet, diğer dinlerle İslâm’ın eşit tutulduğu gibi bir yoruma geçit vermez; aksine İlahî vahyin son halkası ve Allah katında yegâne hak din olan İslâm’ın, mesajını yüksek bir özgüvenle verdiğini, Müslümanlardan da bunu beklediğini gösterir. Zaten ayetin devamında doğru ile yanlışın, hak ile batılın birbirinden kolayca ayırt edilebilecek derecede ortada olduğu, insanın aklî ve kalbî melekelerini kullandığında Allah’a imanı seçerek kurtuluş halkasına tutunacağı belirtilmiştir. Son iki ayetten, hem insanın sorumlu tutulabilmesi için hem de doğrudan yana yaptığı tercihinin değerli olabilmesi için bütün bunlar hür irade ile yapmış olması gerektiğini bir kez daha anlamaktayız.

²⁷² Buhârî, *Bed’ul-Vahy*, 1.

²⁷³ Kehf, 18/29.

²⁷⁴ Bakara, 2/256.

İslâm'da din özgürlüğünün ve onun götüreceği sosyal barışın teminatı olan diğer bir ilke, İlahî iradenin tüm insanları tek bir din üzere toplamayı murat etmemiş olmasıdır.

*“Eğer Rabbin dileyseydi yeryüzündeki insanların hepsi iman ederdi. Yoksa sen inanmaları için insanlara zor mu kullanacaksın?”*²⁷⁵ ayeti ve bu mealdeki diğer ayetler, insan iradesine önem vermenin ve insanı din gibi hayatî bir tercih konusunda bile özgür bırakmanın ifadesidir. ”²⁷⁶

“Hz. Peygamber’in önderliğinde hem Müslüman olmuş sahabe topluluğu hem henüz İslâm’ı kabul etmemiş müşrik Araplar hem de gayrimüslim Medineliler ile yapılan görüşmeler sonunda bir şehir devleti ortaya çıkarma konusunda uzlaşmaya vardılar. Böylece sadece aralarında ahdî kardeşlik akdedilmiş olan ensar ve muhacirler değil, Müslüman olsun olmasın Medine’de yaşayan her bir fert, güvenlik halkası içine alınmış olacaktı. Bu ümit verici teşebbüslerin tamamı Resûl-i Ekrem’in öncülüğünde gerçekleşmekte idi. Neticede bu devletin yazılı bir anayasa metni ortaya çıktı. “Medine Vesikası” diye de adlandırılan bu anayasa, ilk İslâm şehir devletinin anayasası olma özelliği yanında, yeryüzünde bir devletin ortaya koyduğu ilk yazılı anayasa olma özelliğini de taşımaktaydı. ”²⁷⁷

“Elimizde bulunan Medîne kaynaklı bu belgenin Avrupa dillerine ilk çevirisi 47 maddeye ayrılmış ve ne yazık ki sonraki çevirmenler bu taksimi aynen sürdürmüşlerdir. Oysa benim kanaatimce bu belge 52 maddeden oluşmaktadır. Sözleşme iki farklı bölümden oluşmaktadır. 1 ila 23. paragraflar arasındaki ilk bölüm(ki aslında 25 madde içermektedir) Müslümanlarla ilgili konuları, 24 ila 47. paragraflar (27 madde içermektedir) ise Yahudilerle ilgili konuları ele almaktadır. Kaynaklarımıza göre sözleşme Resulullah (sav)’ın Medîne’ye gelişinden kısa bir süre sonra, H. 1. yılda yürürlüğe konulmuştur. ”²⁷⁸

²⁷⁵ Yunus, 10/99.

²⁷⁶ Bardakoğlu, Ali, *Birlikte Yaşama İrade ve Ahlakının Dini Temelleri*, Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı, , DİB Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2015, s. 18.

²⁷⁷ Küçük, Raşit, ‘*Asr-ı Saadette Birlikte Yaşama Ahlakı Bazı Tespitler Ve Örnekler*,’ Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı, DİB Yayınları, Ankara, 2015, s.43.

²⁷⁸ Hamidullah, a.g.e., s.168.

Medine sözleşmesinin yani anayasanın ilk maddesi, İslami/ dinî olduğu kadar siyasi bir topluluk oluşturma hedeflendiğini açıkça ortaya koyar. Aynı madde, herhangi bir saldırı durumunda saldırgana karşı savaşmaya razı olan Müslüman veya Müslüman olmayan Arap kabileleri ile gayr-i müslim toplumların bir bütünlük arz ettiğini teyit eder. Anayasadaki ifade ile bu farklı insan unsurlarından oluşan topluluğun adı “ümme”tir ve ümmetin bütün unsurları, haklarda eşitlik esasına bağlıdırlar. Herkese adalet götürülmesi, merkezî otorite tarafından organize edilecek ve bu görev asla tek ferdin takdirine bırakılmayacaktır. Hiçbir canıye sığınma ve eman hakkı tanınmayacak, aralarında ihtilaf çıkan kim olursa olsun, Allah, kanunların ve adaletin yegâne kaynağı olacak ve Allah Resûlü, en yüksek hakemlik mercii kabul edilecektir. Ayrıca bu anayasada, harpte esir düşenlerin kurtarılması, öldürme veya yaralama gibi hâllerde kısas tatbiki yerine kan diyeti ödeme gibi bir nevi sosyal sigorta kurumu vazifesi gören yapılanmalar yer almıştır. Yahudi toplumu ile ilgili maddeler, onların ne gibi haklara sahip olacaklarını ifade etmektedir. Şu esaslar çok dikkat çekicidir: “Yahudilerden her kim bize uyarsa ona yardım edilecek ve bizimle eşit olacaktır; onlar incitilmediği gibi düşmanlarına yardım da edilmeyecektir. Yahudiler kendi dinlerinde, Müslümanlar da kendi dinlerinde kalacaklardır. Saldırıya uğrarlarsa herkes yardıma gelecektir. Yesrib vadisi bu anlaşmaya katılan herkes için aziz vetaarruzdan masum kılınacaktır.”²⁷⁹

Her yıl kutlanan kutlu doğum haftasının 2015 yılı teması “Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama” idi. Açılış konuşmasını Yapan Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, aşağıdaki tespitlerini sıralayarak şöyle diyor:

“Resul-i Ekrem Efendimiz, bütün âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. O rahmet Elçisi ki Medine’ye hicretle önce Ensar ve Muhacir arasında benzeri görülmemiş bir kardeşlik bağı tesis etmiş, ardından yeryüzünün ilk toplumsal sözleşmesi olarak nitelendirilmeyi hak eden “Medine Vesikası”nı düzenlemiştir. Bu sözleşme ile farklı din ve kültüre mensup insanların aynı toplum yapısında huzur ve güven içinde bir arada yaşamalarını temin edecek hukuki zemini oluşturmuş ve bunun mümkün olabileceğini bütün dünyaya

²⁷⁹ Hamidullah, a.g.e., s. 169.

göstermiştir. Asr-ı Saadetten tevarüs ettikleri bu bakış açısını ve evrensel mesajı Endülüs'ten, Maveraunnehir'e Afrika'dan Asya'ya gittikleri tüm coğrafyalara taşıyan Müslümanlar, rahmet medeniyetleri inşa etmişlerdir. Farklı millet, kültür ve dinlerin kavşak noktaları olarak nitelendirebileceğimiz Kudüs, Şam, Bağdat, Kahire, Kurtuba, Üsküp, Saraybosna, Buhara, Semerkant, Antakya, Edirne, Konya, Bursa, Diyarbakır, Mardin ve İstanbul gibi İslâm şehirleri, yüzyıllar boyunca güvenin, adaletin, hoşgörünün, sevginin ve saygının hüküm sürdüğü huzur ve barış merkezleri olmuşlardır. Osmanlı Devleti de, millet sistemiyle farklılıklarla birlikte yaşamayı bir hukuka kavuşturmuş ve bir ahlaka dönüştürmüştür. Fatih Sultan Mehmet'in, İstanbul'u fethinden sonra yayınladığı, farklı inanç ve kültür mensuplarının bir arada güven içerisinde yaşamasını temin eden ahidnamesi, ilhamını Medîne sözleşmesinden, Kudüsfatihleri; Hz. Ömer ve ardından Selahaddin Eyyübi'nin emannamelerinden almıştır.²⁸⁰

Görmez devamla şöyle der: “İslâm medeniyetinin üzerinde yükseldiği ve diğer medeniyetlerden farklılaştığı bir takım değişmez, sabiteler ve ilkeler bulunmaktadır. Medeniyetler doğası itibarıyla, bazı özelliklerini ise içerisinden çıktığı bölgenin, çağın ve kültürlerin sentezleri neticesinde oluştururlar. Bunlar medeniyetlerin özelliklerinden ziyade değişebilen zenginliklerini ifade eder. Vahye dayalı bir medeniyet, insanlar tarafından anlaşıldığı ve uygulanabildiği oranda başarılı olabilir. Bu başarı, medeniyet kurucusu olarak müslüman birey ve toplumun Kur’ân ve Sünneti ne derece doğru anladığına bağlıdır. Zaten bu sebepten ötürü, İslâm medeniyetinin en mükemmel hali, “*Asr-ı Saadet*” çağı olmaktadır. Çünkü Resulullah (sav) ve ashabının anlayış ve uygulamalarının referans alındığı çağlar olmaktadır. Bize düşen ilk etepta bu çağın uygulama ve eferanslarıyla sentez kuran bir “medeniyet fikri” geliştirmektir. Ülkemizdeki ve İslâm ülkelerindeki ilmi çabaların ilerde, semeresini verebileceğine inanıyoruz. Bu çerçevede, Diyanet İşleri Başkanı olarak bir akademisyenin sunacağı katkıların ne kadar önemli olduğunu Mehmet Görmez'in uygulamalarından da rahatça anlayabiliyoruz. Yaptığı konuşmalar da

²⁸⁰ Görmez, Mehmet, 2015 kutlu doğum “*Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı*” temalı konuşması, 9. 4. 2015, İstanbul, www.diyamet.gov.tr.

sürekli olarak medeniyet bütünlüğüne vurgu yapan başkan şöyle söylemektedir:

“Biz İslami referanslardan hareketle, özü insana, inanca, kutsala, düşünceye, kültüre ve medeniyete saygıya dayalı birlikte yaşama ahlakının bazı temel ilkelerini bir kez daha insanlığın vicdanına duyurmak istiyoruz: Bütün insanlık, Âdem ve Havva’nın çocukları olmaları hasebiyle birbirini insanlık ailesinin fertleri olarak görmeli, kardeşliğe yakışır davranışlar sergilemeli ve her türlü ayrımcılığa karşı çıkmalıdır. Bütün insanlığın aynı özden yaratıldığı, insanlık onur ve değeri bakımından eşit olduğu bilinmeli, herkese insanca muamele edilmelidir. Dini, dili, ırkı, rengi, cinsiyeti ne olursa olsun her insanın canının, haysiyetinin ve malının dokunulmaz olduğu bilinmelidir. Özel hayatın mahremiyetine saygı duyulmalı; hiçkimsenin namus, şeref ve iffetine el ve dil uzatılmamalıdır Her insanın kimliğine, kişiliğine ve farklılığına saygı gösterilmelidir. İnsan, başkalarının kendisine nasıl davranmasını istiyorsa, kendisi de başkalarına öyle davranmalıdır. Âdil ve dürüst olmalıdır. Hiç kimsenin, ikinci sınıf insan muamelesi görmesi, aşağılanması, küçümsenmesi, kendisiyle alay edilmesi asla kabul edilemez. Allah’ın yaratılış kanunda, yeryüzündeki varoluş gayesinde ve ilahi vahye muhatap olma noktasında her kadının öncelikle insan olarak değer görmeyi ve saygıyı hak ettiği bilinmelidir.

Kadına karşı her türlü şiddet ve cinsiyete dayalı ayrımcılık tamamen reddedilmeli ve önlenmelidir. Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasında kadın-erkek arasındaki biyolojik farklar göz önünde bulundurularak fırsat eşitliği sağlanmalı, adalet esas alınmalıdır. Allah’ın lutfettiği en değerli emanet olan çocuklar, cinsiyet ayrımcılığından, beden ve ruhen her türlü şiddet ve istismardan korunmalıdır. Bütün insanlar, yaratılış gayelerinden birinin insanlığın ortak evi ve yurdu olan yeryüzünü imar etmek olduğunu hiçbir zaman hatırdan çıkarmamalıdır. Kâinat, tüm insanlığa aittir.

Tabiatın havası, suyu, toprağı, denizleri, bitkileri, hayvanları ve diğer canlıları ile korunmayı hak ettiği bilinciyle hareket edilmelidir. Yeryüzü her şeyden önce bizden sonrakilerin bize bir emanetidir. Onlara yaşanabilir bir dünya bırakabilmek için her türlü ifsat ve bozgunculuktan uzak durulmalıdır. Yeryüzünde saygıya, adalete, barışa, merhamete ve hoşgörüyeye dayalı bir medeniyeti yeniden inşa etme çabası gösterilmelidir. Bütün insanların ve cümle mahlûkatın merhamet ve şefkatle muamele edilmeyi hak ettiği bilinmelidir.

Kimden gelirse gelsin, hangi amaçla yapılırsa yapılsın ve kime karşı olursa olsun şiddetin her türlü reddedilmeli ve karşı durulmalıdır. Mezhepçilik, meşrepçilik, hizipçilik, ırkçılık taassubunun, insani değerleri tükettiği ve insan onurunu yok ettiği gerçeği görülmelidir. Tarihte yaşanmış acılardan ders ve ibret alınmalı; yaşanmış bu acılar, kin, nefret ve intikam duygusuna dönüştürülmemelidir.²⁸¹

İslâm medeniyetinin en önemli gördüğü kurumların başında aile gelmektedir. Aile arası ilişkiler “*Sıla-i Rahim*”, adıyla özel bir yer tutmaktadır. Hatta aile bağlarını kesmek, Allahın da bağı kesmesi ile sonuçlanacağını Kur’ân ve Sünnet naslarında rahatça bulabiliyoruz.²⁸² Hz. Peygamber (sav) şöyle buyuruyor:

حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " إِنَّ الرَّحِمَ شَجَنَةٌ مِنَ الرَّحْمَنِ، فَقَالَ اللَّهُ: مَنْ وَصَلَكَ وَصَلَتْهُ وَمَنْ قَطَعَكَ قَطَعَتْهُ "

*Ebu Hureyreden (ra), Nebi (sav) şöyle buyurdu: “Rahim (akrabalık), Allah’ın rahmetinin eserlerindendir. Kim bu bağı korursa, Allah ona merhamet eder. Kim onu koparırsa, Allah’ta ondan ihsan ve rahmetini keser.”*²⁸³

Aile başta olmak üzere, akraba, komşu, ticaret, hayatın tüm alanlarındaki insani davranışların tümünde şefkat ve merhamet olduğunu bize öğretiyor İslâm medeniyeti. İnsanlara merhametli davranmayı yaradanın mehametine layık olmaya bağlayan Hz. Peygamber, kabalık ve sertlik yerine insanlarını kucaklayan bağışlayan bir gönül insanı olmuştur. Kur’ân bu hakikatı şöyle beyan eder:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

“O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış.”

²⁸¹ Görmez, a.g.mak.

²⁸² Bkz: Nisâ; 4/36, Enfal, 8/75; İsrâ, 17/75.

²⁸³ Buhârî, Edeb, 13; Müslim, Birr, 6519; Tirmizî, Zekât, 5/26.

Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.”²⁸⁴ Başkan Mehmet Görmezin İslâm medeniyetini özelliklerini çok güzel özetlediği konuşmasında bazı satırbaşlarını zikretmek yerinde olacaktır:

“Aile ve akraba münasebetlerinde, komşuluk ilişkilerinde, arkadaşlıklarda, işyerlerinde, trafikte, ortak yaşam ve kullanım alanlarında karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörü içinde ve kul hakkı bilinciyle hareket edilmeli, sükûnet, itidal ve sabır ilişkilere hâkim kılınmalıdır. Dünya toplumu olma adına, dar görüşlü kavgaları bırakıp, kalpleri birbirine açmalı, dayanışma ve yardımlaşmaya dayalı bir hayat için sürekli çaba gösterilmelidir. Daha güzel bir dünya için güç, mevki, makam ve tüketim hırslarını bir tarafa bırakıp insanların yeryüzü imkânlarından hakkaniyet ve adalet ölçüleri çerçevesinde yararlanabilecekleri sosyal ve ekonomik bir düzen takip edilmelidir. Hayatı anlamlı kılan, insanın sadece kendisi için değil başkaları için de yaşayabilmesidir. Yaşlıların, fakirlerin, engellilerin, hastaların, yetimlerin, kimsesizlerin ve mültecilerin mağdur edilmediği bir dünya 21. yüzyılda artık bir özlem olmaktan çıkarılmalıdır. Dinî değerleri insanların duygularını istismar ederek güç devşirmeye ve çıkar sağlamaya matuf bir araca dönüştürmek, hakikati sadece kendinde görmek, hedefine ulaşmak için her yolu mübah saymak, körü körüne itaat kültürüyle iradeleri teslim almak, din ve vicdan özgürlüğü ile bağdaşmaz.”²⁸⁵

12-Diğergamlık (Îsar)

“Türkçede diğergamlık (özgecilik), Batı dillerinde ise altruizm karşılığında kullanılan îsar kavramının sözlükte “bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme, bir şeye karşı sevgisi olmak, öncelik vermek, ikram etmek” gibi manalara gelmektedir. Îsar, ahlak terimi olarak “bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunması” demektir. Başka bir ifade ile başkalarının hak ve menfaatlerini, kendi hak ve menfaatlerinden önde tutmaktır.” Cürcani îsârı, “kişinin başkasının yarar ve çıkarını kendi çıkarına tercih etmesi veya bir zarardan öncelikle onu

²⁸⁴ Âl-i İmran, 3/159.

²⁸⁵ Görmez, a. g. mak.

koruması” şeklinde tarif ederek bu anlayışın din kardeşliğinin en ileri derecesi olduğunu belirtir. Bir kimsenin cömertlikte îsâr derecesine ulaşabilmesi için ikram ettiği şeye kendisinin fiilen muhtaç durumda bulunması şart değildir; önemli olan, muhtaç olsa dahi başkasını kendisine tercih edebilecek bir ahlak anlayışına ve irade gücün sahip bulunmasıdır. ” İsâr’ın zıddı olan bencillik, insanın yalnızca kendisiyle ilgilenmesi, ilişkide bulunduğu herkesi ve her şeyi kendi yararına kullanma isteği anlamına gelmekte, ahlak sistemlerinde ve insan davranışlarında ciddi bir kusur olarak kabul edilmektedir. Bencillik, hemen her konuda ve alanda yardımlaşmaya, dayanışmaya ve işbirliğine engel olmaktadır. Kibir, cimrilik, kin gütmeye, aşırı hırs, açgözlülük, tamahkârlık gibi bazı kötü huylar, bencillik duygusundan kaynaklanabilmektedir. Bencilliğin dayanağı, bireyin kendi özüne dayanağı, bireyin kendi özüne bağlılığı, başkalarına karşı kendini üstün görme arzusudur. Bencillik aslında bir açgözlülüktür. Bencil insan, her şeyi kendisi için ister, kimseyle bir şeyi paylaşmaya yanaşmaz. ”²⁸⁶

Şerif Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413) îsârı şöyle tanımlar: “Bir yarar/fayda konusunda kişinin başkasını kendisine tercih etmesi ve onu savunmasıdır. Bu da kardeşliğin zirvesidir. ” Cürcânî îsârı bu şekilde tanımlayarak din kardeşliğinin en ileri derecesi olduğunu belirtir. ²⁸⁷

“Onlar kendi canları çektiği, kendileri de muhtaç oldukları hâlde yiyeceklerini yoksula, yetime ve esire yedirirler: «Biz sizi sadece Allah rızası için yediriyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, çetin ve belâlı bir günde Rabbimizden (O’nun azâbına uğramaktan) korkarız» (derler). İşte bu yüzden Allah, onları o günün fenalığından esirger; (yüzlerine) parlaklık, (gönüllerine) sevinç verir. ”²⁸⁸

حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، حَدَّثَنَا ابْنُ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ " كَمَثَلِ الْبَخِيلِ، وَالْمُتَصَدِّقِ كَمَثَلِ رَجُلَيْنِ عَلَيْهِمَا جُبَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ

Ebu Hureyre (ra)’dan, Resulullah (sav) şöyle buyurdu: “Cimri kimse ile infak eden kişinin misali, üzerlerinde demirden cübbeler olan iki adamın misali gibidir. ”²⁸⁹

²⁸⁶ Sancaklı, Saffet, Hz.Peygamber’in Erdemli İnsan Yetiştirme Bağlamında İsar Kavramına Verdiği Önem, *Sosyal Hayatla İlgili Hadis Makaleleri*, Medipres Matbaacılık, Malatya 2010, s. 12-13.

²⁸⁷ Şulul, a.g.e., s. 222.

²⁸⁸ İnsan, 76/ 8-11.

²⁸⁹ Buhârî, *Zekât*, 28.

Aşağıdaki ayeti kerime ve inişine sebep olan Ensarın davranışı îsârın en çarpıcı örneğini teşkil eder.

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”²⁹⁰

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ، عَنْ فَضِيلِ بْنِ غَزْوَانَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ ﷺ إِلَى نِسَائِهِ، فَقُلْنَ: مَا مَعَنَا إِلَّا الْمَاءُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: " مَنْ يَضُمُّ أَوْ يَضِيفُ هَذَا "، فَقَالَ: رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ أَنَا فَأَنْطَلِقُ بِهِ إِلَى امْرَأَتِهِ، فَقَالَ: أَكْرَمِي ضَيْفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: مَا عِنْدَنَا إِلَّا قُوتٌ صِيبَانِي، فَقَالَ: هَيَّيْ طَعَامَكَ وَأَصْبِجِي سِرَاجَكَ وَنَوْمِي صِيبَانِكَ إِذَا أَرَادُوا عِشَاءً، فَهَيَّائِ طَعَامَهَا وَأَصْبَحِي سِرَاجَهَا وَنَوْمَتِ صِيبَانَهَا، ثُمَّ قَامَتْ كَأَنَّهَُا تُصْلِحُ سِرَاجَهَا فَأَطْفَأَتْهُ، فَجَعَلَ يَرِيَانَهُ أَنَّهَا يَأْكُلَانِ فَبَاتَا طَاوِيَيْنِ، فَلَمَّا أَصْبَحَ عَدَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: " ضَحِكَ اللَّهُ اللَّيْلَةَ أَوْ عَجِبَ مِنْ فَعَالِكُمَا "، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ف وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

Ebu Hureyre (ra)'dan rivayete göre “Bir adam Peygamber (sav)’e geldi. O da hanımlarına ikram etmeleri için haber gönderdi. Onlar, sudan başka hiçbir şey yok dediler. Bunun üzerine Resulullah (sav), bunu kim misafir eder veya beraberinde götürür, diye sordu. Ensardan bir adam, ben dedi. Adamı alarak hanımına gitti ve Resulullah (sav)’in misafirine ikram et dedi. Hanımı yanımda çocuklara yetecek kadarından fazlası yok dedi. Öyleyse yemeği hazırla ve kandili yak, çocukları, akşam yemeğini istedikleri zaman uyut, dedi. Kadın yemeğini hazırladı, kandilini yaktı, çocuklarını uyuttu. Daha sonra kalkıp kandili düzeltir gibi yaparken kandili söndürdü. Her ikiside adama

²⁹⁰ Haşr, 59/9.

yemek yedikleri izlenimini verdiler. Karı-koca yemek yemeden geceyi geçirdiler. Sabah olunca Resulullah (sav)'in yanına gitti. Resulullah şöyle buyurdu: Allah bu gece yaptığınıza güldü- ya da beğendi. Bunun üzerine Yüce Allah, “kendileri fakirlik içinde bulunsalar dahi (muhacirleri) öz nefislerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar, umdukalarını bulanları ta kendileridir”,²⁹¹ buyruğunu indirdi

İsâr, cûd'dan (cömertlik) ve infak'dan daha öte bir adımdır. Çünkü infak, zorunlu da olabilir, gönüllü de olabilir. Allah için harcamak demektir.²⁹² Cömertlikte başkasına verirken kendisine ait bir şeyler bulunmaktadır. İsâr'da ise kendisi muhtaç olduğu halde, kardeşini nefisine tercih etmektedir.²⁹³

13-İyiliği Emretmek/ Kötülüğü Nehyetmek

İslâm medeniyetinin en önemli özelliklerinden biri de, birbirlerine akide bağıyla kardeş olan inananlar arasında bir oto kontrol ve velayet sistemi oluşturmasıdır. Yani müminler birbirinin velisi olarak aralarında iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama (*emr-i bil'ma'ruf nehyi ani'l-münker*- امر بالمعروف والنهي عن المنكر) hak ve salahiyetine sahiptirler. Buna göre toplumun ve dinin iyi gördüğü “bilinen iyi-ma'ruf veya örf” emredilir. Aklın ve dinin kötü ya da zararlı gördüğü şeyler yasaklanır. Bu konuda herkes birbirine karşı sorumludur. Örneğin:

وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَغْفِرْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا

“Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sorucu olarak da Allah yeter”²⁹⁴ معروف Marûf aklın ve dinin iyi kabul ettiği şeydir. Zıddı ise “منكر Münker” dir. Münker de akıl ve şeriatla kötü olduğu bilinen şeydir. Ancak marufun bilmek manasına gelen عرف kökünden türemiş olması, herkesin bildiği ve

²⁹¹ Buhârî, Menakib, 10.

²⁹² İsfahâni, a.g.e., s. 1078.

²⁹³ İsfahâni, a.g.e., s. 252.

²⁹⁴ Nisâ, 4/6.

kabullendiği, yani bilinen bir iyilik olduğu anlamına gelir ki, örf – عرف bu manadadır. Örf, bilinen iyilik demektir.²⁹⁵ Örneğin

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

“Sen af yolunu tut, bağışla, uygun olanı emret, bilgisizlere aldırış etme.

”²⁹⁶

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّنْ نُّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ

“Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen (in fısıldaşması) müstesna”²⁹⁷

وَالْمُطَلَّاقَاتِ مَتَاعَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

“Boşanmış kadınların, hakkaniyet ölçülerinde (kocalarından) menfaat sağlamak haklarıdır”²⁹⁸Bu ve benzerayetlerde ma’ruf, “iyi kabul edilen şey” anlamındadır. Örneğin inkârın انكار zıddı olan marifetun معرفة aynı kökten gelir. Ma’rife bilmek inkâr ise reddetmektir.

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ

“Onlar Allah’ın nimetini bilirler (itiraf ederler). Sonra da onu inkâr ederler. Onların çoğu kâfirdir.”²⁹⁹ Kur’ân İslâm ümmeti içerisinde bu görevi yerine getirecek bir topluluğun olmasını emrediyor. İslâm medeniyeti tüm ilmi ve mesleki grupların kollektif çalışmalarıyla ilerleme kaydeder. Her meslekten ve branştan insan olması gerektiği gibi, iyiliği emreden kötülükten de sakındıran bir zümrenin bulunması şarttır ve kurtuluş onlarla beraber olamaktadır.

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

Sizden, iyiye çağıran, doğruluğu emreden ve fenalıktan meneden bir cemaat olsun. İşte başarıya erişenler yalnız onlardır.” Zira Kur’ân İslâm ümmetinin diğer ümmetlere önder olarak en hayırlı ümmet kılındığını ve bu

²⁹⁵ İsfahâni, a.g.e., s. 692.

²⁹⁶ A’raf, 7/199.

²⁹⁷ Nisâ, 4/114.

²⁹⁸ Bakara, 2/241.

²⁹⁹ Nahl, 16/83.

özelliğinin de iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma özelliği olduğunu ifade ediyor.

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ
الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

“Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) İçlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır.”³⁰⁰

Bu ayet-i kerime İslâm ümmetinin ve dolayısıyla İslâm medeniyetinin diğerlerinden üstün kılındığının ifadesidir. Bu üstünlük Allah’a inanmanın yanında İslâm medeniyetinin bir iyilik medeniyeti olarak İyiliği hâkim, kötülüğü ise mahkûm etmesinden kaynaklanıyor.³⁰¹ Bu yönüyle Müslümanlar insanlığın iyiliği için yaratılmış örnek bir medeniyetin kurucuları olmak zorundadırlar. İnsanlığı, yaratan ve yaratılanlarla barış içinde yaşatacak olan bu medeniyet, Hz. Peygamber ve Raşit Halifeler tarafından tesis edilerek örnek bir asır olan Asr-ı Saadet devri oluşturulmuştur.

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ
كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ

“İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır. Onlar, işledikleri kötülükten, birbirini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Andolsun yaptıkları ne kötüdür!”³⁰²

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet ve hepsini perişan eder). Biliniz ki, Allah'ın

³⁰⁰ Âl-i İmran, 3/110.

³⁰¹ Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c. IV, s. 394-396.

³⁰² Mâide, 5/78-79.

*azabı şiddetlidir.*³⁰³ “Fitne yani “toplum içinde imanın bozulması, baskı, düzensizlik, kargaşa, hukukun çiğnenmesi, hakka dayanmayan gücün hâkim olması ve böylece kulluk imtihanının kaybedilmesi tehlikesi” ya elbirliği ile engellenecek ya da bunun zararı sınırlı kalmayacak, hak edenlerin yanında suçsuzlar da dokunacaktır. Çünkü onlar da fitnenin ortadan kalkması için ellerinden geleni yapmadıkları, haksızlığa karşı mücadele etmedikleri için kusurlu ve sorumludurlar. Bunların hiçbir kusuru olamayan çok küçük bir grubun (acizler) bulunması tabidir. Allah bunlara, günahları ve kusurları olmadığı halde başkaları yüzünden uğradıkları felâket ve acıları karşılığını Âhirette verecek, bu acılara değen, “Keşke dünyaya tekrar dönsem de buna benzer acılar yaşasam” dedirten ödül ve karşılıklar lütfedecektir. Onun sünneti (kanunu) böyledir. Peyfamber efendimiz uyarılmış: “*Toplumda pislik çoğalırsa içlerinde iyiler bulunsa bile helaktan kurtulamazlar*”³⁰⁴

İyi (ma’ruf) toplumsal buyruk, kötüyü (münker) de ayıp ve yasak haline getirmedikçe toplumun kötülüklerden sorumlu olacağını ve bunun bedelini ödeyeceğini bildiren birçok hadis vardır.³⁰⁵

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ حَذِيفَةَ بْنِ الْيَمَانِ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: "وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ، وَلَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ، أَوْ لَيُوشِكَنَّ اللَّهُ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عِقَابًا مِنْهُ، ثُمَّ تَدْعُوهُ فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ"، قَالَ أَبُو عِيسَى: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، بِهَذَا الْإِسْنَادِ نَحْوَهُ

Huzeyfe b. el-Yeman’dan, Nebi (sav) şöyle buyurdular: “Nefsim elinde olana yemin olsun ki, ya mutlaka iyiliği emredip kötülükten sakındıracaksınız, ya da pek yakında Allah size bir ceza ve musibet gönderir de, sonra dua edersiniz, fakat duanıza icabet edilmez.”³⁰⁶ Bu hadis-i şerif bir tehdit içermektedir. Hatta Enfal sûresi 25. ayetteki, fitnenin umumiliğinin emri bil ma’rufu terk etmenin bir sonucu olduğunu çoğu müfessirler dile getirmişlerdir.³⁰⁷ Zamehşerî (ö. Miladi 538) ayetin tefsirinde, özellikle İsrail

³⁰³ Enfâl, 8/25.

³⁰⁴ Buhârî, *Fiten*, 4, 28.

³⁰⁵ Heyet, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. II, s. 680.

³⁰⁶ Tirmizî, *Fiten*, 31/9, Tirmizî, Hadis Hasendir demiştir.

³⁰⁷ Seyyid Kutup, a.g.e., s. 516.

oğulları arasındaki ulemanın kötülüğe engel olamaması sonucu toptan azaba duçar edildikleri şeklinde yorum yapmaktadır.³⁰⁸

“Peygamber Efendimiz, bazı kere sözlerine, konuşmalarına yeminle başlardı. Onun böyle davranması, sözünün doğruluğunu tekit ve teyit gayesi taşır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’in az sayılmayacak kadar sûre ve âyetlerinin de yeminle başladığını görmekteyiz. Bu, Allah Teâlâ’nın sözünün tasdiki, tekit ve teyidi olup, muhtelif hikmetleri üzerinde müfessirlerin çok şey söylediği konulardan biridir. Peygamber Efendimiz’in birtakım hutbe ve konuşmalarına yeminle başlamak suretiyle, Câhiliye dönemi Arapları arasında yaygın olarak bulunan ve sahâbîlerce de bilinip bazı kere kullanılan yanlış ve uygunsuz yeminleri ortadan kaldırma hedefi güttüğü ifade edilir. Söze yeminle başlamanın bir başka sebebi de, yeminden sonra getirilecek sözün önemine dikkat çekmek ve o sözün gerçekliğini tekit etmektir.

Bu hadis, bize iyilikleri emir ve kötülüklerden nehiy vazifesini yerine getirdiğimizde kazanacağımız mükâfatı, ihmâl ettiğimizde ise uğrayacağımız musibeti bir kere daha açıkça bildirmektedir. Birincisi müsbet bir davranış, ikincisi ise o müsbet davranışı yapmadığımızda uğrayacağımız menfî neticedir. Müsbet olan, iyiliği emir ve kötülükten nehiy vazifesini yerine getirmemizdir. Menfî netice ise, vazifemizi yerine getirmediğimiz takdirde uğrayacağımız musibetlerdir. İnsanın bu dünyada başına gelebilecek musibetler, belâlar bir tek cinsten ibaret olmayıp çok çeşitlidir.

Kötü kimselerin toplumların başına musallat olması, idarecilerin işledikleri zulümler yüzünden toplumun fitnelere sürüklenmesi, Müslümanlar arasında düşmanlıkların ortaya çıkması ve benzer musibetler, her ferdi içine alan umûmî mahiyetteki belâlardır. Daha önceki hadislerde de geçtiği gibi, bunlar helâke, çöküş ve yok oluşa sebep olan hallerdir. İyiliği emir ve kötülükten nehiy vazifesini ihmal eden veya terkeden toplumlar, bu belâlara müstehak olurlar.

Musibet ve belâ anında yapılan duanın da kabul edilmeyeceği, bu hadiste açık bir şekilde bildirilmektedir. Çünkü musibetlerin gelmesine sebep olan

³⁰⁸ Zamehşerî, *Keşşâf*, Dar’ul- Kütüb el-İlmiyye, 3. Baskı, Lübnan, 2002, c.II, s. 204.

kötülüklerle karşı mücadele edilmemiş, ma'rûfu emir ve münkeri nehiy görevi yapılmamıştır. Böylece duanın kabul edilebilmesi için gerekli şartlar da yerine getirilmemiştir.

Hadisten şu neticeler çıkmaktadır:

1. Ma'rûfu emir ve münkeri nehiy vazifesi yerine getirilmezse, Allah azabını gönderir.
2. Gücü yetenler iyiliği tavsiye edip, kötülükten sakındırma görevini yerine getirmeyince, ceza bütün topluma şâmil olur.
3. Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet etmeyenlerin duaları da kabul olunmaz.
4. Dînî bir hakikatı, önemli bir meseleyi tebliğ ederken, söze yeminle başlamakta bir sakınca yoktur. ”³⁰⁹

Bu kısım azap dünyadaki toplumsal sınanma ve toplumsal felaketleri söz konusu ederken aşağıda zikredeceğimiz hadis ise, bu görevi yerine getirme salahiyetinde olup da görevi yerine getirmeyenlerin Âhiret'teki çirkin hallerini tasvir etmektedir.

سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ K يَقُولُ: " يُؤْتَى بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيُلْقَى فِي النَّارِ، فَتَذَلُّقُ أَقْتَابٍ بَطْنِهِ، فَيَدُورُ بِهَا كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِالرَّحَى، فَيَجْتَمِعُ إِلَيْهِ أَهْلُ النَّارِ، فَيَقُولُونَ يَا فُلَانُ: مَا لَكَ أَلَمْ تَكُنْ تَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ؟، فَيَقُولُ: بَلَى، قَدْ كُنْتُ أَمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا آتِيهِ وَأَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَآتِيهِ "

“Kıyamet günü bir adam getirilir, karnındaki iç organları sarkmış, merkebin değirmenin etrafında döndüğü gibi organlarının etrafında döner. Cehennem ehli ona gelerek, ey filan sana ne oluyor, sen bize iyiliği emreden, kötülükte de sakındıran filan kişi değil misin diye sorarlar. Evet, der; fakat ben size iyiliği emreder kendim yapmazdım. Kötülükten sakındırır; fakat o kötülüğü kendim işlerdim der.”³¹⁰

Emri bil ma'ruf ve nehyi ani'l-münker (iyiliği hâkim, kötülüğü mahkûm etme) ameliyesi İslâm medeniyetinde yaşayan tüm kesimlerin sorumluluğu

³⁰⁹ www.mumsema.org sitesi.

³¹⁰ Müslim, Zühd, 7483.

dâhilindedir. Aşağıda zikredeceğimiz hadis-i şerif adeta bu görevi İslâm toplumunun fert ve kurumları arasında taksim ederken bu görevi ifasını da iman ile ilişkilendiriyor:

"مَنْ رَأَى مُنْكَرًا فَلْيُنْكِرْهُ بِيَدِهِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَوْفَى الْإِيمَانِ
"، قَالَ أَبُو عِيسَى: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ

"Ebu Said'den dedi ki, Resulullah (sav)'in şöyle buyurduğunu işittim: "Sizden herhangi bir kötülük gören, onu eliyle reddetsin, gücü yetmiyorsa, diliyle, buna da gücü yetmiyorsa, kalbiyle reddetsin ki, bu da imanın en zayıf noktasıdır."³¹¹ Eliyle düzeltmekten kasıt güç ve otorite sahibi olabilmektir. Bu İslâm devletinin kurum ve kuruluşlarının görevidir. Başka bir ifadeyle yönetme ve hükmetme yetkisine sahip olabilmektir. Diliyle engel olmak, bilenlerin, alim ve uzmanların, eğitim ve öğretimle ilgilenen kesimin görevidir. Nihayet bunların rehberlik ve yönlendirmesiyle halk, kalben tepki gösterip münkere tavır koyacaklardır. Bundan sonrasının imani tehlike olduğunu ifade eden hadis-i şerif olayın bir ahlak meselesinden ziyade iman meselesi olduğunu altını çiziyor.

Tarihte olduğu gibi bugün de Müslümanlar Allah'ın birliği üzere kurulan ve insan merkezli olan bu medeniyeti tesis etmek, yaşayarak göstermek sorumluluğunu taşıyorlar. Müslümanların hayırlı ve insanlığa faydalı olabilmesi ancak buna bağlıdır. Maalesef insanlığın barışını güven ve huzurunu garanti edebilecek tek sistem olan İslâm Medeniyeti mensuplarını su-i temsilleri sebebiyle insanlığın dikkatini üzerinde toplayamıyor. Batının modern çağdaki tüm insanlığa kabul ettirdiği, demokrasi, özgürlük, barış, insan hakları, hukuku üstünlüğü gibi bazı kavramlar aslında batının kendi uygulamasıyla elde ettiği ilerleme seviyesinin tüm insanların gözlerini kamaştırmasından kaynaklanıyor. Buna mukabil tüm insanlığın yaratan ve yaratılanı tanıması anlamına gelen ve insanlığın fıtratına yerleştirilen bir tevhit akidesi, tevhit kelimesi henüz insanlığın duyup da tanıştığı bir şey değildir. İslâm, tevhit, kardeşlik, Asr-ı Saadet, Kur'an, ilim, irfân, ihlâs, ihsân, merhamet, af ve müsamaha, adâlet, şûra gibi İslâm medeniyetini hiçbir kavramı, batı

³¹¹ Tirmizî, *Fiten*, 31/11, Tirmizî, hadis sahih ve hasendir demiştir.

medeniyetinin yapı taşları mesabesinde olan kavramlarının içselleştirildiği gibi duyurulamamış ve kabul ettirilememiştir. Hâlbuki insanlığı aradığı şey bizim elimizde. Huzur ve barışın gücü, insanlığın umudu bizde. Fakat biz dahi böyle bir hazineye sahip olduğumuzun farkında bile değiliz.

Bir diğer ifadeyle anlamı barış, esenlik ve güven olan İslâm'ın tam tersi bir anlam olan terörizmle asla bağdaşamayacağını bu medeniyetin müntesipleri maalesef gösterememişlerdir. Dinden ve akıldan uzak yaşayan İslâm dünyası sürekli olarak savaş, şiddet ve karışıklıkların odağında yer almaya devam etmektedir. Tarihteki İslâm medeniyetinin güçlü örnekleri olan Emevi, Abbasi, Fatimi, Eyyûbi, Endülüs, Selçuklu, Osmanlı gibi güçlü devletlere de sahip değiliz. Birlik ve kardeşlik halen çok uzaklarımızdaki bir serap görüntüsü gibi hayal. Kendi kardeşliğini tesis edemeyenlerin başkalarına verecekleri bir değer ve örneklik olamaz. Birbirleriyle yaşayamayanların, başkalarıyla birarada yaşayabilme ve onları iyiliğe yönlendirip, kötülüklerden alıkoyma imkânları olamaz.

14- Samimiyet ve Dürüstlük

İmân ve İslâm, birbirini tamamlayan iki bütündür. Biri olmadan diğeri tamamlanamaz. İslâm, dışa dönük, İman içe dönük olmayı ifade eder. Yani İslâm teslimiyet, imân ise tasdikdir. Buna göre, sadece İslâm'ın görünür kılınıp, imanın bulunmaması münafıklığa, imanın olup da İslâm'ın bulunmaması da, kişinin Müslüman kabul edilmemesi sonucunu doğurur. Bedevilerin iman ettik demelerinin iman etmek anlamına gelmediğini Kur'an'ın ifadesinden anlıyoruz. Yüce Allah bu konuda şöyle buyuruyor:

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ
وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Bedeviler, “İman ettik” dediler. Şunu söyle: “Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz. Bununla beraber Allah’a ve

Resulüne itaat ederseniz O, yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir. ”³¹² “

Esedoğullarından bir topluluk, bir kıtlık senesinde Medine’ye gelerek iman ettiklerini söylemişler ve Hz. Peygambere “*sana yüklerimiz ve ailelerimizle geldik. Seninle falan kabile gibi savaştık*” demişler, sadaka istemişlerdi. Ayet onların bu durumunu tahlil ederek, onların kalpten tasdik etmediklerini, sadece dilden teslimiyetlerini belirttiklerini ifade ediyor. Bedevilerin yaptığı İslâm’ın sözlük manasını gerçekleştirmekden ibaretti. Çünkü 15. ayeti de göz önüne aldığımızda bir kimsenin gerçekten iman etmiş olabilmesi için kendisinde şu üç şeyin gerçekleşmiş olması gerekir: 1- İslâm’ın taleplerini yerine getirirken bunların Alah ve Resulü’nün emirleri olduğuna, Allah’tan geldiğine inanmak. 2- Bu inancında asla şüpheyeye düşmemek, akı ve duygularıyla ikna olmuş, bu inanca bağlanmış olmak. 3-İslâm’ı ve Müslümanları korumak, dinin güçlenmesi için malını ve gerektiğinde canını vererek çalışmak. ”³¹³ Burada bir samimiyetin olmadığının dile getirildiğini görüyoruz. Yüce Allah, 15. ayeti kerime ile imandaki samimiyetin, amellerin kabulü için şart olduğunu beyan ediyor. Eğer, sadece dil ile iman ettik demek yeterli olsaydı, münafıkları da mü’min kabul etmemiz gerekirdi. Ya da sadece İslâm’ın beş esasını yerine getirip, kalben tasdik etmemiş kişinin de mü’min kabul etdilmesi gerekirdi. Hernekadar dünya ahkâmı bakımından kendisine Müslüman muamelesi yapılsa da Allah indinde inanmış değildir. Tabi ki, bunu ancak Allah bilir. Nitekim bedevilerin iman etmediklerini de Hz. Peygamber’e vahiy, bu ayet-i kerimeyle bildiriyordu. ³¹⁴

Öyleyse din samimiyet ve dürüstlüktür. Ameller niyetlere göredir. Bu da ancak dilin şahadet ettiğini, kalbin tasdik etmesiyle mümkün olabilir ki, biz buna samimiyet ve dürüstlük diyoruz. İslami literatürde daha çok ihlâs diye tanımlanan şey samimiyet ve dürüstlüktür.

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ

³¹² Hucûrât, 49/14.

³¹³ Heyet, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, c. V, s. 100.

³¹⁴ Heyet, a.g.e., c. V, s. 100.

“Halbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.”³¹⁵

Buhârî ve Müslim'in ittifakla sahih kabul ettikleri meşhur hadis, samimiyet ve niyetin amellerde ölçü olduğunu gösteriyor.

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التِّيمِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ اللَّيْثِيَّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى الْمَنْبَرِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: " إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا، فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ

“Ameller ancak niyetlere göreler ve herkese ancak niyet ettiği şey vardır. Artık kimin hicreti (niyet ve gayesi) Allah ve Resulü'ne yönelik olursa, o kimsenin hicreti, Allah'a ve Resulü'nedir. Kimin hicreti de elde edeceği dünyalık veya evleneceği bir kadın için olursa, o kimsenin hicreti (sevaba yölenik olmayıp) göç ettiği sebep olan dünyalık ve kadındır.”³¹⁶ Samimiyetin dindeki yeri ve amellerin kabul için şart olduğunu belirtmek maksadıyla başta Buhârî ve Müslim olmak üzere İslâm âlimleri kitaplarına “ameller niyetlere göreler” meşhur hadisiyle başlamışlardır. Daha sonra gelen pek çok hadis musannifi bu konuda Buhârî'nin yolunu takip etmişlerdir. Böyle yapmakla, yapılan işte samimi niyetin şart olduğuna dikkat çekmek istemişlerdir. Hz. Peygamberin medeniyet inşâsı için hicret ettiği Medîne-i Münevvereye Allah için hicret niyetiyle gelenlerle ve başka niyetlerle gelenleri tefrik babından söylenen bu hadis, inancın ve amelin en önemli temellerinden birini ifade temektedir. Dolayısıyla samimi olamayanların medeniyet inşa edemeyeceklerini rahatlıkla anlayabiliyoruz.

Allah Resulü(sav), önemine binaen bazı hususlara vurgu yaptı. Onun yöntemlerinden biri de, önemli olan şeyi üç kez tekrarlamak ve hafızlar da yer etmesini sağlamaktı. Temim ed-Dari (ra)'ın dinin samimiyet olduğuna dair yapmış olduğu rivayette de Resulullah (sav), dinin, Alah'a, kitabına,

³¹⁵ Beyyine, 98/5.

³¹⁶ Buhârî, *Bedü'l- Vayh*, 1; Müslim, *İmarat*, 4927; Ebu Davut, *Talak*, 13/ 11.

Resulü'ne, Müslümanların idarecileri ile geneline karşı samimiyet içerisinde olmak olduğunu ifade ediyor.

عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الدِّينُ النَّصِيحَةُ، قُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ: لِلَّهِ، وَلِكِتَابِهِ، وَلِرَسُولِهِ، وَلِأَيِّمَةِ الْمُسْلِمِينَ، وَعَامَّتِهِمْ"

Temim ed-Dari (ra)'dan, Resululah (sav) şöyle buyurmuştur: "Din samimiyettir. Dedik ki kime karşı samimiyettir? Dedi ki: "Allah'a, kitabına, Resulüne, müslümanların idarecilerine ve umumuna karşı samimi olmaktır."317

Tirmizi ve Ahmed b.Hanbel'in rivayetlerinde, Allah'ın Resulü (sav), "din samimiyettir" ifadesini üç kez tekrarlamaktadır. "Bu kutlu ifadeye göre; Din-i mübini İslâm'ı kabul eden her insan Allah'a iman ve kulluk, Kur'ân'a tabi olma, Hz. Peygamberi (sav) örnek alma, meşru yöneticilere karşı hakkı söyleme ve toplumsal görevlerini yerine getirme, sınıf ve statü farkı gözetmeksizin bütün müslümanların ve hatta bütün insanların haklarına riayet etme gibi konularda ciddi samimiyet sınavına tabi tutulmuş demektir. Buna göre ihlas ve samimiyet, dinin özü, inancın, kulluğun ve itaatin sadece ve sadece alemlerin Rabbi Allaha özgü kılınmasıdır. İhlas ve samimiyet; bütün ibadetlerin, her türlü riya, gösteriş ve çıkar kaygılarından arındırılıp sadece Allah rızası için yapılmasıdır."318

İslamın özü, samimiyet ve her konuda dürüstlüktür. İman kalben tasdik demektir ki, kökü itibariyle doğrulamak olan "sıdk" kökünden gelir. Yani gönülden doğrulamak, samimiyet ve dürüstlikle kabullenmek anlamına gelmektedir. "Sözün hem kalpte olana, hem de haber verilen şeye uygun olmasıdır."319 İnfak manasına olan "sadaka" da aynı köktendir. Çünkü hiç bir zorunluluk olmadan gönülden verilen bir şey olduğu ve belki de gizlice verildiği için, "kişinin imanını doğrulayan bir şahit" olmaktadır. Vacib olan zekata da bazan "sadaka" denmektedir. Tetavvu/gönüllü olarak verildiğinde ise, insanın kendi hakkı olan bir şeyden vazgeçmesi, gönülden vermesi

³¹⁷ Müslim, *İman*, 196; Tirmizî, *Birr ves-Sıla*, 24/1926; Ebû Davud, *Edeb*, 40/59.

³¹⁸ Görmez, Mehmet, *Kalbin Erba'ini*, OTTO, 1. Baskı, Ankara, Nisân 2014, s. 43.

³¹⁹ İsfahânî, a.g.e., s. 582.

anlamına olduğu için, her iki halde kişinin imanındaki samimiyet ve doğruluğu tanıdığı olmaktadır.”³²⁰

فَاسْتَعْمُوا كَمَا أَمَرْتُ وَمَنْ تَابَ مَعَكُمْ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“O halde seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Aşırı da gitmeyin. Çünkü O, sizin yaptıklarınızı çok iyi görendir.”³²¹

Hz. Peygamber’e “Yaşlandınız” diye soran Hz. Ebu Bekir (ra)’a, “Hud ve kardeşleri beni yaşlandırdı” diyerek açıklama yapmıştır. Hadis şöyledir:

قَالَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ شَبَّتْ، قَالَ: " شَيْبَتْنِي هُوْدٌ، وَالْوَاقِعَةُ، وَالْمُرْسَلَاتُ، وَعَمَّ يَتَسَاءَلُونَ، وَإِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ

“Ebu Bekir (ra) dedi ki: Ya Resulallah! Yaşlandınız. Dedi ki, “Beni Hûd, vakia, murselat, amme yetasaelun ve iza’s-şemsu kuvviret” yaşlandırdı,” buyurdu.”³²² Diğer taraftan “sıdk/doğrulamanın zıddı ise “kızb/yalan olmaktadır. Buna göre yalan imanının zıddı ve onunla çelişen şey demek olur. “Sıdk ve kızb” birbirlerinin karşıt anlamlarıdır. Diğer taraftan emanete ihanet, sözünde bulunmama doğrulukla çelişen şeyler olduğu için Allah Resülü (sav) bunları münafıkların alametleri olarak zikretmiştir.

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي وَب، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَاللَّفْظُ لِيَحْيَى، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو سُهَيْلٍ نَافِعُ بْنُ مَالِكِ بْنِ أَبِي عَامِرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: " آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ، إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا أُؤْتِمِنَ خَانَ "

Ebu Hureyre (ra) dan , Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur:

Münafığın alameti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, emanet verildiğinde ihanet eder.”³²³ Samimiyet ve dürüstlüğün anlaşılabilmesi bazen zıtların ifadesiyle mümkün olur. “Her şey

³²⁰ İsfahânî, a.g.e., s. 582.

³²¹ Hûd, 11/112.

³²² Tirmizî, Tefsir’ul-Kur’ân, 44/56.

³²³ Buhârî, İman, 24; Müslim, İman, 210.

zıddıyla kaimdir” kaidesince, nifak ve iki yüzlülük, ihlas ve samimiyetin zıddıdır. Burada Allah Resulü (sav), samimiyetsizliğin alametlerini (görünür hali) belirterek, kriterler dürüstlüğün kriterlerini belirlemektedir. “Buhârinin iman bahsi içerisinde nifak alametlerini sayan hadisi zikretmesi, nifakın imansızlık olduğunu ifade içindir. Ya da nifakın bazısının küfrü gerektirdiğini, bazısının da ameli nifak anlamına geldiğini ifade etmek istemektedir.”³²⁴ Tüm bu hususlar, medeniyet inşâ eden büyük hedef sahibi insanların şahsiyet inşasının öncelenmesi anlamı taşımaktadır. Kendisi inşâ edemeyen başkalarının geleceğini inşâ edecek bir medeniyet sunamaz.

15- Kolaylık ve Müsamaha

Dinin özü kolaylık ve müsamahaya dayanmaktadır. Kur’ân, لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا *“Allah, hiç kimseyi kaldıramayacağı yüküyle sorumlu tutmaz”* buyuruyor.³²⁵ Hiç kimse babasının veya bir diğer yakının suçuyla suçlanamaz. وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى *“Hiç kimse bir başkasının günahını, sorumluluğunu yüklenemez.”*³²⁶ Burada medeni insan olabilme özelliklerinden bazıları gündeme gelmektedir. Bunlar, musamahakarlık, kolaylaştırıcı olma, kırııcı değil yapıcı olma, menfi değil müsbet olma, baskıcı ve dayatmacı değil, ikna edici olma gibi özelliklerdir. Ahlakın güzelliklerinin yansıması kabul edebileceğimiz bu vasıflardan olan, kolaylaştırma ve musamahaya biraz daha yakından bakalım.

“Güzel ahlâkın sünnette yer alan en önemli hususiyetlerinden biri de, insanlara sertlikle değil, şefkatle; kaba ve katı değil, yumuşaklıkla, tahammülsüz bir şekilde değil, müsamahakâr davranmaktır. Yine sünnetten öğrendiğimize göre insanlarla muamelede kızgınlığa sebebiyet verecek davranışlardan kaçınmak, devamlı kendini haklı çıkarmamak, öfkesine hakim olmak, haklı olduğu bir durumda bile muhatabını affedip ona müsamahakar davranmak, şiddet ve zorluklar karşısında yumuşaklık göstermek, sünnetten öğrendiğimiz güzel ahlak örnekleridir. Allah Teala aşığıdaki ayetinde bizlerin

³²⁴ Askalani, a.g.e., c. I, s. 111.

³²⁵ Bakara, 2/285.

³²⁶ Fatır, 35/18.

bu konuda dikkatini çekerek şöyle buyurmuştur: “(Resulüm! Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.”³²⁷

Allah Teala “İbadu’r-Rahman” diye nitelediği kimseler hakkındaki, “Rahmanın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendileri bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) ‘Selam’ derler(geçerler)”³²⁸ ayetinde de, Allah’ın kullarının ahlakının ipuçları vardır. Yine Allah’ın, genişliği yer ve gök kadar olan cennet hazırladığını vaat ettiği müttaki kulları hakkındaki, “O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah’ta güzel davranışlarda bulunanları sever”³²⁹ ayeti de bu ahlaka dair örnekler sunmaktadır.³³⁰

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ يَعْلَى بْنِ مَمْلُكٍ، عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " مَنْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنَ الرَّفْقِ فَقَدْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنَ الْخَيْرِ، وَمَنْ حُرِمَ حَظَّهُ مِنَ الرَّفْقِ فَقَدْ حُرِمَ حَظَّهُ مِنَ الْخَيْرِ "، قَالَ أَبُو عِيْسَى: وَفِي الْبَابِ عَنْ عَائِشَةَ، وَجَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ، وَهَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ

Ebü'd- Derda'dan (ra) aklediliğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

“Kimin payına yumuşaklıktan bir nasip düşerse, ona hayırdan bir nasip verilmiştir. Her kim de yumuşaklıktan mahrum bırakılırsa, payına düşen hayırdan mahrum kalmıştır.”³³¹

حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِهْزَمٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ قَالَ لَهَا: " إِنَّهُ مَنْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنَ الرَّفْقِ، فَقَدْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنَ خَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَصِلَهُ الرَّحِمُ وَحُسْنُ الْخُلُقِ وَحُسْنُ الْجَوَارِ يَعْمُرَانِ الدِّيَارَ، وَيَزِيدَانِ فِي الْأَعْمَارِ

³²⁷ A'raf, 7/199.

³²⁸ Furkân, 25/63.

³²⁹ Âl-i İmran, 3/134.

³³⁰ Kardavi, a.g.e. s. 429.

³³¹ Tirmizî, Birr, 25/67.

Hiz. Aişe (ra)dan, Allah Rasulü kendisine şöyle dedi: “Kimin payına yumuşaklıktan bir nasip düşerse, ona ahiret ve dünya nasibinden verilmiştir. Sila-i Rahim, güzel ahlak, iyi komşuluk, memleketleri yaşatır, ömürleri artırır.”³³² Orucu emreden ayet-i kerimenin sonunda, oruç ibadeti en zor ibadetlerden birisi olmasına rağmen, bunun Allah’ın kolaylık dilemesiyle izah edilmesi çok dikkat çekicidir:

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“O sayılı günler, insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur’ân’ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah’ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.”³³³

“Dinde güçlük yoktur. Allah orucu emretmiştir. Oruç tutma şartları bulunan kimseler oruç tutarlar. Hastalık, yolculuk gibi geçici bir engelden ötürü oruç tutamayan, sonra kaza eder. İhtiyarlık ve iyileşmeyen müzmin hastalık gibi devamlı özrü olanlar fidye verirler. Her türlü zahmete rağmen kendi arzusu ile gönülden oruç tutan ve hayır yapanlar övülmüştür.”³³⁴

Zor gibi görünen sorumluluklarda Allah’ın bizim için hayır murat ettiğini Kur’ân ifade ediyor. Buna göre hayır zannettiğimiz kolaylığın bazen şer olabileceği, şer zannettiğimiz kolaylığın ise hayır olabileceğini yüce Allah beyan ediyor. Evet, savaş, cihat zor ve nefsi ağır gele şeyler olmakla beraber, sonuçları itibarıyla insanlığın huzur ve güveni için olması gereken sorumluluklardandır. Aslında insanlığın her döneminde var olan savaş gibi hususlar Kur’ân ve Sünnetin oluşturduğu medeniyette bir disiplin çerçevesinde, şartlara bağlanmıştır. Zulmü ortadan kaldırmak, insanlarla hakikat arasında

³³² Müsned, XLII/153-154 (25259).

³³³ Bakara, 2/185.

³³⁴ Heyet, Kur’a-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Mealı, s. 27.

engel olan engellerin çoğunluğun lehine olacak şekilde kaldırılması için adalet çerçevesinde ilkelendirilen cihat dahi insanların hayrınadır. Başka bir ayette de şöyle buyrulur:

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

*“Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”*³³⁵ “Savaş insanların severek, zevk alarak yaptıkları bir şey değildir. Fıtratı ve ruh sağlığı bozulmamış kişiler öldürmek, yakıp yıkmak, acı vermekten zevk almaz, bunlardan hoşlanmaz. Ancak vücudu kurtarmak için kangren olmuş elin kesilmesi, içeride kalmış çocuğu kurtarmak için kapının kırılması nasıl zaruri ise savaş da toplumların hayatında böyle zaruret haline gelebilir. Din ve vicdan hürriyetini sağlamanın, zulmü ve fitneyi önlemenin, tecavüzlere son vermenin yolu savaştan geçebilir. İşte bu durumlarda savaşmak şüphesiz insanlık için daha hayırlı ve daha şerefli bir davranıştır. Cihat ise hiç bir zaman saldırı değildir. Çünkü önce İslâm’a davet yapılır, kabul eden Müslümandır. İslâm’ı kabul etmeyenden tabi olması istenir. Bunu da kabul etmezse, ancak o zaman savaşılr. Savaşdaki sırrı biz bilemeyiz, ama Allah bilir. Bazı milletler cezaya müstahak olunca, Allah onları çeşitli belalarla cezalandırır. İşte onlardan birisi de savaştır.”³³⁶

“Metodolojik bir prensip olarak müsamaha, yanlışlığı kanıtlanana kadar, şimdiki durumun kabulüdür. Aksi ispat edilene kadar marûfu kabul etmek, bilgi nazariyesi ve ahlakla ilgilidir. İlki “sa’ah” (genişlik), ikincisi ise “yüsr” (kolaylık) olarak adlandırılır.”³³⁷

حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْغِفَارِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: " إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ، وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدَّلْجَةِ "

³³⁵ Bakara, 2/216.

³³⁶ Heyet, Kura'n Kerim ve Türkçe Anlamli Mealı, s. 33.

³³⁷ Şulul, a.g.e., s. 42.

“Şüphesiz ki bu din kolaylıktır. Hiç kimse yokturki, bu din hususunda (amellerim eksiksiz olsun diye) kendini zorlasın da din ona galebe etmesin (ve erinip büsbütün amelden kesilmesin). Öyle olunca orta gidin. (Eğer en kamili yapamazsanız, ona) yaklaşın, (az olsa da devamlı amel ve ibadetten dolayı) sevinin; sabah, akşam ve gecenin bir kısmında (ibadete muvaffak kılması için Yüce Allah’tan) yardım isteyin.”³³⁸ “Sa’ah ve yüsr, Müslüman’ı dünyaya kapalı olmaktan korur. Onu destekler. Yeni tecrübeler ve teşvik eder. Bilgiye açık mantığıyla ve yapıcı gayretiyle, tecrübesini ve hayatını zenginleştirmesini sağlar, medeniyetini ve kültürünü daha ileri götürmeye cesaretlendirir”.³³⁹

“Ayetlerde dinî ve dünyevî hayata ilişkin olarak insanların gücünü aşan veya hayatlarını zorlaştıran mükellefiyetlerden muaf tutulması veya yükümlülüklerinin hafifletilmesi, İslâm’ın temel kurallarını sarsmadıkça daima kolaylığın tercih edilmesi istenmekte; müslümanların diğer insanların kişiliklerine, düşünce ve inançlarına saygı göstermeleri, onlara farklılıklarını koruma ortamı sağlamaları emredilmektedir. Hadis mecmualarında da bu tür açıklamaların yanında müsamaha ile aynı kökten gelen değişik kelimelerin yer aldığı ifadelerde müsamaha müslümanın temel ahlâkî özelliklerinden biri olarak gösterilmiştir. Konuya ilişkin âyet ve hadisler, İslâm medeniyetinde bir yandan İslâm ümmetinin kendi arasındaki ilişkilerin kolaylık ve hoşgörü temeli üzerine oturtulmasına, öte yandan değişik dinlere ve kültürlerle mensup olanların inanç farklılıklarına saygı gösterilmesine temel teşkil etmiştir. İnsanların faaliyet alanlarına, sosyal çevrelerine ve konumlarına göre ferdî ve toplumsal düzeyde farklı müsamaha tarzlarından söz edilebilir.”³⁴⁰

Allah insanlar için zorluk değil kolaylık murat eder.³⁴¹ Hz. Muhammed insanlığa rahmet olarak gönderilmiştir.³⁴² Allah, insanları ancak güçlerinin yettiği kadarıyla yükümlü kılar.³⁴³ O’nun dinî hükümler koymasından maksat insanlara zahmet vermek değil onları arındırmak ve kendileri için nimetini tamamlamaktır.³⁴⁴ Bu ilkelerin ışığında fıkıh kaynaklarında dinî hükümlerin

³³⁸ Buhârî, *İman*, 29.

³³⁹ Şulul, a.g.e., s. 42.

³⁴⁰ Çağrı, Mustafa, *Müsamaha maddesi*, DİA, c, XXXII, s. 72.

³⁴¹ Bakara, 2/185.

³⁴² Enbiya, 21/107.

³⁴³ Bakara, 2/286.

³⁴⁴ Mâide, 5/3.

yerine getirilmesinde karşılaşılan güçlükler veya engellere göre kolaylaştırıcı çözümler ve ruhsatlar geliştirilmiştir. İnsanların günah işleme niyetleri olmaksızın sehven veya unutarak yaptıklarının bağışlanacağına dair âyetler de aynı tutumu yansıtmaktadır.³⁴⁵

Yüce Allah, inananların kendi aralarında, şefkat ve merhametin asıl olduğunu ifade ediyor. Bu merhameti de Peygamberi üzerinden söz konusu ederken, örnek ve önderlik ilkesine bağlılık ve beraberlik vurgusu yapılmaktadır.³⁴⁶ Allah'ın affının genişliğini ifade eden âyetler, O'nun kullarına müsamahasını göstermesi yanında dolaylı olarak insanları da müsamahakâr olmaya teşvik etmektedir.³⁴⁷ Hz. Peygamber, tebliğ ettiği dinin iki temel özelliğinden birinin “hanefîyye” (tevhidi esas alan dosdoğru din), diğerini de “semha” (genişlik, kolaylık ve rahatlık) olarak açıklamıştır.³⁴⁸ Ayrıca müsamahakâr kişileri Allah'ın rahmetiyle müjdelemiştir.³⁴⁹ Bu hadisler, hem İslâmiyet'in yükümlülüklerde kolaylık yolunu seçtiğine hem de Müslümanların beşerî ilişkilerde hoşgörülü davranmaları gerektiğine işaret etmektedir.³⁵⁰ Bazı hadislerde müsamaha konusu -alışverişte, evlilik külfetlerinde, cezalandırmada olduğu gibi uygulama planında da ele alınıp teşvik edilmiştir.”³⁵¹

Ebü'l-Hasan el-Mâverdî (ö.331-332) Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn isimli eserinde müsamahanın gönüller üzerindeki yatıştırıcı ve kaynaştırıcı etkisini, toplumsal barış ve sevgiye katkısını ifade ederken bunun gerekçesini, “ruhları kolaylık ve müsamaha ile yumuşatmanın yakınlaştırıcı ve rahatlatıcı davranışlarla kaynaştırmanın ahlâka en uygun tutum olduğu” şeklinde ifade etmekte, beşerî ilişkilerde benlik davasından uzak durup müsamaha yolunu seçenlerin hem ahlâkta ve edepte en güzel olanı yakalamış hem de insanların gönüllerinde en üstün mevkiyi kazanmış olacaklarını belirtmektedir.

³⁴⁵ Bakara, 2/225, 286.

³⁴⁶ Fetih, 48/29.

³⁴⁷ Nahl, 16/61, Şura, 42/45.

³⁴⁸ Buhârî, *Îmân*, 29.

³⁴⁹ Buhârî, *Büyü*, 34/16; İbn Mâce, *Ticârât*, 26.

³⁵⁰ Ayrıca bkz. Buhârî, *Îmân*, 29, *İlim*, 1/11; Müslim, *Cihâd*, 4525.

³⁵¹ Buhârî, *Büyü*, 16; Tirmizî, *Büyü*, 12/74.

Hız. Peygamber'in Mekke putperestlere gösterdiği tavır, müsamahakârlığın zirvesidir. Her ne kadar Müslümanlara karşı düşmanca tutumlarını inatla sürdüren Mekke putperestlerini zararsız hale getirmek üzere güç kullanmaya izin veren, hatta bunu emreden âyetler varsa da bu âyetlerde bile, "... fakat aşırı gitmeyin, Allah aşırı gidenleri sevmez. Eğer onlar savaşı durdurursa bilinmelidir ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir... Savaşmaktan vazgeçerlerse artık haksızlık yapanlardan başkasına saldırmak yoktur"³⁵² gibi âyetlerle âdil savaş kurallarından söz edilmekte, böylece "mukâbele bi'l-misl" ilkesine vurgu yapılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de, risâletin başlangıcından itibaren İslâm'ı yok etmek için mücadele eden putperestlerle dostluk kurulması yasaklanmakla birlikte Müslümanların fiilen düşmanlık göstermeyen müşriklerle iyi ilişkiler içinde olmasına izin verilmiştir.³⁵³ Zemahşerî, bu âyetlerin sadece savaşanlarla savaşılmasını, savaşmayanlara ilişilmemesini Peygamber'e emrettiğini ifade ediyor.³⁵⁴ Nitekim Mekke'nin fethinden sonra, Hız. Peygamber'in müşriklere karşı tutumunda da bir yumuşama süreci başlamış, Resûl-i Ekrem, fetih sırasında evlerini terketmiş olan Mekkeliler'in evlerine dönmelerine izin vermiştir.³⁵⁵ Böylece evrensel İslâm medeniyetinin kolaylık, müsamaha, affedici, kucaklayıcı, birleştirici, farklılıkları zenginlik gören engin ufku sayesinde, yerleşik olduğu tüm bölge ve kıtalarda, huzur ve adaleti tesis eden örnek bir medeniyet olduğuna, tarih ve tarihe şahitlik edenler toplumlar, hüsn-ü şahadet etmektedirler.

³⁵² Bakara, 2/190-192.

³⁵³ Mümtehine, 60/8-9.

³⁵⁴ Zemahşerî, a.g.e. c. I, s. 233.

³⁵⁵ İbn Hişam, es-Sîretun '-Nebeviyye, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ty, c. III-IV, s. 409; İbnü'l- Esîr, a.g.e. , c. II, s. 122; Ayrıca bkz: Çağrıcı, a.g. mad., c.XXXII, s. 72.

SONUÇ

Medeniyet, toplumların maddi, ilmî, teknik, kültür, edebî, sosyal ve kalkınma alanlarında ulaştıkları en ileri noktadır. Batıdaki reform ve rönesans hareketlerinde sonraki sanayileşme ile elde edilen gelişmişlik düzeyini ifade eden “civilisation” kavramına karşın, 18. yüzyıl Osmanlısının gelişmişlik anlamını ifade etmek maksadıyla kullanmış olduğu bir kavramdır.

Modern Arapça’da bu anlamı ifade eden, “*hadâra*” kelimesi, Türkçede, “*uygarlık*”, İbn Haldun’da “*umran*” kelimeleri kullanılmaktadır. “*Bedevilik*”, medeniyetin karşıtı olan çöl hayatını ifade eder. Şehir, kültür ve teknik kavramları da medeniyetin bütünleyici parçaları olarak iç içe geçmiş anlamlar dizisidir.

Tarih boyunca iki tür medeniyet var olmuştur. Bunlardan birincisi, ilahi dinlere dayanan medeniyetler, ikincisi ise, batıl din ve anlayışlara dayanan medeniyetlerdir. Bu medeniyetlerin sayısının yirmi civarında olduğu söylenir. Ancak bu medeniyetlerden kalıcılık ve evrensellik vasfını elde edebilen medeniyetler, sadece ilahi dinlerden neşet eden medeniyetler olmuştur. Hristiyanlıktan neşet eden Batı medeniyeti ve İslâmdan kaynaklanan İslâm medeniyeti gibi.

Tüm peygamberler aslında medeniyet kurucuları veya kurulmuş olan medeniyetleri geliştiren birer medeniyet öncüleridir. İlâhî mesajları tebliğ eden peygamberler, insanların dünya ve âhiret mutluluklarını temin etmek için ilâhî bir rahmetin gereği olarak gönderilmişlerdir. Hz. Peygamber, yirmi üç yıllık risalet döneminin sonunda ideal bir medeniyet modelinin nasıl olacağını bizzat kendisi uygulayarak, kıyamete kadar insanlığa merhamet ve insan merkezli bir tevhit medeniyeti bırakmıştır.

Hz. Peygamber’in inşa ettiği medeniyeti, diğerlerinden ayıran çok önemli özellikleri vardır. Bu özelliklerin başında, insanı madde ve mana olarak ele alan fitrata uygun insan merkezli bir medeniyet olmasıdır. İkinci özelliği, hayatın merkezine tevhit akidesini oturatarak, çokluk içinde teklik, çeşitlilik içinde uyum, kesret içinde vahdet ile bir dünya anlayışı ortaya koymasısıdır. Bu medeniyetin, insana yaptığı ilk çağrı, “oku” olmuştur. Mescidin inşası

esnasında ‘suffe mektebi’ nin yeri belirlenmiş, sayılara 400 varan ilim talebeleri burada eğitilmişlerdir. Kur’an ve sünneti uygulamı olarak tahsil eden bu ilim ehli daha sonra fethedilen bölgelere birer muallim olarak gideceklerdi. “Hikmeti” kayıp bir hazine olarak bulmaya en layık kişinin müslüman olduğu ilkesini yerleştirmiştir. Hak, hakikat ve adalet, bu medeniyetin vazgeçilmez bir ilkesi olarak, insanları bir tarağın dişi gibi eşit kabul ederken, üstünlüğün ancak fazilet ve takvada olduğu ilkesini yerleştirmiştir. İnsanların tümüne sağlanan din ve vicdan hürriyeti, kalblerin telifini ve fethini kolaylaştırmıştır. Bu medeniyet, insanları barışa ve kardeşliğe davet etmiştir. İnsanları, ‘*ya dinde kardeş ya da yaratılıştta eş*’ ilan ederek, Âdem’in çocukları olduğunu, Âdem’in de topraktan olduğunu, dolayısıyla, insanlığa hizmet eden değerli şeylerin ancak insanı değerli kılacağını ifade etti.

Hiz. Peygamber, Medîne’de ‘*Ensar-Muhacir*’ kardeşiliğinden sonra, “*Medine Vesikası*” diye isimlendirilen ilk yazılı anayasa ile Yahudi ve Hristiyanlarla bir arada yaşama idealini tatbik etmiştir. O medeniyet iyiliğin hâkim kötülüğün mahkûm edildiği bir iyilik medeniyetiydi. Ekonomik hayatta, haksız kazancın tüm şekilleriyle yasaklandığı, el emeği ve alın terinin fazilet kabul edildiği bu medeni yaşamda, sammiyet, dürüstlük, diğergamlık, kolaylık ve müsamaha en önde gelen özelliklerdi.

Bugünün müslümaları, başta Asr-ı Saadet dönemi olmak üzere, tarihteki muhteşem İslâm medeniyetini çok iyi tanımak zorundadır. Bu medeniyetin dayandığı İlâhi referanslar belirlenmeli ve İslâm medeniyetinin, fıtrata ters Batı medeniyetinin kısıkcındaki insanlığın umudu olarak Müslümanların tanıklığında uygulama alanına konması gerekir. Çünkü İslâm ümmeti, insanlığın hayrı için çıkarılmış en hayırlı ümmettir.

BİBLİYOGRAFYA

Açıkgenç, Alparslan, *Bilgi, Medeniyet ve İslâm*, Köprü Dergisi (3aylık Fikir Dergisi), Sayı 69, Kış 2000.

Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu İmam Ahmed ibn Hanbel*, Tahkik: Darus- Selam ülemâ heyeti, Darus-Selam, Riyad, 1. Baskı, 2013.

Akdoğan, Ali, *Ahlak, Medeniyet ve İslâm*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2011.

Albayrak, Ahmet, *İbn Haldun'nun Medeniyet Tasarımı ve İnsan*, Journal of Islamic Research; 21(1), 2010.

Aydın, M. Fatih, *Veda Hutbesinden İnsanlığa Mesajlar* adlı makale, Köprü Dergisi, Güz, Sayı 80, 2002.

Baltacı, Cahit, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İFAV, , İstanbul, 3. Baskı, 2010.

Bardakoğlu, Ali, *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı*, , DİB Yayınları, Bardakoğlu, Ali, 1. Baskı, Ankara 2015.

Buhârî, Ebû Abdulah Muhammed b. İsmail el-Buhârî el-Cu'fî, (ö.256/870) *Sahihi'l-Buhârî*, Dar'us-Selam, Tahkik ve İşraf: Salih Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim Ali Şeyh, 4. Baskı, Riyad, 2008.

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, (I-XIII), Ankara, 1. Baskı, 1992.

Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Hadislerinde Medeniyet Kültür ve Teknik*, Cihan Yayınları, (Baskı Yok), İstanbul 1984.

Çakan, İsmail Lütfî, *İslami Yapılanmada Siret ve Sünnet*, İFAV, 2. Baskı, İstanbul 2013.

Çetinkaya, Bayram Ali, *Medine'den Medeniyete*, İnsan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013.

Davutoğlu, Ahmet, *Medeniyetlerin Ben-İdraki*, Divan Dergisi, 1997/1.

- Demir, Haki, *İslâm Medeniyet Tasavvuru 1-111, Şehir ve Medeniyet*, Fikir Teknesi Yayınları, 1. Baskı, Ekim, K. Maraş 2014.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1989.
- Duman, Mehmet Zeki, *İslâm Medeniyeti: Allah merkezli, ilk ve tek evrensel medeniyet*, adlı tebliğ, İslam Medeniyeti ve Çağdaş Dünya sempozyumu, Dağıstan Devler Üniversitesi Mohaçkale, 13-14 Ekim 2011.
- Durant, Will, *İslâm Medeniyeti*, Tercüme: Orhan Bahaeddin, Elips Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2004.
- İsmail Racî el-Farûki, *İslâm Kültür Atlası*, İnkılab yayınları, 3. Basım (Yeni Şafak Gazetesi), İstanbul, th.
- el-İsfehâni, Rağıb, *Müfredât*, Tercüme: Abdulkadir Güneş- Mehmet Yolcu, Çıra yayınları, 3. baskı, İstanbul 2011.
- Yusuf el-Karadavî, *Bilgi ve Medeniyet kaynağı olarak Sünnet*, Tercüme: Özcan Hıdır, Nida yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2012.
- Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (I-X), Azim Dağıtım, (Basım ve ty), İstanbul, ty.
- Fahreddin er-Râzî, *Mefatih'ul- Gayb veya Tefsir'ul- Kebir*, Mektebet'ul- İmân, (I-XIV), 1. Basım, Kahire 1992.
- Fayda, Mustafa, “Bedevi”, *DİA*.
- Fono Frasızc Modern Sözlük, Kült maddesi, Fono yayınları, İstanbul 2007.
- Görgün, Tahsin, *İlahi Sözün Gücü-Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'ân*, Külliyyat Yayınları, İstanbul 2013.
- Görmez, Mehmet, *Kalbin Erba'ini*, OTTO, 1. Baskı, Nisan, Ankara 2014.
- Görmez. Mehmet, 2015 Kutlu Doğum “Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı” temalı konuşması, 9. 4. 2015, İstanbul, www. diyanet. gov. tr.

Heyet, *Hadislerle İslâm*, (I-VIII), DİB, 1. Baskı, Ankara 2014.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Tercüme: Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2004.

Heyet, Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali, Medîne-i Münevvere 1992.

İbn Hacer, el-Askalânî (ö.852/1149), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (I-XIII), Tahkik: M. Fuad Abdulbâki, Muhyiddin el-Hatîp, Daru'r-Reyyan, Kahire 1986.

İbn Haldûn, *Mukaddime (I-II)*, Tercüme: Zeki Kadiri Ugan, MEB. Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1991.

İbn Hişâm, Abdulmelik b. Hişâm (ö. 218/833), *es-Siretü'n-Nebeviyye* (I-II), Tahkik: Mustafa es-Suka, İbrahim Ebyarî, Abdulaziz Şelebî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh el- Kazvînî (ö. 275/888), *Sünen*, Mevsuat-u Kütüb-i Sitte, Dar'us-Selam li'n-neşr, Tahkik ve İşraf: Salih Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim Al-i Şeyh,4. Baskı, Riyad 2008

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem el-Mısırî (ö. 711/1131), *Lisanü'l-Arab*, (I-XV), Dar'us-Sâdır, 3. baskı, Beyrut 1994.

İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Dar'ul-Kutub'il-İlmiyye, (I-X), 1. Baskı, Beyrut 1987.

Kaplan, Yusuf, *Medeniyet Fikri*, Rihle Dergisi, Yıl 1, Sayı 3, Ekim 2008.

Karlığa, Bekir, *Din ve Medeniyet*, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 1. Baskı, Mayıs, İstanbul 2012.

Kızmaz, Fedakâr, *Veda Hutbesi maddesi*, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, (I-VI), Şamil Yayınevi, İstanbul 1994.

Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, DİB. Yayınları,(I-VI),4. Baskı, Ankara 2012.

- Kurt, Yaşar, *1.Kur'ân Medeniyeti Sempozyumu*, Kur'an Medeniyeti Tebliği.
- Kutluer, İlhan, “*Medeniyet*” maddesi, DİA, Ankara 2003.
- Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *Muvatta'*, Tahkik: M. Fuad Abdulbâki, Daru İhyai'l-Kütübü'l-Arabiyye, Kahire, ty.
- Malik b. Nebi, *Düşünceler*, Mana Yayınları, Çeviri: Muharrem Tan, İstanbul 2008.
- Müslim, Ebu'l- Hüseyin Müslim b. Haccâc (ö.261/787), *Sahih-i Müslim*, Mevsûat'ul-Hadisi Şerif el-Kütüb es-Sitte, Dar'us-Selam, 4. Baskı, Riyad 2008.
- Nedvi, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, Tercüme: Abdullah Trabzon-Mustafa Acioğlu, Kayıhan, (Bs. Yok), İstanbul 2014.
- Ramazan, El-Bûti, *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*, Tercüme: Resul Tosun, Risale Yayınları, İstanbul 2007.
- Sambur, Bilal, *Kur'ân, Medeniyet ve İnsan*, Kur'ân Medeniyeti Sempozyumu, Akademi Risale, Mardin 2010.
- Sancaklı, Saffet, *Hz.Peygamber'in İsar Kavramına Verdiği Önem*, Sosyal Hayatla İlgili Hadis Makaleleri, Medipres Matbaacılık, 1. Baskı, Malatya 2010.
- İbrahim Sarıçam ve Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, DİB, 2. Baskı, Ankara 2012.
- Ali Şeriati, *Medeniyet Tarihi, (I,II)*, Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2011.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, Mevsûat'ul-Hadisi Şerif el-Kütüb es-Sitte, Dar'us-Selam, 4. Baskı, Riyad 2008.
- Şulul, Kasım, *İbn Haldun'a göre İslâm Medeniyeti*, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013.

Topçu, Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, Dergâh Yayınları, 6. Baskı, Eylül, İstanbul 2012.

Ulukütük, Mehmet, *İslâm Düşüncesi Bağlamında Medeniyet Felsefesi Yapabilmenin İmkânı Üzerine*, Nida aylık Düşünce, Kültür, Edebiyat Dergisi, Sayı 154, Temmuz-Ağustos, Malatya 2012.

Zamehşerî Ebul Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki't- Tenzil ve Uyûni'l fî Vücûhi't-Te'vil*, Dar'ul- Kütüb el-İlmiyye, (I-IV), 3. Baskı, Beyrut 2002.

Hakikatınmerkezi. blogcu. com adlı web sitesi.

www. mumsema. org sitesi.